

અપ્સરાનો અવતાર ભાગ ૩.

૫૫૨૪૦

ભક્તિભાવથી ભરેલા અંતઃકરણને લીધે અમે પણ તેની સમીપે
નમન કર્યું અને ઘુટણ પર પડીને બેઠા. [૫૪ ૨૩ સુ.]

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૫૨૪૦ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ અપ્સરાશબ્દે અવતાર

વિષય ૬-૨

અપ્સરાનો અવતાર.

ભાગ ૩ જો.

[કામરૂદેશની મહારાણીના નવા અવતારની વાર્તા]

સંપાદક તથા પ્રકાશક :

શુકસેવર મહાદેવ રા. ચંદ્ર જાગુબે

તથા દરવાજા, અમદાવાદ.

આવૃત્તિ ૧ લી

સંવત ૧૯૮૬

પ્રત ૩૦૦૦

ઈ.સ. ૧૯૩૦

પ્રસ્થાપન : 'વસંત' મુદ્રણાલય

મુદ્ર : ચીમનલાલ ઇશ્વરલાલ મહેતા

લાકાટી રોડ, અમદાવાદ.

કીંમત આઠ આના

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
સંસ્કૃત, ગુજરાતી તથા
હિન્દુસ્તાની ભાષામાં ઉપાયેલા
ગુજરાતી ગ્રંથોનાં સંચય

૧૫૨૪૦

હિન્દુસ્તાની ભાષામાં ઉપાયેલા

જ્યોતિષનાં પુસ્તકોનું સૂચિપત્ર.

આ સૂચિપત્રમાં સંસ્કૃત તથા સંસ્કૃત ટીકાવાળા, સંસ્કૃત તથા ગુજરાતી ટીકાવાળા તેમજ કેવળ ગુજરાતી ભાષાન્તરના, સંસ્કૃત ગથા હિન્દુસ્તાની ટીકાવાળા તેમજ કેવળ હિન્દુસ્તાની ભાષાન્તરના પુસ્તકોની સંપૂર્ણ હકીકત આપવામાં આવેલી છે. આમાં ઇંગ્રેજી તેમજ દેશી પદ્ધતીના પુસ્તકો પણ દાખલ કરેલા છે. જ્યોતિષના પુસ્તકો ખરીદનાર સારૂ આ પુસ્તક ઘણુંજ ઉપયોગી થઈ પડશે. આ સૂચિપત્ર સાથે સામુદ્રિક ગ્રંથ નામનો સંસ્કૃત સાથે સરળ ગુજરાતી ટીકાવાળો ૪૮ પાનાનો ગ્રંથ સામેલ હોવાથી ઉપયોગી છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા ૧૧૨ છે. ક્રમ ૧૧૧ આ-નાની ટીકીટો એક ક્ષરમાં મોકલનારને બુકપોસ્ટથી મોકલવામાં આવશે.

સંસ્કૃત, ગુજરાતી તથા હિન્દુસ્તાની ભાષાના જ્યોતિષના પુસ્તકો મોટા જથ્થામાં અમારે ત્યાં હમેશાં તૈયાર હોય છે.

લખો:--

મહાદેવ રામચંદ્ર બાગુટે-બુકસેલર

ત્રણહરવાળા--અમદાવાદ.

અપ્સરાનો અવતાર.

ભાગ ૩ નો.

પ્રકરણ ૧ હું.

ભેદી સંદેશવાહિકા અને વિજયલેહા.

એ ભયભીત થએલા જંગલી લોકો એક પછી એક ચાલ્યા ગયા, એટલે પેલો ધર્મગુરુ લલિત તરફ વળ્યો અને તેણે આદાબથી લલિતને નમન કર્યું, અને કહ્યું: “મહારાજ ! તમને શી ઇચ્છા થઈ છે તે હું તમને પૂછવાનો નથી, કારણ કે જ્યારે તમે પેલી પવિત્ર નદીમાં પ્રવેશ કર્યો તો સમયથી જ તમારું અને તમારા સાથીનું રક્ષણ એક અદ્ભુત શક્તિ કરી રહેલી છે; તેથી કોઈ પણ માણસ, ભૂત-પ્રેત કે દેવ-દેવી તમને જરા પણ ઇચ્છા કરવાને શક્તિમાન નથી. છતાં આ દુષ્ટ મનુષ્યોએ તમને હાથ લગાડ્યો છે, તે કારણથી જે દેવીનો હું સેવક છું તેની એવી આજ્ઞા છે કે જો તમારી ઇચ્છા હોય તો જે જે માણસે તમને હાથ લગાડ્યો છે તે તે માણસોનો અહીં તમારી આંખોની સામે જીવ લેવામાં આવે; જોયો, તમારી તેવી ઇચ્છા છે ?”

લલિતે જવાબ આપ્યો: “ના, તેઓ બિચારા પામર હતા, ગાંડા અને આધળા હતા; અમારી ખાતર તેમનું લોહી રેડાવવા અમે ઇચ્છતા નથી; પરંતુ બંધુ! તમારું નામ શું?”

“મારું નામ ઓજસ.” એ ધર્મગુરુએ જવાબ આપ્યો.

“ત્યારે બંધુ ઓજસ! અમારી માંગણી એટલી છે કે કૃપા કરીને અમને ખાવાનું લાવી આપો, અમને આશ્રયસ્થાન આપો અને જે દેવીની હમણાં તમે વાત કહી તે દેવીની હજુરમાં અમને * લઇ જાઓ, કારણકે એ દેવીના ભેદી જ્ઞાનની શોધમાં જ અમે અહીં સુધી પ્રવાસ કર્યો છે.”

ઓજસે નમન કરીને જવાબ આપ્યો: “ભોજન અને આશ્રય-સ્થાન તૈયાર છે. તમે એક દિવસ આરામ લ્યો, એટલે આવતી કાલે તમે જ્યાં જવા ઇચ્છો છો ત્યાં તમને લઇ જવામાં આવશે. હવે મારી પાછળ પાછળ આવો.” ઓજસ આગળ ચાલ્યો અને ત્યાંથી પચાસેક વાર જેટલે અંતરે આવેલા એક મકાનમાં અમને લઇ ગયો. એ મકાન ધણું કરીને અતિથિગૃહ જ હશે. તેમાં દીવા બળતા હતા, ઠંડી હોવાથી સઘડીઓ સળગાવેલી હતી અને એ વિશાળ ઓરડાનું તે મકાન બનેલું હતું.

મકાનમાં દાખલ થતાં તે બોલ્યો: “પહેલાં તો તમારે થાક ઉતારવા સ્નાન કરવું પડશે અને તમને—” મને ઉદ્દેશીને તે બોલ્યો: “પેલા શિકારી કૂતરાના કરડવાથી જે ઇજા થઇ છે તે માટે ઉપચાર કરવો જોઇશે.”

મેં પૂછ્યું: “એ તમે કેવી રીતે જાણ્યું?”

ઓજસે ગંભીરતાથી જવાબ આપ્યો: “હું તે જાણું તેમાં કાંઈ નવાઇ નથી.”

અમે બીજા ઓરડામાં દાખલ થયા. તેમાં દીવો, ઠંડીના નિવા-
રણ માટે સધડી, મુવાળાં બિછાનાં, ગરમ શાલો વગેરે તૈયાર હતું.
એક બાજુ ઉપર મલમ, પાટા, ખપાટીયાં વગેરે વસ્તુઓ મારા
હાથે ઉપચાર કરવા તૈયાર હતાં. મને ક્યાં અને કેવી ઇંજા થઈ છે
તે પણ આ લોકો અગાઉથી જાણી ગયા હતાં. પરંતુ મેં કંઈ પૂછ્યું
નહિ કારણકે હું અત્યંત થાકી ગયેલો હતો. પછી ઓળસે મારો
પાટો છોડીને ધા બરાબર તપાસ્યો. તે તપાસવાની કુશળતા મને
એક ડાક્ટરના જેવી લાગી. તે બોલ્યો: “દાદો ઉડી બેઠો છે અને
એક નાનું હાડકું લાગ્યું છે પણ તે રૂઝાઈ જશે અને તમને કશી
કાયમની ઇંજા રહેશે નહિ.” પછી તેણે મલમ લગાડીને બહુ કાળ-
જીવી પાટો બાંધ્યો અને કહ્યું: “કાલે સોજો ઉતરી જશે એટલે હું
હાડકું બેસાડી દેશ.” બીજે દિવસે ખરેખર તેમજ થયું.

પછી અમે અમારાં ગંદાં તથા કોહી-લોહાણુ થએલાં કપડાં
ઉતારી નાંખીને બીજાં કપડાં પહેર્યાં. પહેલા ઓરડામાં અમારે માટે
ભોજન પીરસાઈ ગયું હતું એટલે અમે ત્યાં જઈને ભોજન કરવા
બેઠા. જમીને અમે તુરતજ સૂઈ ગયા અને પ્રવાસથી અમિત થએલા
અમે તુરતજ ધસધસાટ ઊંઘવા લાગી ગયા.

કેટલાક માણસોની ઉંઘ એવી હોય છે કે તેમના ઓરડામાં
કોઈ દાખલ થાય કે તુરત તેઓ જાગી જાય છે. હું પણ તેવાજ હતો.
રાત્રે હું કારમો જાગી ગયો અને મને લાગ્યું કે ઓરડામાં કોઈ આ-
વ્યું છે. દીવાના પ્રકાશમાં મેં જોયું કે ઓરડાના બારણા પાસે એક
પ્રેતાકૃતિ બેઠી છે. તુરત મને સાંભર્યું કે એ પ્રેતાકૃતિ નહિ હોય
પણ અમારો ભોમિયો કે જે એક સ્ત્રી હોવાથી આપણે તેને સંદેશ-

વાહિકા તરીકે જ ઝાળખીશું તે હોવી જોઈએ. તે લલિતના મિછાના બણી નીચી વળાને જોઈ રહી હતી. પહેલાં તે તદ્દન ચૂપ હતી, પછી તે જરા ઉતાવળે કણસવા લાગી અને છેલ્લે તેણે ઉડો-કાળો નિસાસાનો ફુટકાર કર્યો. હવે હું સમજ્યો કે સંદેશવાહિકા ભૂગી તો નથી જ. તે પોતાના દુઃખનો ફુટકાર મનુષ્યની પેઠે જ કરી શકતી હતી. દુઃખના ઉભરામાં તેના હાથ પણ અમળાઈ જતા મેં જોયા. હવે લલિતને પણ તેની હાજરીની અસર જણાતી હોય એમ મને લાગ્યું, કારણકે તેણે પાસું ફેરવ્યું અને ઉંઘમાં તે કંઈ અસ્પષ્ટ રીતે બબડવા લાગ્યો. હું તેમાંથી થોડા જ શબ્દો બરાબર સાંભળી અને સમજી શક્યો.

તે બોલ્યો: “માયા ! માયા !”

સંદેશવાહિકા તેની તરફ ચાલી અને થોભી. લલિત ઉંઘતો જ હતો પણ ઉઘતાં ઉઘતાં તે મિછાનામાં બેઠો થયો અને જાણે કાઠને ભેટવા ઇચ્છતો હોય તેમ તેણે પોતાના બેઉ બાહુ પહોળા કર્યા, અને પછી ધીરા લાગણીભર્યા સ્વરે તે બોલ્યો: “માયા ! જીવન અને મૃત્યુની વચ્ચે થઈને મેં તને લાંબે કાળે શોધી કાઢી છે. મારી પાસે આવ, મારી દેવી ! મારી પ્રિયતમા !”

સંદેશવાહિકા લલિત તરફ થોડી વધારે આગળ વધી. હું તેને ધ્રુજતી જોઈ શકતો હતો, અને હવે તો તેણે પણ પોતાના બહુ પહોળા કર્યા.

મિછાના પાસે આવતાં તે થોભી અને લલિત પાછો સૂઝ ગયો તેણે ઓઢેલી શાલ બાજુએ ખસી મૂકી હતી અને તેની છાતીનો લાગ મુલ્યો થઈ ગયો હતો. લલિત પોતાની ડોકમાં જે ચામડાનું

માદળીયું પહેરી રાખતો હતો અને જેમાં તેણે માયાના વાળની લટને સાચવી રાખી હતી તે માદળીયું તેની છાતી પર પડ્યું હતું. લલિત ધસધસાટ ઉઠતો હતો અને તેની છાતીની સાથે પેલું માદળીયું પણ ઉંચું નીચું થતું હતું. સંદેશવાહિકાએ પોતાની દૃષ્ટિને એ માદળિયા તરફ સ્થિર કરી એટલું જ નહિ પણ તેણે એ માદળીયું ખોલીને તેમાંથી વાળની લાંબી ચળકતી લટ બહાર ખેંચી કાઢી. તે એ વાળની લટ તરફ અત્યંત આતુરતાથી જોઈ રહી અને પછી ધીરેથી પાછી એ લટ માદળીયામાં મૂકીને તેને બંધ કરી દીધું. ક્ષણભર તે રડતી-કુસકાં ભરતી હોય એમ મને લાગ્યું. જ્યારે તે આમ ઉભી હતી ત્યારે સ્વપ્નવશ લલિતે એક વાર ફરીથી પોતાના બાહુ પહોળા કર્યા અને લાગણીભર્યા સ્વરે બોલવા માંડ્યું: “મારી પાસે આવ, મારી બહાલી, મારી પ્રિયતમા ! મારી સુંદરી !”

એજ ક્ષણે એક વિચિત્ર ઝીણી અને તીણી ચીસ નાંખતી એ સંદેશવાહિકા ત્યાંથી બહાર દોડી ગઈ. મેં જોયેથી છૂટકારાને દમ લીધો.

“આ બધું શું ?” એ પ્રશ્ને મને બહુજ આશ્ચર્યચકિત કર્યો અને ગુંચવ્યો. એ સ્વપ્ન તો નહોતું જ. ત્યારે અમને જરા પણ હરકત થવા દીધા વિના અહીં સુધી લાવનાર આ બોમીયાઈપી સંદેશવાહિકા કોણ હશે ? પોતાના માત્ર હાથનાજ સ્પર્શથી કિંવા હાથ લાંબો કરવાથી જ ઘાતકી જંગલી લોકોને મારી નાંખી શકનાર એ કોણ હશે ? ભૂતની પેઠે તે કાળી રાતે અહીં કેમ આવી હશે ? તેની હાજરીથી હું જાગી ગયો અને લલિતને સ્વપ્ન આવવા માંડ્યું તેનું કારણ શું ? તેણે પેલી વાળની લટ શામાટે બહાર કાઢીને જોઈ ? અથવા તેને શી ખબર કે એ આમડાના માદળીયામાં જ વાળની લટ

હશે ? અને લલિતના મુખમાંથી સુકોમળ તથા મમતાભર્યા સબ્દો નીકળતાંની સાથે તે કેમ એકદમ બહાર નાસી ગઇ હશે ?”

ધર્મગુરુ ઓજસ અમારા ભોમિયાને ન્યાયની અધિષ્ઠાત્રી, સંદેશવાહિકા અને અપરાધીને દંડનારી શક્તિ તરીકે ઓળખાવતો હતો. તેનું કહેવું એવું હતું કે મહાન આશાદેવીની આજ્ઞાએના અમલ કરનારી તે માત્ર સંદેશવાહિકા જ હતી, પણ તે આજ્ઞાએ એ સંદેશવાહિકાની પોતાની પણ કાં ન હોય ? કદાચ આ સંદેશવાહિકાજ માયા પોતે કાં ન હોય ? પણ જો તે માયાજ હોય અને તે આમ પોતાના શરીર પર કપડાં વિટાળીને રહેતી હોય તો જે માયાને અમે જોઈ હતી તેથી તે કેવળ જૂદી જ માયા હોવી જોઈએ. માયા ભુરખો ઓઢીને ફરતી પરન્તુ માયાએ પોતાનું મોં બતાવ્યું તે પહેલાંજ માયાની સુંદરતા અને લાવણ્યની કલ્પના મારામાં જગૃત થતી હતી, ત્યારે આ સંદેશવાહિકાને જોઈને તો મને જુગુપ્સા ઉપજે છે ! પણ ઓજસે કહ્યું હતું તેમ તે અર્ધમનુષ્ય અને અર્ધદેવી એવી કોઈ સ્ત્રી હશે અને મહાદેવીએ તેને અમુક-અમુક સત્તા તથા શક્તિ આપી હશે, તે ઉંધ દર્મિયાન અમારી ખજર લેવા આવી હશે અને મહાદેવીને તે વિષે કંઈ સમાચાર પહોંચાડવાની તેને આજ્ઞા થઇ હશે : આ પ્રમાણે ચિત્ર-વિચિત્ર વિચારો કરતો હું પાછો ઉઘી ગયો. સહવારે જગૃત થયા પછી કેટલાંક કારણોને લીધે મેં રાત્રે જોએલું દશ્ય લલિતને નહિ કહેવાનો નિશ્ચય કર્યો. કેટલાક દિવસ સુધી હું એ નિશ્ચયને વળગી રહ્યો.

સહવારે હું ઉઠ્યો ત્યારે એક પહોર ઉપરાંત દિવસ ચડી ગયો હતો. ઓજસ મારા ઝિજ્ઞાના પાસે આવીને ખેડો હતો. તે માંડ ભાગી ગએલું હાડકું ખેસાડવા આવ્યો હતો. લલિત હજી ઉંધતો જ

મારો પાટો છોડતાં તે લલિતને ઉદ્દેશીને બોલ્યો: “તે બલે ઉધે, કારણકે તેમણે ખૂબ વેઠ્યું છે” અને અર્થસૂચક રીતે તે આમળ બોલ્યો: “હજી તેમને બહુ વેઠવાનું છે.”

મેં પૂછ્યું: “તમે શું કહો છો, બંધુ ઓજસ? તમે તો એમ કહેતા હતા કે અમે આ પર્વત ઉપર સહીસલામત છીએ.”

“હા, મેં તેમ કહ્યું હતું, પણ તે તમારા શરીરની સહીસલામતી વિષે કહ્યું હતું. માણસ કાંઈ એકલા લોહી માંસનો બનેલો નથી. તેને મન અને આત્મા હોય છે અને તેને પણ ઇજા થઈ શકે છે.”

મેં પૂછ્યું: “મન અને આત્માને ઇજા કરનાર અહીં કાણુ છે?”

ઓજસ ગંભીરતાથી બોલ્યો: “બંધુ! તમે અને તમારો સાથી આ ભેદભરી ભૂમિમાં કાંઈ સાધારણ પ્રવાસીઓ તરીકે આવ્યા નથી. જો તમે સાધારણ પ્રવાસીઓ હોત તો ક્યારનાએ મરી ગયા હોત. પરંતુ તમે ચોક્કસ હેતુપૂર્વક આવ્યા છો, હજારો વર્ષોથી છુપાઈ રહેલા ભેદ ઉપરનો પડદો ખસેડીને તેનું રહસ્ય જાણવાને તમે આવ્યા છો. વાર, તમારો હેતુ જાણવામાં આવ્યો છે, અને કદાચ તે પાર પણ પડે. પણ જો એ ભેદ ઉપરનો પડદો ઉઘાડી લેવામાં આવે તો કદાચ તમે તેથી નિરાશ અને ગાંડા પણ બની જાઓ! કહો, શું તમને લય લાગતો નથી?”

મેં જવાબ આપ્યો: “કાંઈક લય લાગે તો ખરો. પરંતુ મેં અને મારા દીકરાએ અદ્ભુત સ્થળો અને અદ્ભુત વસ્તુઓ જોયાં છે છતાં અમે શુદ્ધ છીએ. અમે જાંદગીનો અમર અગ્નિ નાયતો અને ધ્રુમતો જોયો છે. અમે એક અમર વ્યક્તિના અતિથિઓ થઈ

ચૂંકેલા છીએ, અને મૃત્યુને તે વ્યક્તિને છૂતી લેવું પણ અમને કશીએ ધન નહિ કરવું અમે જોયું છે. શું તમે એમ માનો છો કે હવે અમે કરી જઇશું? નહિ, અમે તો અમારી ભાગ્યરેખા પૂરી કરવાને આગળ ધપતા રહેવાના.”

આ શબ્દો સાંભળીને ઝોજાસે કશું આશ્ચર્ય દર્શાવ્યું નહિ. મેં કહી છે બધી વાતો તે જાણતો હોય એમ મને લાગ્યું.

મંદ સ્મિત કરીને તેણે જવાબ આપ્યો: “વાર, એક કલાકમાં તમારે તમારી ભાગ્યરેખા પૂરી કરવાને કૃત્ય કરવાની છે. મેં તમને જે ચેતવણી આપી છે તે તમારી કસોટી કરવાને મને થએલી સૂચના મુજબ આપી છે, માટે મને માફ કરજો. આ મહારાજને પણ મારે તે ચેતવણી જૂદી આપવાની જરૂર છે?”

“નહિ, કશી જરૂર નથી. છતાં તે જાગે ત્યારે તમારે તેને કહેવું હોય તે કહેજો.”

“નહિ, નહિ, તેવી કશી જરૂર નથી. તમે આટલી હિંમતથી બોલો છો, તો એ વળી કેવીએ હિંમતથી જવાબ આપશે, એટલે તમને કશું કહેવાની મને જરૂર લાગતી નથી. પણ જુઓ, તમારા હાથનો સોજો ઉતરી ગયો અને હાડકું મેં બેસાડી દીધું છે, એટલે હવે રાજનની સાથે લડતી વખતે તમારો હાથ જેવો હતો, તેવો જ થોડા દિવસમાં બની જશે. થોડા જ વખતમાં તમે રાજનને અને તેની સ્ત્રીને અહીં જોશો.”

“શું રાજન જીવતો થશે?”

“ના, ના; કાલુનના રાજવંશના નિયમ મુજબ રાજનના મુડાનો અગ્નિદાહ કરવાને અહીં લાવવામાં આવશે; અને વિજયુદરે-હાને કાંધ પ્રશ્નો પૂછવાના છે એટલે તે પણ આવવાની છે.”

“એના પ્રશ્નોનો જવાબ કોણ આપશે ?”

“જવાબ આપનાર એક ભેંઠી સ્વર છે.”

“સ્વર હોય તે તેનો બોલવાર પણ હોવો જોઈએ. જેને તમે દેવી કહો છો તેનો જ શું એ સ્વર હશે ?”

“કદાચ તેમ હોય.”

“અને એ દેવી શું એક પ્રેતાત્મા છે ?”

“એ બહુ ચર્ચાસ્પદ બાબત છે. કાલુનના લોકો પાસેથી અને જંગલી લોકો પાસેથી તમે એમજ સાંભળ્યું હશે કે એ દેવી એક પ્રેતાત્મા છે. આપણે હાડ-માંસ અને આત્માના બનેલા છીએ, તે બેતાં એ વાત બુદ્ધિમત્ત લાગે છે. પણ એ વિષે તમે તમારો નિર્ણય કરી શકો ત્યારે આપણે તે વિષે વધુ વાતચીત કરીશું.” એમ કહી ઓગસ મારા હાથનો પાટો પુનઃ બાંધીને જતો રહ્યો.

એકાદ કલાક પછી અમે અમારો પ્રવાસ આગળ શરૂ કર્યો. હું રાજનવાળા ઘોડા પર બેઠો અને લલિતને માટે પાલખી લાવવામાં આવી, પણ લલિતે એક સ્ત્રીની પેઠે તેમાં બેસવાની ના કહી અને મારા ઘોડાની બાજુએ ચાલતા આવવાનું પરાંદ કર્યું. પેલા અશિકુંડ પાસેથી અમે પસાર થતા હતા અને અમારો ભોમિયો અથવાતો પેલો સંદેશવાહિકા અમારી સાથે જ હતી. આગળ વધતાં માર્ગમાં જંગલી લોકોનાં ટોળેટોળાં આવીને સંદેશવાહિકા પાસે દંડવત પડી તેને નમન કરવા લાગ્યાં. તેમાં જે સ્ત્રીનો જન લલિતે બચાવ્યો હતો તે અને તેનો પતિ પણ હતા. તે સ્ત્રીએ લલિત પાસે દોડી આવીને તેના હાથે ચુંબન કર્યું. સંદેશવાહિકાએ તે બેથું અને ઓગસ-ને કાંધ ધસારત કરી એટલે ઓગસે તે સ્ત્રીને પૂછ્યું કે તેં એ પવિત્ર પુરુષને તારા જોડ કેમ અડાડ્યા ? સ્ત્રીએ કહ્યું કે મારી ઉપર

તેણે જે ઉપકાર કર્યો છે તેથી આભારની લાગણી દર્શાવવા મેં તેમ કર્યું છે. આ કારણસર ઓજાસે તેને માફી આપી અને તેણે તથા તેના પતિએ જે દુઃખ સહન કર્યું હતું તેના બદલામાં તેણે તે સ્ત્રીના પતિને એ લોકોની સરદારી આપવાનું સંદેશવાહિકાનું ફરમાન કહી સંભળાવ્યું અને જણાવ્યું કે જે કાંઈ દુષ્ટ કાર્ય કરશે તેને સજા કરવામાં આવશે. એ સ્ત્રી પુરૂષ ઓજાસનો અને સંદેશવાહિકાનો આભાર માનવા લાગ્યાં પણ તેમને સાંભળ્યા વિના ઓજાસે ચાલવા માંડ્યું. અમે પણ સાથે ચાલવા લાગ્યા.

આગળ ચાલતાં એક ગામડાની પાસેથી પસાર થતાં અમે કાંઈ મંત્રોચ્ચારો સાંભળ્યા અને તત્કાલ એક સરઘસ પસાર થતું જોયું. એ સરઘસને મોખરે મહારાણી વિજયલક્ષ્મી ઘોડા પર બેસીને ચાલતી હતી, તેની પાછળ તેનો દાદો શામન હતો અને તેની પાછળ સફેદ ઝબ્બામાં સજ્જ થયેલા ધર્મચુરઓ હતા. તેઓની વચ્ચે રાજનના મુડદાની શયવાહિની-ઠાકડી હતી. રાજનનું મ્હોં ખુલ્લું હતું. જીવતાં તેના મુખ પર ઘેલછાની રેખાઓ દેખાતી હતી, પરંતુ અત્યારે તે વદન પર ગંભીરતા છવાયતી દેખાતી હતી.

અમારી સાથેની સંદેશવાહિકાના સફેદ સ્વરૂપને જોઈને વિજયલક્ષ્મીને ઘોડા ચારે પગે ઉછાળ્યો અને તે પડતી પડતી રહી ગઈ. ઘોડાને ખરાબ અંકુશમાં લેતાં તે બોલી: “આ કાણુ પર્વતની ડાકણુ સફેદ ચીંથરામાં વીંટાયલી ઊભી છે અને મહારાણી વિજયલક્ષ્મી તથા તેના મરણ પામેલા સ્વામીનો રસ્તો રોકી રાખે છે? મારા અતિથિઓ! તમને ખરાબ સોબત મળી છે અને આ ડાકણુ તમને દુર્દશામાં હોમવાને જ દોરી જતી લાગે છે. તમારો એ ભોમીંગો તિરસ્કરણીય અને ભયંકર સ્વરૂપનો હોવો જોઈએ; જો તે એક સારી

શ્રી હોત તો તે આમ પોતાના શરીરને ચીથરાં વીંટાળવાનું પસંદ કરત નહિ અને પોતાનું મ્હોં ખતાવતાં ડરત નહિ.”

શામને તુરત મહારાણીની આજ ખેંચી અને તેને ચૂપ રહેવા કહ્યું. ઓજસે પણ તેને નમન કરીને ખામેશ રહેવા અને એવા ખરાબ શબ્દો નહિ બોલવા કહ્યું; પરંતુ કાંઈ આંતરિક તિરસ્કારની લાગણી વિજ્ઞાનરેહામાં જોસખંધ વહેવા લાગી હોય એમ જણાતું હતું. ચૂપ નહિ રહેતાં તે ખૂબ મારીને બોલી: “મારા શબ્દો ગમે તે સાંભળે તેને! અને લાય નથી. ઓ ડાકજી! મુડદાને વીંટવા જેવાં જે સફેદ ચીથરાં તેં વીંટાળ્યાં છે તે કાઢી નાંખ અને તું કાણુ છે તે અમને ખરાબર જોઈ લેવા દે! ઓ ધુવડ! આવા તારા બીહામણા પોશાકથી તું મને બહારાવવા ઈચ્છે છે, પણ હું તારાથી બહીવાની નથી.”

ઓજસ શાંત સ્વભાવનો હતો; છતાં અકળાઈ ગયો અને બોલ્યો: “ચૂપ રહો બાઈ, ચૂપ રહો! તે મહાદેવીની સંદેશવાહિકા છે અને મહાદેવીની જ શક્તિ તે ધરાવે છે.”

મહારાણી બોલી: “તો એ શક્તિ કાલુનની મહારાણીને કશું કરી શકવાની નથી. જો તેનામાં શક્તિ હોય તો તે ખતાવી આપે. જો તેનામાં શક્તિ હોય તોપણ તે કાંઈ તેની પોતાની નથી પરંતુ પહાડની ડાકણની સક્તિ છે કે જે ડાકણ એક મહાદેવી હોવાનો દાવો કરે છે અને જંજી પોતાની જાદુગરીથી મારા અતિથિઓને મારી પાસેથી ખેંચી લીધા છે તથા આ મારા પતિનું મરણ નીપજવ્યું છે.”

ભયભીત થઈ ગએલો વૃદ્ધ શામન બોલ્યો: “ઓ દીકરી! તું ચૂપ રહે!” ઓજસ પોતાના હાથ જોડીને કાંઈ અદસ્ય શક્તિને પ્રાર્થના કરવા લાગી ગયો: “ઓ સર્વદર્શિની અને સર્વશક્તિમતી

દેવી ! તું દયા કરજે અને આ ગાંડી સ્ત્રીના શબ્દો તું ધ્યાનમાં ન લેતાં તેને માફ કરજે, નહિતો તારા સેવકોના હાથ તારા પોતાના એક પરાણના લોહીથી રાતા થશે અને તારી પૂજનું પ્રાચીન મહત્વ ઓછું થઇ જશે. ”

ન્યારે ઓઝસ પ્રાર્થના કરતો હતો ત્યારે તેના હાથ આકાશ તરફ હંચા પરંતુ તેની આંખો પેલી સંદેશવાહિકા તરફ લાગી રહેલી હતી. અમે પણ તેની તરફ જ જોઈ રહ્યા હતા. ન્યારે તે પ્રાર્થના કરતો હતો ત્યારે સંદેશવાહિકાનો હાથ થોડો હંચો થયો હતો કે જેવી રીતે ન્યારે તેણે પેલા દાઢીવાળા જંગલીને મારી નાંખ્યો ત્યારે પોતાનો હાથ હંચો કર્યો હતો, પરંતુ પછી તે કાંઈક વિચાર કરતી દેખાઈ અને તેણે હંચકેટો પોતાનો હાથ વિજ્યુલરેફા તરફ લંબાવ્યો એટલે તે ચૂપ થઇ ગઈ, તેની આંખોમાંનો ક્રોધ અદશ્ય થઇ ગયો અને તેના ચહેરાનો રંગ બદલાઇ ગયો. મહારાણી એ અદશ્ય શક્તિથી ખરેખર જહી ગઈ અને શીક્ષી પડી ગઈ. તેણે પોતાના ઘોડાને ખૂબ જોરથી એડી મારી એટલે તે ચારે પગે ઉછળતો એક ગામડા તરફ નાસવા લાગ્યો. સરખસ પણ લે જ ગામે જઈને ત્યાં થોડો વખત આરામ લેવાનું હતું.

શામન સરખસની સાથે જવા લાગ્યો એટલે ઓઝસે તેના ઘોડાની લગામ પકડી રાખીને કહ્યું : “ જદ્દગર ! યાદ છે ને આ મહારાણીના બાપના મુડાના અગ્નિદાહ વખતે આપણે એક વાર મળ્યા હતા ? તું મહારાણીને એતવણી આપજે કે આ પ્રદેશની મહાદેવી અને તેની શક્તિમાં રહેલું સત્ય તે કાંઈક પિછાણતાં શીખે અને જરા નમ્રતાથી બોલતાં શીખે. જો તે એક શમને અમિદાહ દેવાના કાર્યમાંટે આવેલી ન હોત, તો અત્યારે તેનું ધ્યાનનું એ મરણ થઈ ગયું હોત

અને તેનું મુઠ્ઠું પણ તેના સ્વામીની ઠાઠડી સાથે બંધાયું હોત. બસ, હવે આપણે કાલે વધુ વાતચીત કરીશું.” એમ કહી એજાનસે સગામ ઊઠી દીધી અને આગળ ચાલવા માંડ્યું.

એ જનાજના સરખસને તેને માર્ગે જવા દઈને અમે આગળ ચાલ્યા. બેઠા બાળુએ ગીચ વૃક્ષોની હારવાળી ખીણમાંથી અમે પસાર થતા હતા, એટલામાં પેલી બેદી મંદિરવાહિકા ક્યાંક ગેય થઈ ગઈ? મેં એજાનસને પૂછ્યું: “શું તે વિજ્જુલરેહાની પાસે તેની સાથે કાંઈ વિવાદ કરવાને ગઈ છે?”

એજાનસે જવાબ આપ્યો: “ના; આશાદેવીના અતિથિઓ હવે આવી રહ્યા છે તે વિષેની ખબર પહોંચાડવા તે આગળ ગઈ છે.”

મેં કહ્યું: “ઠીક.” પણ હું સમજી શક્યો નહિ કે તે ગઈ કેવી રીતે? મેં તેને આગળ કે પાછળ જતી જોઈ નહોતી, પણ તે એકાએક ગુમ જ થઈ ગઈ હતી! પણ મેં હવે એ વિષેની વાત ખડતી મૂકવાનું જ થોડું માન્યું.

પ્રકરણ ૨ જી.

આશાદેવીનું મંદિર.

દિવસનો બાકીનો ભાગ અમે પર્વત ઉપર ચડવામાં ગાળ્યો અને એજાનસ સાથે વાતચીત કરીને જેમ અને તેમ વધુ માહિતી મેળવી. તેની પાસેથી મનેલી માહિતીનો સાર નીચે મુજબ હતો:

હજારો વર્ષ પૂર્વે આ પહાડમાં અગ્નિપૂજા કરનારા લોકો વસતા હતા અને તેમની અધિષ્ઠાત્રી એક સ્ત્રી હતી. હજારો એ

હજાર વર્ષો પૂર્વે મગધનો એક મોટો સરદાર જેનું નામ રાજન હતું તે અહીં આવીને વસ્યો અને તે કાલુનના મહારાજને નામે ઓળખાવા લાગ્યો. આ રાજને આશાદેવીનું મંદિર સ્થાપ્યું, તેની પુજારણ કિંવા અધિષ્ઠાત્રી તરીકે એક સ્ત્રીની નીમણૂક કરી અને એ અધિષ્ઠાત્રીએ પ્રાચીન ધર્મમતોમાં કેટલોક ફેરફાર કર્યો. તેણે અગ્નિપૂજનો પંથ કાઢી નાંખ્યો અને પ્રકૃતિપૂજનો નવો સીધો-સાદો પંથ પ્રચલિત કર્યો, જે પ્રકૃતિપૂજકો આશાદેવીને મહાદેવી રૂપે અને પેલી અધિષ્ઠાત્રીને મહાદેવીની સંદેશવાહિકા, કિંવા અધિષ્ઠાત્રી-પેગંબર તરીકે માનવા લાગ્યા. આ સંદેશવાહિકાને માટે ઓળસ એમ કહેતો હતો કે તે અમર છે, છતાં અમે તેની વાતચીત ઉપરથી એવો સાર તારવ્યો કે જ્યારે એક સંદેશવાહિકા મરણ પામતી કિંવા અગ્નિમાં એમ થતી, ત્યારે તેની પુત્રી કે જેનો તેણે જન્મ આપ્યો હોય કિંવા તેણે દત્તક લીધી હોય તે તેની પાછળ સંદેશવાહિકા બનતી અને અધિષ્ઠાત્રી તરીકે ઓળખાતી. મેં પૂછ્યું કે અમે ખુદ આશાદેવી અથવા મહાદેવીનાં દર્શન કરી શકીશું કે નહિ, ત્યારે ઓળસે કહ્યું કે મહાદેવી જવલ્લે જ પોતાનું દર્શન આપે છે. તેનો દેખાવ અને વિશિષ્ટતા કેવાં છે એમ પૂછતાં ઓળસે માત્ર એટલું જ કહ્યું કે તેનો દેખાવ વખતો વખત બદલાતો રહે છે અને તેની ઇચ્છામાં આવે ત્યારે તે હરકાષ્ટ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે, કારણકે તે સર્વ શક્તિમતી છે. આશાદેવીના પંથમાં ત્રણસો સાધુઓ અને ત્રણસો સાધ્વીઓ હમેશાં રહેતી અને તેમાં કશો ધટાડો વધારો થતો નહિ. જેમની ઇચ્છા હોય તે સાધુસાધ્વીઓ પરણી શકતાં અને તેમનાં બાળકોમાંથી સાધુ-સાધ્વીની નવી પ્રજા બનતી. જવાળામુખી પર્વતના શિખર પર જે કાણાવાળો કાળો રથબેસ હતો તે મનુષ્યને હાથે બનેલો હશે કે

કેમ તે વિષે ઓળસે કહ્યું કે તે સ્થંભ કુદરતી છે અને તેના કાણા-
માંથી જે પ્રકાશ ચોમેર વિસ્તરે છે તે જ્વાળામુખીના મુખમાંથી
જલુકી ઉઠતા અગ્નિનો હોય છે; એ સ્થંભની હેઠળ મહાદેવીએ
સ્થાપેલો અગ્નિકુંડ આવેલો છે. પર્વત ઉપરની વસ્તીના સંબંધમાં
ઓળસે અમને કહ્યું કે તે પર બહુધા અધર્જંગલી જાતિઓ વસે
છે. તેઓ બધા આશાદેવીના રાજ્યાધિકારને માને છે અને ખોરાકના
પદાર્થો ધાતુઓ વગેરે જે કાંઈ જોઈએ તે મંદિરને અર્પણ કરે છે.
સાધુઓ પોતે પણ અનાજની ખેતી કરે છે અને ધાતુઓના ધાટ
ઘડી ઉપયોગમાં લે છે. અહીંનું રાજ્યઅંધારણ નીતિને ધોરણે રચાયેલું
છે અને હજારો વર્ષથી મંદિરવાસીઓએ લડાઈઓ કરીને વધુ પ્રદેશ પર
રાજ્યાધિકાર ભોગવવાનો લોભ રાખ્યો નથી. અપરાધીઓને સજા
મહાદેવી સંદેશવાલિકા દ્વારા કેવી રીતે કરે છે તે અમે જોઈ ચૂક્યા
હતા. જંગલી જાતોમાં માંહોમાંહે લડાઈ થાય કિંવા તેઓને અને
કાલુનના પ્રશ્નના લોકોને લડાઈ થાય તે માટે મંદિરવાસીઓ જવાબદાર
નહોતા અને જે સરદારો એવી નકામી લડાઈ ઉપસ્થિત કરતા તેઓને
અધિકારબ્રષ્ટ કરવામાં આવતા. પર્વત પર વસતી બધી જંગલી જાતો
આશાદેવીનું અને તેના મંદિરનું રક્ષણ કરવાને સોગંદથી બંધાયેલી હતી
અને તે લોકો જરૂર પડતાં ખતમ થઈ જવા માટે પણ હમેશાં
તૈયાર રહેતા. એક દિવસ પર્વતવાસી લોકો અને કાલુનના લોકો વચ્ચે
મોટી અને છેલ્લી લડાઈ જંગશે જ એમ તેઓ માનતા હતા અને
તેથી એ મહાન યુદ્ધ માટે તેઓ હમેશાં તૈયાર રહેવા ચત્નો કરતા.
ઓળસે કહેલી બધી વાતોનો એટલો સાર હતો.

સ્થાસ્તરને સમયે અમે એક એવા ટોળાવ પર આવી પહોંચ્યા
કે જે પર્વતના શિખરની આસપાસ ગોળાકારે હજારો એકરના વિસ્તાર-
૨

રમાં આવી રહેલો હતો. ત્યાં ઉંચા પ્રકારની ખેતી થતી હતી અને પુષ્કળ અનાજ પાકતું હતું. આ ખેતરો મંદિરવાસીઓનાં હતાં. આ પ્રદેશ નીચેથી નેપ શકાય તેમ નહોતું કારણકે તેની ચારે બાજુએ પર્વતમાંથી નીકળેલા બળતા રસની જામી ગયેલી કાળાકાળી ટેકરીઓ આવી રહેલી હતી. એ ટેકરીઓ જ આ રસાળ પ્રદેશનું રક્ષણ કરનાર કિલ્લારૂપી હતી. જ્યારે જ્યારે પર્વતમાંથી બળતો રસ જોર કરીને બહાર નીકળતો ત્યારે ત્યારે તે ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશાના ઢોળાવ ઉપર જ પથરાતો અને તેથી આ રસાળ પ્રદેશને કશી હરકત થતી નહિ. એ બળતા રસની જે કિનારીઓ બંધાતી તેથી આ પ્રદેશનું રક્ષણ કરનાર કિલ્લો વધુ ને વધુ મજબૂત થતો જતો. આ રસાળ ખેતરો પસાર કરીને અમે એક નગરમાં આવી પહોંચ્યા. જેઓ ધર્મ-કાર્યમાં રોકાયેલા હોય તે સિવાયના બીજા બધા સાધુઓ એ નગરમાં રહેતા. ત્યાં જંગલી જાતિઓના એક પણ માણસને કે અજાણ્યાને પગ મૂકવાનો અધિકાર નહોતો. આ નગરના માર્ગપર થઇને અમે એક લોખંડના બારણાવાળા દરવાજા પાસે આવી પહોંચ્યા. અહીં અમારી સાથેના બીજા સાધુઓ અમારો ઘોડો લઇને ચાલ્યા ગયા અને માત્ર ઓઝસ એકલો અમારી સાથે રહ્યો. એ દરવાજામાંથી આગળ વધીને એક સાંકડી ગલીમાં થઈ અમે મોટા લોખંડી બારણાવાળા દરવાજા પાસે આવી ઊભા. આ દરવાજા પણ ઉઘડ્યા અને તત્કાલ તેમાંથી એવો જળહળતો પ્રકાશ બહાર ધસી આવ્યો કે અમે અંજનને રતબધ થઈ ગયા !

પ્રિય વાચક ! દ્રાઈ મંદિરનો વિશાળમાં વિશાળ ગર્ભાગાર-મધ્ય-ખંડ તે જોયો હોય તેને યાદ કર; પછી તેનાથી એવડા કે ચોવડા આકારના અત્યંત વિશાળ ખંડની કલ્પના કર ! તેમ કરવાથી જ

અમે કેવડા મોટા મંદિરમાં આવી પહોંચ્યા હતા, તેના તને કાંઈક ખ્યાલ આવશે. પુરાતન કાળમાં તે એક શુક્ર હશે, પણ અત્યારે તો મનુષ્યના ટાંકણા તથા હથોડાએ તેને સુંદર ઘાટ આપેલો દેખાતો હતો. એક સમયના અગ્નિપૂજકોનું પણ તે કાર્ય કાં ન હોય ?

તમે આશ્ચર્ય પામશો કે આટલા મોટા મંદિરમાં આંખોને આંજી નાંખે તેટલા તીવ્ર પ્રકાશની ગોઠવણ શી રીતે થઈ શકી હશે ? હું ધારું છું કે તેની તમે કલ્પના કે અટકળ પણ નહિ કરી શકો. મંદિરના ભોંયતળીયાથી તેની છત સુધી અગ્નિજ્વાળા રૂપી બળતા સંખ્યાબંધ થાંભલાનો એ પ્રકાશ હતો. એવી રીતે બડબડાટ બળતા અદાર થાંભલા તો હું ગણી ચૂક્યો, અને ફેટલાક ગણ્યા વિનાના રહ્યા. જેમ પથરના થાંભલા સરખે અંતરે અને હારબંધ ગોઠવેલા હોય તેમ એ માત્ર જ્વાળાના જ થાંભલા હતા. પર્વતના પેટાળમાંથી ખોદાયલાં કાણાં દ્વારા ફૂટતો એક જાતનો ગેસ અથવા વાયુ બળવાથી એ જ્વાળા નીકળતી હતી અને મંદિરની છતમાંનાં મોટાં કાણાંમાં અથવા ચીમનીઓમાં તેની શિખા તથા ધુમાડો અદૃશ્ય થઈ જતાં હતાં. કશી દુર્ગંધ કે ધુમાડો અહીં લાગતાં નહોતાં. બહુ તાપ પણ લાગતો નહોતો, કારણકે બહારની દુર્રીને લીધે આ જ્વાળાઓ માત્ર સાધારણ ઉષ્ણતા જ આપતી હતી અને એમરે સફેદ પ્રકાશ ફેલાવતી સર્પવત્ર ઇંદ્રાગ્ર ભારી રહી હતી. જ્વાળાઓના સુસવાટા સિવાય ખીજે કશો સ્વર ત્યાં સંભળાતો નહોતો અને અમારા સિવાય અન્ય કોઈ મનુષ્ય ત્યાં દેખાતું નહોતું. લલિતે ઓજસને પૂછ્યું : “આ જ્વાળાઓ કોઈ વાર હોલવાઈ જાય ખરી ?”

ઓજસે જવાબ આપ્યો : “પુરાતન અગ્નિપૂજકોએ પર્વતના પેટાળમાં બળતા અખંડ અગ્નિને આ મંદિરમાં યુક્તિથી દાખલ કર્યો

છે, એટલે તે કેવી રીતે હોલવાય ? તે આદિકાળથી બળે છે અને અનંતકાળ સુધી બળ્યા કરશે; જો કે અમે એવી રીતે વ્યવસ્થા કરી છે કે આ કાણુઓની આડે એકએક પત્થર આપોઆપ ગોઠવાઇ જાય એટલે અંદરથી ગેસ-વાયુ નીકળતો બંધ થાય અને જ્વાળા હોલવાઈ જાય. હવે મારી સાથે ચાલો; હું તમને કંઈ નવું બતાવું.”

અમે એ બળતા થાંભલાઓની વચ્ચે થઇને ઓજસની સાથે ગયા. કેટલેક દૂર જતાં એક જમણી બાજુ અને બીજે ડાબી બાજુ એમ બે માર્ગો આવ્યા, જેમાં પણ અગ્નિના થાંભલા બળી રહ્યા હતા. અહીં અમે ક્ષણભર ઊભા રહ્યા એટલામાં બેઉ માર્ગો પરથી કંઈ પ્રાર્થનાનો ગાન સ્વર સંભળાવા લાગ્યો. એક બાજુએથી સફેદ વસ્ત્રધારી સાધુઓ અને બીજી બાજુએથી સાધ્વીઓ પ્રાર્થનાનું ગાન કરતાં કરતાં હારબંધ આવી રહ્યાં હતાં. તેમની સંખ્યા લગભગ સો જેટલી હશે. ઓજસની ઈશારતથી સાધુઓ અમારી સામે હારબંધ ઊભા રહ્યા અને સાધ્વીઓ તેમની પાછળ ઊભી રહી અને બેઉ હારો ગાવા લાગી. પછી અમે ઓજસની સાથે આગળ વધ્યા અને સાધુઓ-સાધ્વીઓ ગાતાં ગાતાં ચાલ્યાં ગયાં. અમે એક સાંકડી ગલીમાં થઈ આગળ ગયા, તો બે બારણાં આવ્યાં ને બે બારણાં એક ગોળ ચાક્ષીનાં બે છેડાનાં બે મુખદ્વાર હતાં. તે ચાક્ષીમાં પણ અગ્નિસ્થંભો બળતા હતા. હવે અમને સમગ્રયું કે પર્વતની ટોચ ઉપર જેવો કાણુ વાળો ઉચો થાંભલો હતો તેવા જ આકારનું અને તેવડું જ આ જ્વાલા-મંદિર હતું. દૂરથી નાનો દેખાતો એ કાળો સ્થંભ વસ્તુતઃ કેટલો મોટો અને વિશાળ હશે તેની કલ્પના અમને આ મંદિર ઉપરથી આવી.

એ ગોળાકાર ચાક્ષીની મધ્યમાં એક ચોરસ ઓરડી હતી. તેના દ્વારપર રૂપેરી તારથી ગુથેલો પડદો લટકતો હતો અને ઓરડીની

ઉપર રૂપાની એક પ્રચંડ મૂર્તિ ઉભી હતી. ચોરકોની એ બાજુએ અગ્નિના થાંભલા ભડભડાટ બળી રહ્યા હતા જેનું પ્રતિબિંબ રૂપાની મૂર્તિની ઉજ્જવળ સપાટી ઉપર પડવાથી એ ઝગહગતો એક દિવ્ય દેખાવ બની રહ્યો હતો. એ મૂર્તિને પાંખો હતી અને મધ્યમ વયની એક સ્ત્રીનો ઘાટ તે રજુ કરતી હતી. તેની ગોદમાં ડાબે હાથે દયા-વેલા એક બાળક પુત્રની પ્રતિમા હતી જ્યારે તેનો જમણો હાથ આકાશ તરફ ઉઠ્યો કરેલો હતો. ખરેખર, તે એક મૂર્તિમંત વત્સલ માતાનું સ્વરૂપ હોય એમ દેખાઇ આવતું હતું. તેના હાથમાંનું બાળક ઉઘડતું અને પુરી તંદુરસ્તીમાં મ્હાલતું દેખાતું હતું, છતાં તેના વદન ઉપર ભયની રેખાઓ અંકિત થએલી હતી. તેણે પોતાનો નાજુક હાથ માતાની ગરદનની આસપાસ વીંટાળેલો હતો અને માતા તો તેના રક્ષણ માટે તેને વસલતાથી છાતીસરસું ચાંપી રહેલી હોયની ! માતા બહીતા બાળકને કપડો નહિ આપતાં આશ્વાસન અને ધીરજ આપતી હોય તેવી રેખાઓ તેના મુખ પર હતી. લાચારની સંભાળ રાખનારી અને નબળાને બળ આપનારી એ માતા પોતાનો જમણો હાથ ઉઠ્યો કરીને દર્શાવી રહી હતી કે આ જીવનના અનેક ભયોની વચ્ચે આશા તો જરૂર આવવાની જ અને તે ક્યાંથી ? ઉઘેથી, આ-કાશમાંથી, પ્રભુની કુદરતમાંથી ! અહો ! તે દિવ્ય આકૃતિમાં અને તેની વદનરેખાઓમાં જ જાણે સ્વર્ગનો સીધો માર્ગ અંકિત થએલો હોયની ! હુંકમાં કહીએ બાંધેલા બાળકને છાતી સરસું ચાંપી રહેલો એ વત્સલ માતા હતી-મનુષ્યપ્રાણીને તારનારી એ મહાદેવી હતી, આશાદેવી હતી, પ્રકૃતિ માતા હતી !

પેલા સાધુઓ અને સાધ્વીઓ અમારી પાછળ ચાલીની બેઠે બાજુએ એક સાધુ અને એક સાધ્વી એ નિયમ મુજબ ઉભાં રહીને

પ્રાર્થના કરવા લાગ્યાં તે સમયેના અદ્ભુત દેખાવ જોઈને અમારાં અંતઃકરણુ લવ્યતા અને ભક્તિથી ભરાઈ જવા લાગ્યાં. ઓજસે અમને મૃદુ સ્વરે કહ્યું: “ ઓ અતિથિઓ ! તમે નજીક આવો અને માતાને નમન કરો.” એમ કહી તેણે પ્રતિમા સામે આંગળી કરી.

લલિત બોલ્યો: “ પણ માતા ક્યાં છે ? હું તો કોઈને જોતો નથી.”

ઓજસે પેલી પથરની ઓરડી તરફ આંગળી કરીને કહ્યું: “ માતા અહીં બિરાજે છે.” એમ કહી તે અમને તે ઓરડીની નજીક લઈ ગયો. પહેલાં ઓજસે એ ઓરડીની પાસે ત્રણ વાર દંડવત કરીને નમન કર્યા અને પછી તે અમારી પાછળ અદ્ય વાળીને ઊભો રહ્યો. અમે પણ મૌન ઉભા રહ્યા. અમારા અંતઃકરણમાં કાંઈ કાંઈ આશાઓ ચળગતી રહી હતી. શું અત્યારે અમારી આશાઓ પૂરી થવાની હતી ? જોને અમે શોધી રહ્યા હતા તે અમને અહીં મળશે ? પેલી ચીથરા વીંટાળેલી સંદેશવાહિકાનું જ અમને અહીં દર્શન થશે કે કોઈ અદ્ભુત નવીન દેવીનું દર્શન થશે ? વર્ષોનો મુસાફરીનો શ્રમ લઈને અમે અહીં આવ્યા હતા અને અમારો એ શ્રમ એજે ગયો છે કે સફળ થયો છે તેની ખબર અમને અહીંજ થોડી વારમાં પડવાની હતી. અમારા બેઉના આત્મા આશાને તાંતણે લટકી રહ્યા હતા. એ આશાતુરતામાં જો કાંઈ સમય ગયો તે અમોને વર્ષો અને સૈકાઓ કરતાં પણ વધુ લાંબો લાગ્યો, અને તે દર્મિયાન કામરૂ દેશની ગુફાઓથી માંડીને અત્યાર સુધીમાં બનેલા બધા બનાવો અમારા મગજમાં એક પછી એક આવીને અદશ્ય થઈ ગયા.

પ્રકરણ ૩ બું.

અમારો આદર-સત્કાર.

છેવટે એ ઝોરડીના દ્વારપરનો રૂપેરી તારનો પડદો ખસ્યો અને પત્થરમાંથી કાતરી કાઢેલી એ ઝોરડીમાં એક સિંહાસન દેખાયું. તે સિંહાસન પર એક આકૃતિ સફેદ વસ્ત્રોમાં ઢંકાયેલી બેઠી હતી. મ્હોંથી માંડીને પગ સુધીનાં તેનાં બધાં અવયવો ઢંકાયેલાં હતાં. ઝોરડીમાં દિવાલોનો પડછાયો પડતો હતો એટલે ખુલા અજવાળાના બેલું સ્પષ્ટ દેખાતું નહોતું, તોપણ એ આકૃતિના હાથમાં એક ચાંડીની ઘંટડીઓવાળો રત્નજડિત રાજદંડ હતો તે સ્પષ્ટ રીતે દેખાયો. ભક્તિભાવથી ભરેલા અંતઃકરણને લીધે અમે પણ ઝોરડી પેઠે તેની સમીપે નમન કર્યું અને ઘંટણ પર પડીને બેઠા. એટલામાં દેવીના હાથમાંના રાજદંડની ઘંટડીઓનો મધુરો અવાજ થયો અને અમે જોયું કે તેણે એ રાજદંડ અમારી તરફ લંબાવ્યો હતો અને એ રીતે તે અમારો આદર કરી રહી હતી. તે મધુર સ્વરે બોલી: “ઓ પ્રવાસીઓ! હું તમોને આવકાર આપું છું. તમે અત્યંત દૂર દેશથી અહીં આવ્યા છો અને જોકે તમે વૃદ્ધા ધર્મ-પંથના છો છતાં આ પવિત્ર મંદિરને માન આપવાને તમે નમ્યા છો તથા આ મંદિરની શક્તિ તરીકે મને તમે જે માન આપ્યું છે તે માટે હું તમને આવકાર આપું છું. ઉઠો, તમે મનમાં કશો ભય રાખશો નહિ; મેંજ શું તમને અહીં તેડી લાવવા માટે મારી સંદેશવાહિકા અને સેવકોને મોકલ્યાં નહોતાં?”

અમે ધીમેથી ઉઠ્યા અને ચૂપ ઊભા. હવે શું બોલવું તેની અમને સમજ પડતી નહોતી. એ ઝોરડીમાંથી ફરીથી સ્વર સંભળાયો:

“હું તમોને આવકાર આપું છું અને ” લલિત તરફ રાજદંડ લંબાવીને તેણે પૂછ્યું: “તાં નામ શું?”

“માં નામ લલિતસિંગ.”

“નામ સાં છે, તારી દેહાકૃતિને બંધ બેસતું છે; અને તાં નામ શું?”

“માં નામ હરપાળ.”

“વાર, લલિતસિંગ અને હરપાળ ! કહો, અહીં તમે શાની શોધ માટે આવ્યા છો?”

અમે એક બીજનાં મ્હોં બણી જોવા લાગ્યા. પછી મેં કહ્યું: “અમારી વાત લાંબી અને વિચિત્ર છે. પણ અમારે તને શા નામથી સંબોધવી?”

“અહીં મને તમે ‘આશા’ને નામે સંબોધી શકશો.”

મેં મારા મનને પ્રશ્ન કર્યો કે અહીં જો તેને આશાને નામે સંબોધી શકાશે, તો બીજે વળી શું તેનું બીજું કંઈ નામ હશે? આશાએ મને આગળ કહ્યું: “મારે તમારી એ બધી વાત સાંભળવી છે પરંતુ અત્યારે તે બધી નહિ કારણકે તમે થાકેલા છો અને તમને આરામની જરૂર છે. આ પ્રવાસીઓ ! આ મંદિરમાં કેવળ એકધારે જીવન જીવાય છે અને તેમાં વિવિધતાને સ્થાન નથી; અને વિવિધતા સિવાય કેનું હૃદય ઉદ્વિગ્ન અને? એટલે બહારની દુનિયાની નવી વાતો સાંભળવાનું હું પસંદ કરું છું. તેટલા માટે, લલિત ! તું મને તારી વાત પહેલાં કહે. યાદ રાખજે કે હું ન્યાય અને સત્યની અધિષ્ઠાત્રી છું; મારી પાસે જૂઠું બોલી શકાતું નથી.”

લલિત બોલ્યો: “હે દેવી ! હું તારી પાસે સત્ય વાતજ કહીશ. ઘણાં વર્ષો અગાઉ ન્યારે હું જીવન હતો, ત્યારે હું અને મારા આ ...

પાલક પિતા એક જૂના ઇતિહાસની વાતોને આધારે કામરૂ દેશમાં ગયા હતા, જ્યાં અમને એક દિવ્ય સ્ત્રીનો ભેટો થયો હતો. તે સ્ત્રીએ કાળને જીતી લીધો હતો.”

“ત્યારે તો તે સ્ત્રી અતિરૂઢ અને કઠરપી હશે.”

“હું એમ કહું છું કે તેણે કાળને જીતી લીધો હતો એટલે તેના શરીર પર કાળની અસર થઈ શકી નહોતી; અર્થાત્ તે અમર જીવાની ધરાવતી હતી અને કઠરપી સ્ત્રી નહિ પણ સુસ્વરૂપ સ્ત્રી હતી.”

“એટલે પછી તેની સુંદરતાને કારણે ખીજા પુરોના પેઠે તે પણ તેની પૂજા કરી હશે !”

“ના, મેં તેની પૂજા કરી નહિ, પણ મેં તેની ઉપર પ્રેમ ધર્યો. ઓજસ તને પૂજે છે અને તને માતા કહે છે. મેં તે અમર સ્ત્રીને માત્ર ચાહી.”

“તો તું તેને હજી પણ ચાહતો જ હશે; પણ ના, પ્રેમ અમર નથી, મૃત્યુપાત્ર છે.”

લલિતે જવાબ આપ્યો: “જોકે તે મરણ પામી છે, તોપણ હજી હું તેને ચાહું છું.”

“એમ કેમ ? તું તો હમણાં એમ કહેતો હતો કે તે અમર હતી!”

“દૈવયોગે તે માત્ર મરણ પામતી દેખાઈ હતી; કદાચ તે રૂપાંતર પણ પામી હોય, પણ મેં તેને ગુમાવી અને હું તેને વર્ષોથી શોધ્યા કરું છું.”

“ત્યારે લલિત ! તું તેને મારા પર્વતમાં કેમ શોધે છે ?”

“કારણકે એક દિવ્ય દર્શને મને અહીં આવીને ભેટી સ્વરનો જવાબ મેળવવાની પ્રેરણા કરી હતી. હું અહીં મારી ખોવાઈ ગયેલી

પ્રિયતમાના ખબર મેળવવા આવ્યો છું કારણકે અહીં સિવાય બીજે કશેથી એ ખબર મને મળે તેમ નથી. ”

“ અને હરપાળ ! તું પણ મૃત્યુને તામે થતી કહેવાતી કેાઈ અમર સ્ત્રીને ચાહે છે કે ? ”

મેં જવાબ આપ્યો : “ જ્યાં મારો પાલિત પુત્ર જાય, ત્યાં તેની સાથે જવાના મેં સોગંદ લીધા છે. તે એક મૃત્યુ પામેલી સુંદર સ્ત્રીની પાછળ જાય છે—”

“ અને તું તેની પાછળ જાય છે. એટલે કે તમે બેઉ એક સુંદરીની પાછળ પડ્યા છો, કે જેવી રીતે પુરૂષો આંધળા-ગાંડા બનીને કરતાજ આવ્યા છે.”

મેં જવાબ આપ્યો : “ નહિ; જો પુરૂષો આંધળા હોત તો તેઓ સુંદરતાને જોઈ શકત જ નહિ અને તેઓ ગાંડા હોત તો આંખે જોયા છતાં તેઓ સુંદરતાને ઓળખી શકત નહિ. સમજશક્તિ અને દષ્ટિ તો ડાહ્યા પુરૂષે માંજ હોય છે, દેવી ! ”

“ તું હાજરજવાબી અને હોશિયાર છે હોં, હરપાળ ! ” દેવી બોલી : “ હવે મને કહે, મારી સેવિકા કાલુનની મહારાણીએ તમે બેઉનો પોતાના નગરમાં સારી રીતે સત્કાર કર્યો હતોને ? અને મેં તેને આજ્ઞા કરી હતી તે પ્રમાણે તમને આ તરફ તુરતજ રવાના કરી દીધા હતાને ? ”

મેં જવાબ આપ્યો : “ એ તારી સેવિકા કે દાસી છે તે અમે જાણતા નહોતા. અમારો આદર સત્કાર તો ત્યાં દીક થયો હતો, પણ એ વાત જવા દો; વસ્તુતઃ કાલુનના રાજદરબારમાંથી અહીં અમને ઉતાવળે ખેંચી આણનાર તો વિજયલહેલાના પતિ રાજનના.

શિકારી કૂતરાઓ જ છે ! હે દેવી ! અમારી મુસાફરી વિષે તું શું જાણે છે તે અમને કહે.”

તેણે બેદરકારીથી જવાબ આપ્યો : “ હું બહુ થોડું જાણું છું. ત્રણેક માસ પૂર્વે મારા બાતમીદારોએ તમને દૂરના પર્વતો પર જોયા હતા અને તમારી નજીક ગુપ્ત્યુપ સંતાપ રહીને આ પ્રવાસના હેતુ વિષેની તમારી વાતો સાંભળી હતી. તેમણે મને એ બધી બાતમી આપી, તે ઉપરથી મેં કાલુનની મહારાણી અને તેના દાદા શામનને આજ્ઞા કરી કે ‘ તમારે એ પ્રવાસીઓનો આદરસત્કાર કરવો અને તમને ઉતારણે અહીં પહોંચાડવા. ’ પરંતુ તમને તો અહીં આવતાં બહુ વાર થઈ.”

સલિત બોલ્યો : “ અમે તો જેટલી બની શકે તેટલી ઝડપથી અહીં આવ્યા છીએ. જે તારા બાતમીદારો એ નિર્જન પહાડો પર જઈ પહોંચવા અને બરફની ટેકરીઓમાંથી રસ્તો શોધવા શક્તિમાન છે, તો અમને અહીં આવતાં આટલો કેમ વિલંબ થયો તેનું કારણ જાણવાને પણ તેઓ શક્તિમાન હોવા જોઈએ. તેટલા માટે, હે દેવી ! એ વિષે તું અમને કંઈ પૂછીશ મા.”

“ હું તમને એ વિષે પૂછવાની નથી; એ વિષે તો ખુદ વિજ્ઞાન-લેખકને જ પૂછીશ અને તે જરૂર જવાબ આપશે. તે બહાર ઉભી છે. ઓજસ ! વિજ્ઞાનલેખકને અંદર બોલાવ.”

ઓજસ વિજ્ઞાનલેખકને બોલાવવા ગયો એટલે સલિતે મને ગુજરાતીમાં કહ્યું : “ હવે અહીં કંઈક ઝગડો થવાનો, એટલે આપણે અહીં ન હોઈએ તો સારું.”

મેં ગુજરાતી બોલીમાં જવાબ આપ્યો : “ આપણે દૂર જવાની કશી જરૂર નથી. વધુ ઝગડો થશે તો પૂરેપૂરું સત્ય બહાર નીકળી

આવશે, એટલે ઝગડાથી ગભરાવાની જરૂર નથી. “ એટલુંબો લીને હું એકદમ અચકાઈ ગયો. દેવીના બાતમીદારો અમારી વાતો પર્વત પર ગુપ્ત રીતે સાંભળી શક્યા હતા, તે વાતો અમે ગુજરાતીમાં જ કરતા હતા; તો પછી અહીં પણ ગુજરાતી ભાષાકોઈના સમજવામાં આવ્યા વિના નહિ રહે એમ હું સમજી ગયો અને મનમાં મુંઝાયો. એટલામાં દેવી બોલી: “ હરિપાળ ! મંથનથી માખણ તરી આવે છે તેમ વિવાદ-ઝગડામાંથી સત્ય તરી આવે છે એવો તને અનુભવ તો હશે જ.” એમ બોલીને તે ચૂપ થઈ ગઈ અને એ વાતચીત આગળ લંબાવવાની હું હિંમત જ ભીડી શક્યો નહિ.

પ્રકરણ ૪ થું.

“મંથનમાંથી નીકળનારા ભયંકર માખણનો સ્વાદ લેવા
સૌ તૈયાર થઈ રહેજો !”

દ્વાર ઉઘડયું અને તેમાં થઈને રાજનના મુઠદા સાથે કાળાં વસ્ત્રોમાં સજ્જ થએલા મનુષ્યોનું સરખસ દાખલ થયું. તેને મોખરે શામન ચાલતો હતો, વચમાં આઠ જણાએ ઉપાડેલી રાજનની શખવાહિની હતી અને પાછળ વિજયલરેહા હતી. દેવીની ઓરડીની નજીક આવતાં શખવાહિનીને નીચે મૂકવામાં આવી અને વિજયલરેહા તથા તેનો દાદો મુઠદા પાસે ઉભાં રહ્યાં. સરખસનાં બીજાં મનુષ્યો પાછાં ચાલ્યાં ગયાં. દેવીએ ઠંડે સ્વરે પૂછ્યું: “ મારા તાબા હેઠળ રહેલી કાલુનની મહારાણીને શું જોઈએ છે ?”

વિજયલરેહા બે ડગલાં આગળ વધી અને કાંઈક મિઠ્ઠાઈથીજ

ધુંટણે પડીને બોલી: “ હે પુરાતન કાળની માતા ! તારી પવિત્ર પદ્મીને હું નમન કરું છું કે જેવી રીતે મારા પૂર્વજે વંશપરંપરા કરતા આવ્યા છે. હવે માતા ! આ મૃત્યુ પામેલો પુરુષ-મારો પતિ કાલુ-નના રાજવંશીને પરાપૂર્વથી મળેલા અધિકાર મુજબ પર્વતના પવિત્ર અગ્નિમાં અગ્નિદાહ પામવાની પરવાનગી મગિ છે. ”

દેવી બોલી: “ તું કહે છે તે પ્રમાણે મારી પૂર્વે થઈ ગયેલી અધિષ્ઠાત્રીઓએ એવા અગ્નિદાહની પરવાનગી આપી છે; હું પણ તારા સ્વામીના મૃતદેહને અગ્નિદાહની પરવાનગી આપું છું, અને વિજ્ઞાનુલેખા ! તારો સમય આવશે ત્યારે તારા મુઠ્ઠાને પણ એવી પરવાનગી હું જરૂર આપીશ. ”

“ હું તારો આભાર માનું છું, દેવી ! પણ મારા માટેની તારી આ પરવાનગી તું ચોપડામાં લખાવી રાખજે, કારણકે શુદ્ધપો તારા મસ્તક ઉપર વર્ષોનાં વર્ષોથી ઢગતો જાય છે અને ગદુ વખત ગયા પહેલાં અમને છોડીને તારે ચાલ્યા જવું પડશે; એટલે જો તારી પરવાનગી ચોપડામાં લખી રાખી હોય તો તારી પછીની અધિષ્ઠાત્રી વખત આવ્યે એ પરવાનગીનો અમલ કરી શકે. ” વિજ્ઞાનુલેખાએ દેવીને તીવ્ર ટાણો માર્યો.

દેવી બોલી ઉઠી: “ ચૂપ કર ! જેની આગળ તારે મસ્તક નમાવવાનું છે તેની સમીપે આવી અસબ્ય વાત કરવાનું બંધ કર ! મૂર્ખ છોકરી ! કોણ જાણે છે કે તારો આ સુંદરતાનો ગર્વ કદાચ આવતી કાલેજ પર્વતના અગ્નિમાં નહિ હોમાઈ જાય ? હું તને ચૂપ રહેવાની આજ્ઞા કરું છું અને પૂછું છું કે તારો સ્વામી કેવી રીતે મરણ પામ્યો ? ”

“ તે પૂછ પેલા મુસાફરોને. તેઓ તેના મહેમાન હતા અને

તેઓએજ તેનું ખૂન કર્યું છે, જે ખૂન તારે હાથે તેમનું વેર લેવા પોકારી રહ્યું છે.”

લલિત બેઠ્યો: “ મેં મારી જીંદગી બચાવવા તેને માર્યો છે. તેણે પોતાના શિકારી કૂતરાઓ પાસે અમને મારી નંખાવવા યત્ન કર્યો હતો. આ મારા કાકાના હાથપર કૂતરાની દાદો બેઠેલી છે અને એજાનસે તેના ધાની સારવાર કરી છે, તે ઉપરથી તે વિષે ખાત્રી થશે.”

દેવીએ વિન્નજીલરેહાને પૂછ્યું: “ આ કેમ બન્યું ? ”

“ મારો પતિ ગાંડો હતો. તેને એવી ધાતુડી રમતમાં ગમત પડતી.”

“ એમ ? અને તારો પતિ આ લલિત પ્રત્યે ઇર્ષાળુ પણ થએલો કે ? સંભાળજો ! તારા એક પર અસત્ય તરી આવતું મને દેખાય છે માટે જવાબ આપતાં વિચાર કરજો ! લલિત ! તુંજ મને જવાબ આપ; ના, તું પણ નહિ. તારી પ્રત્યે પ્રેમ દાખવનારી સ્ત્રીનાં રહસ્યો ખુલાં કરવાનું મરાથી તને ના કહેવાય. હરપાળ ! તું જ બોલ, અને સાચે સાચી વાત કહી દે.”

મેં જવાબ આપ્યો: “ દેવી ! ખરી વાત એ છે કે આ મહારાણી અને તેના દાદાએ અમને નદીમાંથી બચાવી લીધા હતા, ત્યારપછી અમે માંદા પડ્યા અને તેમણે માયાળુતાથી અમારી સારવાર કરી, પરંતુ વિન્નજીલરેહા લલિત પ્રત્યે મોહી પડી.” આ સંભળતાં દેવીનું સ્વરૂપ ધ્રુજતું દેખાયું અને સ્વર સંભળાયો : “ અને લલિત સામે વિન્નજીલરેહા પર મોહી પડ્યોને ? એ પુરૂષ છે એટલે તેણે તેમ કર્યું હશે, કારણકે વિન્નજીલરેહા છે પણ સ્વરૂપવતી.”

“ એ સવાલનો જવાબ તો લલિત પોતે જ આપી શકે. હું તો એટલું જાણું કે લલિતે તેના હાથમાંથી નાસી છૂટવા યત્ન કર્યો, વિન્નજીલરેહાએ લલિતને લખ અને મૃત્યુ એ બેમાંથી એક વસ્તુની

પસંદગી કરવા માટે એક દિવસની મુદત આપી, કારણકે લવિષ્ય-
રેખા પ્રમાણે તેનો પતિ એક દિવસની અંદર જ મૃત્યુ પામવાનો હતો,
રાજન લલિત પ્રત્યે ઇર્ષ્યાળુ બન્યો હતો, એટલે તેણે અમને ત્યાંથી
નાસી છૂટવાના કામમાં મદદ કરી, અમે પર્વત તરફ નાસી છૂટ્યા,
પણ પાછળથી રાજને અમારી ઉપર પોતાના શિકારી કૂતરા છોડ્યા,
એટલે અમે તેમને તથા તેના ત્રણ કૂતરાને પણ મારી નાખ્યા. પછી
અમને વિઞ્ણુકરેલા અને શામન મળ્યા, તેમણે અમને આ તરફ
આવતાં અટકાવ્યા હોત, પણ માર્ગમાં હાડપિંજરવાળા એક કોતરમાં
અમને એક ભેદકરેલો ભોમીયો મળ્યો, જેમણે અમને બે પ્રસંગે
મૃત્યુમાંથી બચાવીને અહીં પહોંચાડ્યા. બસ, એટલી અમારી વાત છે.”

દેવીએ શોષદર્શક સ્વરે પૂછ્યું: “વિઞ્ણુકરેલા ! બોલ, તારે હવે
શું કહેવું છે ?”

જરાએ અચકાયા વિના તેણે જવાબ આપ્યો: “મારે બહુ
થોડું કહેવાનું છે. વર્ષોથી હું એક ગાંડા પશુવત્ પુરુષની સાથે લગ્નથી
બંધાઈ છું અને જે મારી મનોવૃત્તિ આ પુરુષ તરફ આકર્ષાઈ હોય
અને તે મારી તરફ આકર્ષાયો હોય તો તેમાં આશ્ચર્ય શું છે ? તે માત્ર
કુદરતનું કાર્ય છે, પ્રકૃતિની લીલા છે. પણ એમ જણાય છે કે પાછ-
ળથી એ પુરુષ રાજનની ઇર્ષ્યાથી બીધો હોવો જોઈએ, અથવાતો
હરપાળ કે જેને કૂતરાઓએ ઘડી ખાધો હોત તો બહુ સારું થાત
એમ હું માનું છું તે રાજનથી બીધો હોવો જોઈએ. આ કારણથી તેઓ
કાલુનમાંથી નાસી છૂટ્યા અને દૈવયોગે તારા પર્વતમાં આતી ચડ્યા
છે. પણ હવે હું આ વાતચીતથી થાકી ગઈ છું અને આવતી કાલની
ક્રિયા માટે આરામની જરૂર હોવાથી તારી રજા લઉં છું.”

દેવી બોલી: “તું કહે છે કે તારામાં અને આ પુરુષમાં પ્રેમ

જાગ્યો તેમાં માત્ર કુદરતે જ પોતાનું કાર્ય કર્યું છે, અને તારો તેનામાં તથા તેનો તારામાં પ્રેમ જડાયો છે. વળી તું કહે છે કે રાજનથી ડરીને એ તારી પાસેથી નાસી ગયો, પણ તે કાંઈ એવો બ્હીકણુ પુરુષ લાગતો નથી. વાર, તું મને એટલું કહે કે એ પુરુષે પોતાની ડોકમાંના આમડાના માદળીયામાં જે વાળની લટ છુપાવી રાખી છે તે તારા પ્રેમનું જ સંચારણું છે ?”

“તેણે તેના માદળીયામાં શું છુપાવી રાખ્યું છે તેની મને કશી ખબર નથી.”

“પરંતુ જ્યારે તે મદિા હતો, ત્યારે તેણે એ વાળની લટને તારા વાળની લટ સાથે સરખાવી જોઈ હતી, એ વાતની તારાથી ના કહી શકાય તેમ નથી.”

“હૈ દેવી ! તેણે તને એ બધી ગુપ્ત વાત અત્યાર આગમજ કહી રાખી હોય એમ લાગે છે. સાચો મદં એવી વાતોને પોતાના દિલમાં જ છુપાવી રાખે.” એમ કહેતાં વિજ્જુલરેહાએ લલિત સામે તિરસ્કારદષ્ટિથી જોયું.

લલિત ગુસ્સો કરતો બોલ્યો : “ મેં તેને કશું કહ્યું નથી.”

દેવી બોલી : “ખરેખર, તેં મને કશું જ કહ્યું નથી. પ્રવાસી ! એ બધું મને મારા બાતમીદાર પ્રેતાત્માઓએ કહ્યું છે. વિજ્જુલરેહા ! શું તું એમ માને કે સર્વદર્શી આશાદેવીથી સાચી વાતને તું દૂર રાખી શકીશ ? પણ યાદ રાખજે કે હું બધું જ જાણું છું અને તે પહેલેથી જાણું છું. મેં તારી નાકરમાનીને ચલાવી લીધી. મેં તારા જૂઠ્ઠા સંદેશાઓ ધ્યાનમાં જ લીધા નહિ. તેં મારા મહેમાનોને કેદી તરીકે રાખ્યા અને તેં મમકીલી અને બજબજરીથી તેમાંના એકનો પ્રેમ મેળવવા માટે યત્ન કર્યો એ બધું પણ મેં હેતુપૂર્વક ચલાવી લીધું છે.” તે જરા થોભીને મૃદુતાથી આગળ બોલી : “ઓ બાપ ! હવે

તો તું પૂરેપૂરું જૂઠું બોલી લે, અને પાપને પૂરું કર. તેં આ મારા પવિત્ર મંદિરમાં પણ જૂઠું બોલવાની હિંમત કરી છે.”

“ એમ હોય તોપણ શું ? ” વિન્નજીવરેલાએ હિંમતપૂર્વક જવાબ આપ્યો : “ શું તું પોતે એ પુરુષ ઉપર પ્રેમ ધરાવે છે ? નહિ, એ અત્યંત ભયંકર છે. કુદરત જ એવા પ્રેમ સામે પોકાર ઉઠાવ્યા વિના રહે નહિ. આશા ! ક્રોધથી આમ ધ્રુજ ન નહિ. હું તારી દુષ્ટ સક્તિઓને પિછાણું છું અને હું એમ પણ જાણું છું કે હું તારે ત્યાં મહેમાન રૂપે આવેલી છું એટલે આ પવિત્ર સ્થળે તું લોહી રેડવાની નથી. હું તારી સમોવડીયણુ છું. તારો તથા મારો સમાન અધિકાર છે, એટલે તું મને કશી હરકત કરી શકવાની નથી.”

“ વિન્નજીવરેલા ! જો હું ઇચ્છું તો જ્યાં તું ઊભી છે ત્યાંજ હું તને પ્રાણરહિત કરવાની શક્તિ ધરાવું છું. તોપણ તું સાચું બોલે છે કે હું તને ઇર્ષા કરવાની નથી. ઓ બેવફા દાસી ! મેં તને અને તારા દાદાને શું ફરમાવ્યું નહોતું કે મારા મહેમાનોને તમારે સીધા અહીં જ તેડી લાવવા ? બોલ, તેં મારી એ આજ્ઞાનો અનાદર કેમ કર્યો ? ”

વિન્નજીવરેલા હવે સ્પષ્ટ સ્વરે હિંમતથી બોલી : “ ઓ આશા ! તો ભલે, તું તારી ઇર્ષ્યા પૂરી કરી લે ! મેં તારી આજ્ઞાનો અનાદર કર્યો કારણકે તે પુરુષ મારો છે, તારો નથી અને બીજી કોઈ પણ સ્ત્રીનો નથી. હું તેને દીર્ઘ સમયથી ચાહતી આવી છું અને ચાહું છું. અમારો આત્મા અવતાર પામ્યો ત્યારથી અમે એક બીજાને ચાહતાં આવ્યાં છીએ. મારું અંતઃકરણ મને એમ કહે છે, મારા દાદાનું દિવ્ય જ્ઞાન પણ એમ જ કહે છે, જોકે ક્યાં

અને કેવી રીતે એ બધા બનાવો બની ગયા તે વિષે મને ખબર નથી. તેટલા માટે, હે બેદી જ્ઞાનવાળી દેવી ! હું તારી પાસે તેમાંનું સત્ય સમજવા આવી છું. જે સર્વોપરિ શક્તિના તાબામાં તું છે તેની આણુ દબને હું તને હવે પૂછું છું કે આ તારા પવિત્ર મંદિરમાં જરા પણ જીહું ન બોલતાં એ વિષે તું જે કાંઈ જણાવતી હોય તેનો મને સાચો સાચો જવાબ આપ. મારા પ્રશ્નો એ છે કે, આ પુરૂષ કોણ છે કે જેને માટે મારો આત્મા તલસી રહ્યો છે ? તેનો અને મારો શો સંબંધ છે ? તેનો અને તારો શો સંબંધ છે ? બોલ એ બેદી શક્તિ ! એ બધી વાત સ્પષ્ટ કર ! બલે તારે મને મારવી હોય તો પછીથી મારી નાંખજે, પણ એક વાર તો તું મારા સવાલોના જવાબ આપ ! ”

લલિત બોલી ઉઠ્યો : “ હા જવાબ આપ ! હું પણ બહુ વખતથી એ જ પુલાસો મેળવવાને તલસી રહેલો છું. મારાં સંસ્મરણો, આશાઓ અને લયો મને અકળાવી રહેલાં છે. ”

મેં પણ એમજ કહ્યું. “ હા, એ બધાનો જવાબ આપ ! ”

આશાએ કાણુભર વિચાર કરીને પૂછ્યું : “ લલિત ! તું મને કોણ માને છે ? ”

લલિત ગંભીરતાથી બોલ્યો : “ હું માનું છું કે તું એ માયા પોતે છે કે જેના હાથે હજારો વર્ષ પહેલાં કામરૂદેશની એક ગુફામાં મારું મૃત્યું થયું હતું. વળી હું માનું છું કે તું તેજ અમર અપ્સરા માયા છે કે જેને વીસેક વર્ષ પહેલાં એ જ કામરૂદેશની એક ગુફામાં હું ત્રેમપૂર્વક ચાહતો હતો અને જેને મેં અત્યંત દુઃખમાં મરણ પામતી તથા પુનઃ પાછા ફરવાના સોગંદ લેતી જોઈ હતી. ”

વિન્નુલરેહા વિન્ય પામતી હોય તેમ બોલી: “ જુઓ ! હવે માણસ ઘેલછાથી કેવા ઉંધા માર્ગે દોરાય છે ! તે કહે છે કે વીસ વર્ષ પહેલાં તેણે તને કામરુ દેશમાં જોઈ હતી, જ્યારે હું સારી પેઠે જાણું છું કે આજથી એંસી વર્ષ પૂર્વે મારા જીવાન દાદાએ આજ સ્ત્રીને દેવીના સિંહાસન ઉપર બેઠેલી જોઈ હતી ! ”

વિન્નુલરેહાના શબ્દો ઉપર ધ્યાન આપ્યા વિના આશાએ હૃરપાળને પૂછ્યું: “ અને તું મને કાણુ માને છે ? ”

મેં જવાબ આપ્યો: “ જેવું લલિત માને છે, તેવું હું માનું છું. કેટલીક વાર મરણ પામેલાંઓ ફરીથી અવતરે છે; છતાં તું એકલી જ સત્ય જાણે છે અને તુંજ એ સત્યને સ્પષ્ટ કરી શકે તેમ છે. ”

આશા બોલી: “ હા, મરણ પામેલાંઓ કેટલીક વાર ફરીથી અવતરે છે અને તેઓ વિચિત્ર આકાર પણ ધરાવી શકે છે. બનવા-જોગ છે કે હું સત્ય જાણતી હોઉં. આવતી કાલે જ્યારે આ મુડદાને અગ્નિદાહ દેવા શિખરપર લઈ જવામાં આવશે, ત્યારે એ વિષે આપણે ફરીથી વાતચીત કરીશું. ત્યાંસુધી તમે બધાં આરામ લ્યો, અને મંથનમાંથી નીકળનારા લયંકર માખણનો સ્વાદ લેવા સૌ તૈયાર થઈ રહેજો ! ”

એટલામાં રુપેરી પડદો પાછો દ્વારપર ઢંકાઈ ગયો અને દેવીનું દર્શન અંધ થઈ ગયું. તુરત જ વિન્નુલરેહાની સાથેના કાળા પોશાક-વાળાં મનુષ્યો આવ્યાં અને તેને તથા શામનને બહાર લઈ ગયા. શામન તે વખતે અત્યંત થાકેલો અથવા બીધેલો દેખાતો હતો. હવે માત્ર અમે બે જણા, ઓજસ અને રાજનનું મુડદું એટલાં રહ્યાં. ઓજસે હવે અમને પોતાની સાથે બહાર આવવા કહ્યું. અમે

બહાર જવા આતુર હતા. એ વિશાળ મંદિરમાંથી જ્યારે અમે બહાર નીકળ્યા ત્યારે પરોઢ થવા આવ્યું હતું.

પ્રકરણ ૫ મું.

જવાળામુખીના શિખરપર.

ઝોજસ અમને એક સારા અને સગવડવાળા મકાનમાં સુવા માટે તેડી ગયો. ત્યાં ગયા પછી તેણે અમને કોઈ જાતના આસવનો ભરેલો એક એક વાડકો પીવા આપ્યો, તે પીધા પછી અમને જરા ઠીક લાગવા માંડ્યું. પછી અમે સૂઈ ગયા. કેટલીક ઉંઘ લીધા પછી હું જાગી ગયો અને ફરી ઉંઘવા મેં યત્ન કર્યો પણ દેાડો કહ્યું હતું તે મંથનમાંથી નીકળનારા ભયંકર માખણના વિચારને લીધે મને ઉંઘ આવી નહિ. અમે જેને શોધી રહ્યા હતા તે અપ્સરા માયાને બદલે કોઈ ભયંકર વસ્તુ પુરવાર થશે તો ? વિજયભરેલા એ હિમત-પૂર્વક જે જે વાતો જણાવી હતી તેનો અર્થ શો હશે ? આવા વિચારોમાં મને ઉંઘ આવી નહિ. હું ઉઠીને બિજાનામાં બેઠો એટલામાં ઝોજસ હાથમાં દીવો લઈને મારી પાસે આવ્યો. તે બોલ્યો : “હરપાળ ! તું ખૂબ ઉંઘ્યો છે માટે હવે ઉઠ.”

મેં જવાબ આપ્યો : “હજી તો અંધારું છે, એટલામાં હું ખૂબ ઉંઘ્યો શી રીતે ?”

“અરે ભાઈ ! આ અંધારું તો ખીલ્યું રાતનું છે; તું સૂતો હતો તે રાત્રિ અને ત્યારપછી આખો દિવસ પસાર થઈ ગયા પછી આ

ખીજી રાત ચાલે છે ! પણ તું ખૂબ ઉંઘ્યો છે તે દીક જ થયું છે, કારણકે ફરીથી તને ક્યારે ઉંઘવાનું મળશે તે કાણ જાણે છે ? ચાલ, હવે તારો હાથ તપાસીને તે ઘોઈ નાંખું.”

“પણ, ઓજસ ! તું મને કહે તો ખરો—”

“નહિ, હું તને કશું કહેવાનો નથી. મારે તને એટલુંજ કહેવાનું છે કે હવે આપણે વગર વિલંબે અહીંથી નીકળી જવાનું છે અને રાજનના અગ્નિદાહની ક્રિયામાં શામેલ થવાનું છે; કદાચ ત્યાં તને તારા સવાલોના જવાબો પણ મળશે.” એમ કહી તેણે મારા હાથને પાટો છોડીને ખીજે મલમ લગાવી ફરી પાટો બાંધ્યો. મારો હાથ હવે સારી પેઠે સુધરતો જતો હતો.

દસ મિનિટ પછી ઓજસ મને ખીજા ઓરડામાં લઇ ગયો જ્યાં મારે માટે ખાવાનું તૈયાર હતું. લલિતને તેણે મારા કરતાં વહેલો ઉકાડ્યો હતો, એટલે તે ખાઈ પીને કપડાં પહેરી તૈયાર થઇ ગયો હતો. મેં ખાધું અને પછી દુરત અમે નીકળી પડ્યા. અમે આશાદેવીના મંદિરમાં ગયા. મંદિર ખાલી હતું. પેલી ઓરડીમાં પણ કોઈ નહોતું. રાજનનું મુઠ્ઠું પણ ત્યાંથી ઉકાવી જવામાં આવ્યું હતું. ઓજસે અમારી પાસે ખુલાસો કર્યો: “રીવાજ મુજબ માતાજી રાજનના મૃતદેહની ક્રિયા કરવા ગયાં છે.” અમે આગળ વધ્યા. ઓરડીની પાછળ ખડકમાં એક બારણું હતું અને બારણાની પાછળ માર્ગ હતો. તે માર્ગમાંથી ખીજા ઓરડાઓમાં જઇ શકાતું હતું. ઓજસે કહ્યું કે એ ઓરડાઓમાં માતાજી અને તેમની સેવિકાઓ રહેતી હતી. તેણે વધુ એમ પણ કહ્યું કે એ ઓરડાઓ પર્વતની બાજુએ આવેલા હતા, તેમાં હવા અને અજવાળાની આવજા માટે બારીઓ હતી અને આસ-

પાસ બગીચાઓ આવી રહેલા હતા. જે ઝોરડામાં અમે દાખલ થયા તે ઝોરડામાં છ સાધુઓ રાહ જોતા બેઠા હતા. તે દરેકના હાથમાં એક એક બળતી મશાલ હતી અને તે ઉપરાંત દરેકની પાસે ખીજી મશાલો પણ તૈયાર કરીને રાખેલી હતી. ઓઝસ બોલ્યો: “આપણો માર્ગ અંધકારમાં થઇને પસાર થાય છે. દિવસ હોય તો આપણે બહારનો બરફ ચઢીને પણ શિખરપર પહોંચી શકીએ, પરંતુ રાતને વખતે તેમ બની શકે નહિ.” પછી તેણે એક મશાલ સળગાવીને અમારા હાથમાં આપી.

હવે અમે ભોંયરાની સાંકડી ચાલીમાંનું ધીમું ચઢાણ ચડવા માંડ્યું. મશાલોનો પ્રકાશ અમને મદદગાર થયો. પુરાતન કાળના અગ્નિપૂજકોએ પથર તોડીને એ ભોંયરાનો સાંકડો માર્ગ બનાવ્યો હતો અને વચ્ચે વચ્ચે બાંકારાં રાખી બહારની હવા અંદર આવી શકે તેવી વ્યવસ્થા રાખી હતી. ચઢાણ ધીમું હતું છતાં તે ચઢતાં અમે ખૂબ હાંશી ગયા કારણકે તે માઇલોના જેટલું લાંબું હતું. ચઢાણ પૂરું થતાં પથરની સીढ़ી આવી. સીढ़ીને ઇસો ઉપરાંત પગથીયાં હતાં. અમે સીढ़ી ચઢતા હતા એટલામાં એક ભયંકર ગર્જના થઈ. ઓઝસે ખુલાસો કર્યો કે “આણે હવે જ્વાળામુખીના શિખર પરના મુખની નજીક છીએ, એટલે પર્વતના પેટાળમાં બળતા અગ્નિની ગર્જના કોઇ કોઈ વાર થાય છે તે અહીંથી સાંભળી શકાય છે.” વખતોવખત તે સીढ़ીપર આરામ લેતાં અમે આગળ વધતા રહ્યા. છેવટે પર્વત ઉપરનો જે કાળો જબરદસ્ત સ્તંભ હતો તેનાં પગથીયાં પણ અમે ચઢ્યા અને તેની ઉપરના ગોળ કાણાવાળા ભાગ ઉપર પણ ચડ્યા. એક સોયની ઉપર જેમ ગોળ નાકું હોય તેવું એ કાણું હતું અને કાણાની આસપાસ ખડક હતી, પણ સોયના આકારનો એ

સ્થંભ એટલો તો વિશાળ અને મોટો હતો કે તેની અંદર મોટા પગ-
થીયાં કોતરી કાઢેલાં હતાં અને પગથીયાં પર થઈને ઠેક ટાચપર
જમ્યાં તો ત્યાં સેંકડો માણસો બેસી અને હરીફરી શકે તેટલી વિશાળ
જગ્યા આવી રહેલી હતી ! તે સીદી ચઢીને અમે એ સ્થંભની ઠેક
ઉપર ગયા. તે સીદીનાં પગથીયાં પણ એ સ્થંભની અંદર જ કોત-
રેલાં હતાં. તે ઉપરથી એ સ્થંભ કેટલો વિશાળ હશે તેનો
ખ્યાલ આવી શકશે. છેવટે એ ભોંયરામાં સીદી ચઢી રહીને અમે એક
વિશાળ મેદાનપર આવી પહોંચ્યા. એ મેદાનની વચ્ચે એક સારી પેઠે
લાંબો પહોળો ચોતરો હતો. ચોતરો એંશી વાર લાંબો અને ત્રીસેક વાર
પહોળો હશે. તે ઉપર અમે આવીને બેઠા અને એટલા ઉંચાણપરથી
ચોપાસ દષ્ટિ કરતાં મને ફેર આવવા લાગ્યા. અમારે માથે તારાથી
છવાએલું ભૂરું આકાશ હતું, દક્ષિણે વીસેક હજાર શીટના નીચાણમાં
કાલુનનું મેદાન આવેલું હતું, પૂર્વ અને પશ્ચિમે બરફથી છવાયેલા
ગિરિશિખરો હતાં અને ઉત્તરે જ્વાળામુખીનું બળતું ભયાનક મુખ
હતું. એ મુખની મધ્યમાં બળતા અગ્નિનું વિશાળ સરોવર હતું જેમાં
બળતા રસના પરપોટા ઉઠતા દેખાતા હતા અને કોઈ કોઈ વાર
કારમી જ્વાળાઓ નીકળતાં ઘેરો લાલ પ્રકાશ ભભુકી નીકળતો હતો.
એ જ અગ્નિના સરોવરમાંથી ધુમાડો, બળતો વાયુ અથવા ગેસ,
અગ્નિની જ્વાળા અને તેનો પ્રકાશ વગેરે નીકળતું હતું. અમારી
નજરની સામે એ સરોવર બળતું હતું અને તેમાંથી નીકળતો ધુમાડો
તથા પ્રકાશ અમે બેઠા હતા તે સ્થંભના ગોળ કાણામાંથી પસાર થતો
હતો. જ્યારે એ પ્રકાશ ખૂબ વધી જાય ત્યારે એ કાણાની અંદરથી
નીકળતો પ્રકાશ દૂર દૂર કાલુનના અને તેની પેલી મેરના પ્રદેશમાં
પ્રકાશના એક અદ્ભુત અને તેજસ્વી કિરણ રૂપે ભભુકી નીકળતો

દેખાય એ કેટલું સ્વાભાવિક હતું તે હવે અમને અહીંનું દશ્ય જોયા પછી સમજાયું. અહીં પવન હમેશાં ઉત્તર દિશામાં વાતો હતો, એટલે સ્થંભના કાણામાંથી પુઝાતો પવન પર્વતના મુખમાંથી નીકળતા ધુમાડાને તથા ઝેરી વાયુને સામે પાર ઘસડી જતો હતો; જો તેમ ન હોત તો આ સ્થંભ ઉપર કાંઈ ઉભા રહી શકે જ નહિ કારણકે તે અગ્નિના તાપથી, ધુમાડાથી કિંવા ઝેરી વાયુથી શુંગળાઈને તત્ક્ષણ મરી જ જાય !

- એ અગ્નિના સરોવરનો ભયાનક દેખાવ જોઈને અને જોસથી વાતા પવનના સપાટાથી કદાચ ઉડીને એ અગ્નિમાં ઉચલાઈ પડીશ એવા ભયથી ડરીને હું એકદમ નીચે ખેસી ગયો અને લલિતને પણ મેં તેમ કરવા કહ્યું. મેં આસપાસ નજર કરી તો જણાયું કે સાધુઓ હારગંધ ખેસી જઈને પ્રાર્થના કરવા લાગી ગયા હતા, પરંતુ આશાદેવી વિજ્ઞાનુકરેલા કે રાજનનું મુઠ્ઠું એ કશું ત્યાં જોવામાં આવતું નહોતું. આજસના મન ઉપર આ ભયાનક દેખાવની કશી અસર થયેલી જણાતી નહોતી. તે અમારી પાસે કેટલાક સાધુઓની સાથે આવ્યો અને તેઓ અમને એ ખડકની કિનારી પાસેની પગથી તરફ દોરી ગયા. આ પગથી ઉંડાણમાં આવેલી હતી અને ત્યાં પવન અમારા શરીરને લાગી શકતો નહોતો. પણ અમારા માથાપર થઈને વાતો હતો. એ પગથીપર થોડું ચાલીને વીસેક પગથીઆં અમે નીચે ઉતર્યા એટલે પથ્થરની અંદરથી કાતરી કાઢેલો એક વિશાળ ખંડ દેખાયો. આ ખંડ સંખ્યાબંધ માણસો ખેસી શકે એટલો મોટો હતો, અને અમારી પહેલાં તેમાં કેટલાક માણસો આવીને ગોઠવાઈ ગયાં હતાં. એક ખડકમાંથી કાતરી કાઢેલા આસનપર આશાદેવી બેઠી હતી. તેણે માથાથી પગ સુધી સફેદ કપડું વીંટાળેલું હતું અને તે ઉપર કાળા

રંગનો શુરખો આખા શરીરપર ઢાંકેલો હતો. તેની પાસે ત્રિજ્વલરેહા અને તેનો દાદો શામન ભેગાં હતાં. શામન ગમગીન અને લયાતુર દેખાતો હતો. નીચે રાજનની શબ્દવાહિની પડી હતી. શબ્દનું મ્હોં ખુલ્લું હતું અને જ્વાળામુખીના મુખમાંથી નીકળતો બળતા અગ્નિનો રક્ત પ્રકાશ મુઝદાના મુખ ઉપર પડી રહ્યો હતો.

અમે આશાદેવીના આસન સુધી આગળ વધ્યા અને તેની સમક્ષ નમન કર્યું. અમને જોષને આશા વિચારનિદ્રામાંથી જાગતી હોય તેવી રીતે મસ્તક ઊંચું કરીને બોલી: “તમે આવી પહોંચ્યા? આશાદેવીના બાળકોને અગ્નિદાહ કરવા માટેનો કુંડ તમને કેવો લાગ્યો વાર?”

“અમારા ધર્મમાં કહ્યું છે કે જે જીવ પાપ કરે છે તેને જન્મડા નરકની અંદર સળગતા અગ્નિના કુંડમાં નાંખીને બાળે છે. અમને એવો જ અગ્નિકુંડ લાગ્યો.” લલિત બોલ્યો.

“નહિ, નરક જેવી કોઈ વસ્તુ જ નથી. જો ખરું કહીએ તો ફરી ફરીને પૃથ્વીપર અવતરવું, ફરી ફરીને જીવવું અને ફરી ફરીને મરવું, એ જ નરક છે. એટલે લલિત! નરક બીજે ક્યાંય નથી પણ અહીં છે!” એમ કહીને પોતાની છાતી ભણી આંગળી કરીને તે બોલી: “આ અંતઃકરણમાંથી જ નરકની ઉત્પત્તિ થાય છે અને તેમાંથી જ લક્ષ ચોરારીમાં ભટકવાથી સામગ્રી સરળ છે, સમજ્યો?” એમ કહીને પુનઃ તે ચૂપ બની ગઈ અને કેટલીક વારે બોલી: “મધરાત વીતી ગઈ છે અને પરોઢ થયા પૂર્વે તો ઘણું ઘણું કરવાનું છે. હા! અંધકારને આપણે પ્રકાશના રૂપમાં ફેરવી શકીશું અથવા તો પ્રકાશને હમેશનો અંધકાર બનાવી દઈશું!”

વિજ્ઞાનુવરેહા તરફ નજર કરીને તે બોલી: “હે રાજકુંવરી ! તારા પતિનો જે હક્ક હતો તે પ્રમાણે તું તેના મુકદ્દાને અહીં અગ્નિદાહ માટે લાવી છે. અહીં તેની પૂર્વના અનેક રાજવંશીઓ આ પવિત્ર અગ્નિમાં હોમાયાં છે અને ખાક બની ગયાં છે. હવે ઓજસ ! મારા ધર્માચાર્ય ! તું અરોપ મૂકનારને અને બચાવ કરનારને-એ બેઉને બોલાવ, તેમના ચોપડા ઉઘાડીને વાંચવાનું તેમને ફરમાવ, એટલે પછી હું મરનારનો ધન્સાક કરું અને કાંતો તેને ફરીથી અવ-
તરવાનું ફરમાવું અથવાતો જન્મમરણના ફેરામાંથી હમેશને માટે મુક્ત રહેવાનું ફરમાવું. ઓજસ ! હવે મૃત્યુ પછીના ન્યાયની અદાલત ખુલ્લી છે.”

પ્રકરણ ૬ ઠું.

મૃત્યુ પછીના ન્યાયની અદાલત.

ઓજસ નમન કરીને ચાલ્યો ગયો, એટલે દેવીએ અમને તેની જમણી બાજુએ અને વિજ્ઞાનુવરેહાને તેની ડાબી બાજુએ બિસા રહેવાનું ફરમાવ્યું. તરત જ બેઉ બાજુએથી સાધુઓ તથા સાધ્વીઓ ત્યાં આવી. તેમની સંખ્યા પચાસ ઉપરાંત હતી અને તેઓ દિવાલની લગોલગ હસાં રહ્યાં. પછી કાળા છુરખા માથાથી પગ સુધી કારણ કરેલા એવી બે આદૃતિઓ આવી જેમના હાથમાં એકએક ચોપડો હતો. તેમણે મુકદ્દાની બેઉ બાજુએ એકએક ચોપડો મૂક્યો અને ઓજસ મુકદ્દાના પગ પાસે આશાદેવીની સામે મ્હોં કરીને બોલો.

કેવીએ પોતાના હાથમાંના દંડ ઉઘો કર્યો એટલે એજિસ બોલ્યો.
“ હવે આરોપ મૂકનાર પોતાનો ચોપડો ઉઘાડો.”

જમણી બાજુએ ઉભેલા કાળા ધુરખાવાળા આરોપ મૂકનારે પોતાનો ચોપડો હાથમાં લીધો અને તે ઉઘાડી વાંચવા માંડ્યો. તેમાં મરણ પામેલા રાજનનાં પાપકર્મોની લાંબી અને વિગતે નોંધ હતી. બાલ્યાવસ્થામાં અને પાછી વયે રાજને જે જે દુષ્કર્મો કરેલાં હતાં તેની એ નોંધ હૃદય કંપાવી નાંખે તેવી હતી. તે વંચાતી હતી સારે જાણે તેનાં પાપકર્મોના દેખાવે આપણી નજર સામે એક પછી એક પસાર થઈ રહ્યા હોય એવો ભાસ થતો હતો. તે સાંભળીને હું આશ્ચર્ય પામતો હતો કે આટલી વિગતે નોંધ આ ચોપડામાં રખાઈ છે ત્યારે તે નોંધ પૂરી પાડનાર કેવા બાતમીદારને રાજનની પાછળ તપાસ રાખવાને રોકવામાં આવ્યા હશે ! બચપણથી માંડીને મૃત્યુ સુધીનાં આપણાં કર્મોની નોંધ પણ કેવી ગંભીર હશે તેની કલ્પના કરતાં માંડે અંતઃકરણ ધ્રુજી ઉઠ્યું. “ ત્યારે શું આશાને બાતમીદાર મારી પાછળ પણ બમ્બા કરતો હશે ? ” એવો પ્રશ્ન મેં મારા મનને પૂછ્યો. તેનો જવાબ હું નિચારી શકું તે પહેલાં રાજનનાં પાપકર્મોની કથા પુરી થઈ. એ કથાના છેવટના ભાગમાં રાજને પેલા અમીરનું પોતાના કૂતરા પાસે કરાવેલું ખૂન, અમારી છાંદગી લેવાનું તેણે કરેલું કાવતરું, અમારી સામે શિકારી કૂતરાનો કરાવેલ હુમલો, એ બધા વિષેની નોંધ પણ હતી. હવે આરોપ મૂકનારે પોતાનો ચોપડો બંધ કર્યો અને તે જમીન ઉપર મૂકતાં બોલ્યો : “ હે માતા ! રાજનનાં પાપોની આ કથા છે. હવે તું તેનો તારી જ્ઞાનશક્તિથી ધન્સાફ કર.”

કશું બોલ્યા વિના આશાએ બચાવ કરનાર તરફ પોતાનો દંડ લાંબો કર્યો એટલે તેણે પોતાનું પુસ્તક ઉઘાડીને વાંચવા માંડ્યું. તેમાં -

રાજનનાં સત્કર્મોની અને તે જે સત્ય વાણી બોલ્યો હતો તેની નોંધ હતી. પોતાની પ્રજાના કલ્યાણ માટે તેણે જે યોજનાઓ ધરી હતી, જે જે દુષ્ટ લાલચોની સામે તેણે વિરોધ કર્યો હતો, પોતાની સ્ત્રી પ્રત્યે જેટલો સાચો પ્રેમ તેણે ધરાવ્યો હતો, તેણે જે જે પ્રભુપ્રાર્થનાઓ કરી હતી અને આશાના મંદિરને શુભ નિષ્ઠાથી દાનેા આપ્યાં હતાં તે બધાની નોંધ તેમાં કરવામાં આવી હતી. વિઞ્ણુધરેડાનું નામ આપ્યા વિના તેમાં એવી વિગત પણ નોંધવામાં આવી હતી કે રાજનની સ્ત્રીએ અને તેના સલાહકાર દાદાએ બીજી સ્ત્રીઓના પાશમાં રાજનને જાણી જોઈને સપડાવ્યો હતો કે જેથી તેને અત્યંત ધિક્કારનારી સ્ત્રી તેનાથી છૂટી રહી શકે. રાજનને ઝેરી દારૂ પાઇને તેમણે કેવી રીતે ઘેસો બનાવી મૂક્યો હતો અને તે પોતાની સ્ત્રીને પ્રેમથી ચાહતો હોવા છતાં તે તેનાથી કેવી રીતે દૂર રહ્યા કરતો હતો એ બધી નોંધ પણ તેમાં હતી. વળી તેમાં એવું પણ જણાવેલું હતું કે તેને ભયંકરમાં ભયંકર શુનાહો કરવાની પ્રેરણા તો તેની સ્ત્રીએજ કરી હતી કે જેને તે લોકોની વચ્ચે બદનામ થએલો જોવા ઇચ્છતી હતી. લોકો ઉપર જીર્ણ કરવાની, તેનામાં ઇર્ષ્યા ઉત્પન્ન કરી ધાતકી કાર્યો કરવાની અને છેલ્લે અતિધિવર્મનો લંગ કરીને પોતાના નિર્દોષ અતિથિઓનું મોત નીપજવવાની પ્રેરણા પણ તેની સ્ત્રીનીજ હતી, જેકે એજ અતિથિઓને હાથે છેવટે તેનું-રાજનનું મૃત્યું થયું હતું. આ બધી નોંધ વાંચી રહ્યા પછી બચાવ કરનારે પોતાનો ચોપડો નીચે મૂકીને કહ્યું: “હે માતા ! રાજનનાં સત્કર્મોની આ કથા છે. હવે તું તેનો તારી જ્ઞાનશક્તિથી ઇન્સાફ કર.”

વિઞ્ણુધરેડા આ બધો વખત ચૂપ અને ગંભીર બનીને ઉભી હતી તે હવે એકદમ કાંઈ બોલવા માટે આગળ આવી. તેનો દાદો પણ તેની

સાથે આગળ આવ્યો. તેઓ પોતાનો બચાવ કરવા માંગતાં હતાં, પણ તેમનો ધરાદો કળી જઈને આશાએ પોતાનો દંડ ઉઠ્યો કરી વિજ્ઞાનસરેહાને બોલતાં અટકાવીને કહ્યું: “ તારો ઇન્સાફ કરવાનો દિવસ હજી આવી પહોંચ્યો નથી અને અમેને તારી સાથે કશું કામ પણ નથી. જ્યાં આજે તારો પતિ પડ્યો છે, ત્યાં જ્યારે તું આવીને પડીશ અને તારાં સત્કર્મ-દુષ્ટ કર્મના ચોપડા વચ્ચારે ત્યારે મારી જગ્યાએ જે દેવી બેઠી હશે તે તારો ન્યાય તોળશે. તે વખતે ભલે તારો બચાવ કરનાર તારી સામેના આ બધા આરોપોનો જવાબ આપે.”

“તો ભલે તેમ.” એટલું કહી વિજ્ઞાનસરેહા ગુરસાથી પાછી હટી ગઈ.

હવે એાજસ બોલ્યો: “માતા ! તેં આરોપ મૂકનાર અને બચાવ કરનારની બધી નેધિ સાંભળી લીધી છે. હવે બેઠ નેધિનું તોડન કરીને તારી જ્ઞાનશક્તિથી તેનો ઇન્સાફ કર અને હુકમ ફરમાવ. આ રાજન નામના માણસને અમે આ અગ્નિસરોવરમાં પગ નીચા રાખીને નાંખીએ કે માથું નીચે રાખીને નાંખીએ ?’ પગ નીચે રાખીને મુડદાને અગ્નિમાં નાંખવાનો અર્થ એ હતો કે તે જીવને ફરીથી અવતાર મળે અને તે નવેસરથી જીવનમાં ડગલાં ભરે; માથું નીચે રાખીને તેને અગ્નિમાં નાંખવાનો હુકમ માતા ફરમાવે એટલે એમ સમજવાનું કે તેના અવતારો પૂરા થઈ ગયા-તે જીવનમુક્ત થઈ ગયો.

માતાએ સૌની આતુરતા વચ્ચે થોડી વાર વિચાર કરીને કહ્યું: “ મેં બધું સાંભળ્યું છે, બેઠ પક્ષોનું તોડન કરી જોયું છે પણ ઇન્સાફ હું કરી શકતી નથી કારણકે તેવો અધિકાર મને નથી. જે શક્તિએ

તેને આ દુનિયામાં મોકલ્યો છે તે શક્તિની પાસે અત્યારે તેને પાછો મોકલવામાં આવ્યો છે અને બલે તેજ શક્તિ તેના આત્માનો ઈન્સાફ કરે. આ જીવે બહુ પાપો કર્યા છે, છતાં તેની સામે ખીન્નજાએ પણ ઘણાં પાપો કર્યા છે; એટલે તેણે તેની ઘેલછામાં જે દુષ્કર્મો કર્યા છે તે તેની સામેનાં પાપો તરીકે મણુત્રીમાં લઈ શકાય નહિ. આ દારણુથી તેને પગ નીચા રાખીને અગ્નિસરોવરમાં નાંખી દે, એટલે હવે પછી અવતાર લેનારા આત્માઓમાં તેની પણ ગણતરી થઈ જાય અને ફરી પાછો નીચત સમયે તે અવતાર ધારણ કરે. ઇતિ. ”

પછી આરોપ સૂકનારે પોતાનો ચોપડો અગ્નિમાં ફેંકી દીધો કે જેથી તે બળી જાય, અને બચાવ કરનારે પોતાનો ચોપડો એજસને મંદિરના સંગ્રહસ્થાનમાં હમેશને માટે જાળવી રાખવા સાર સોંપ્યો. પછી સાધુઓ મરણ પામેલાના આત્માના શુદ્ધીકરણ માટે પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. પ્રાર્થના પૂરી થઈ એટલે સાધુઓ ઉઠ્યા અને ધીમે ડગલે આગળ વધીને તેમણે રાજનની શયવાહિની ઉચકીને અગ્નિ-સરોવરની કીનારી સુધી લીધી. માતાનો ઇંશારો થતાં જ તેમણે એ શયવાહિનીને એવી રીતે અગ્નિમાં ફેંકી દીધી કે જેથી પગ નીચે રહે અને માથું ઉપર રહે.

બસ, થોડી વારમાં તો એ મુડદાની ખાક બની ગઈ અને જગાણાસુખીના બળતા રસમાં પણ મળી ગઈ. રાજનના જીવનનું પ્રકરણ એ રીતે પૂરું થઈ ગયું, પરંતુ અમારું પ્રકરણ હજી અધૂરું જ હતું. અમે બધા આતુરતાથી આશાદેવી તરફ દષ્ટિ કરી રહ્યા.

પ્રકરણ ૭ મું.

આશા બુરબો ઉતારે છે.

આશા કેટલીક વાર સુધી વિચાર કરતી ચૂપ બેસી રહી. પછી તેણે એક હેડો નિસાસો નાંખતાં પોતાના હંડથી ઇશારો કર્યો એટલે માત્ર ઓગસ અને વડી સાધ્વી અપાપા સિવાયનાં બધાં સાધુઓ તથા સાધ્વીઓ ત્યાંથી ચાલ્યાં ગયાં. હવે આશા બોલી: “સાંભળો મારાં સેવક-સેવિકા! હવે અહીં મોટા બનાવો બનવાના છે જેનો સંબંધ પેલા આપણા અતિથિઓ સાથે રહેલો છે. તેમના આગમનની હું ઘણાં વર્ષોથી રાહ જોઈ રહી છું તે તમે જાણો છો. પરિણામ શું આવશે તે હું કહી શકતી નથી કારણકે ભવિષ્ય જાણવાની શક્તિ હું ધરાવતી નથી. તેથી કદાચ એવું બને કે આ ગાદી તુરતમાં જ ખાલી પડે અને આ દેહ અમર અગ્નિની આહુતિરૂપ બને. નહિ, તમે રડશો નહિ, દુઃખ પામશો નહિ, હું મરતી નથી, અને તમને હું મરતી દેખાઉં તોપણ શું? આત્મા તો પાછો ફરવાનો જ છે ને?”

પછી અપાપા તરફ દષ્ટિ કરીને આશા બોલી: “સાંભળ અપાપા! મેં તારી સમક્ષ જ્ઞાનનાં બધાં દ્વાર બોલી નાંખ્યાં છે, એટલે જો હું અચાનકે અથવાતો કોઈ પણ વખતે મરી જાઉં કિંવા અદૃશ્ય થાઉં, તો બધી પ્રાચીન સત્તા તું હાથમાં લેજે. મારી જગ્યા પણ તું લેજે અને મેં તને જે જે સૂચનાઓ કરી છે તે પ્રમાણે તું બધું કાર્ય કરજે, એટલે આ પર્વતમાંથી પ્રકાશ નીકળીને આખા દુનિયાપર પ્રસરતો રહેશે. હું તને અને ઓગસને આજ્ઞા કરું છું કે જો મને

આ જગતમાંથી બોલાવી લેવામાં આવે, તો આ અતિથિઓને જરા પણ હરકત ન થાય તેવી રીતે તેમને કાંતો ટેકરીઓમાં થઇને અથવા તો રણના પ્રદેશમાં થઇને આ પ્રદેશમાંથી બહાર પહોંચાડવાની વ્યવસ્થા તમારે કરવી. જો વિઠ્ઠલુલરેલા તેમની ઇચ્છાની વિરુદ્ધ તેમને રોકવાનો સત્ત્વ કરે, તો આશાને નામે જંગલી લોકોનું લશ્કર એકઠું કરીને તેની સામે ચઢાઇ લઇ જશે, તેને કાલુનની ગાદીપરથી ઉઠાડી મૂકશે અને તેના પ્રદેશને જીતીને કબજે લેશે, સમજ્યાં ને ?”

“હા માતા ! અમે બધું સમજી ગયાં અને તારી એ આજ્ઞાનો બરાબર અમલ કરીશું.” અપાપા અને ઓજસ એકી વખતે સાથે બોલ્યાં.

વિઠ્ઠલુલરેલા તરફ દષ્ટિ કરીને આશા બોલી : “વિઠ્ઠલુલરેલા ! આ લલિતસિંગને હું શામાટે ચાહું છું તેવો તેં મને ગઈ રાત્રે પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો. એક રીતે તો તે પ્રશ્નનો જવાબ તદ્દન સહેલો છે. શું આ પુરૂષ એવો નથી કે જેને જેમને મારા જેવી સ્ત્રીના અંતઃકરણમાં ઝમિં ઉત્પન્ન થાય ? પણ તે એવું કહ્યું છે કે તારો અને એ લલિતનો આત્મા અવતાર પામ્યો ત્યારથી તમે એક ખીજાંને ચાહતાં આવ્યાં છો, એમ તારૂં અંતઃકરણ અને તારા દાદાનું દિવ્ય જ્ઞાન કહે છે, અને તેટલા માટે તું મને જે સર્વોપરિ શક્તિના તાબામાં છું તેની માણુ દઇને કહે છે કે મારે તેનો સાચેસાચો ખુલાસો કરવો. આ તારી ચાલુથી-આજ્ઞાથી નહિ પણ મારી ઇચ્છાથી હું ખુલાસો કરવા સંજીવ છું અને તે ખુલાસાનો વખત હવે આવી પહોંચ્યો છે. હું હજી નુપ્પ છું, દેવી નથી, એટલે અવતારના પ્રારંભની કશી વાત હું તને કી શકતી નથી. એક જ બાબતેઆથી આપણે ત્રણે શા કારણથી ત્રાયલાં છીએ તે હું જાણતી નથી; લખ ચોરાશીના ફેરામાં અવતારો

પછી અવતારો લેતાં ફરીને જે અંતિમ ભાગ્યદશા તરફ આપણે પ્રવાસ કરી રહ્યાં છીએ તે ભાગ્યદશા કેવી છે તે પણ હું જાણતી નથી; અથવાતો હું તે જાણતી હોઉં તોપણ એ કશું હું કહી શકું નહિ. તેટલા માટે હું મારી યાદદાસ્તમાં છે તેટલી વાત તમારી સમક્ષ કહેવાનો પ્રારંભ કરું છું. ”

આશા ક્ષણભર બોલતી અટકી. ઇચ્છાશક્તિના કોઈ પ્રબળ પ્રયત્નથી તેની દેહચષ્ટિ ધ્રુજી જતી અમારા જોવામાં આવી. પછી તે પોતાના બેઠ બાહુ પહોળા કરતી ખૂબ મારતી બોલી: “ હવે તમે તમારી પાછળ જુઓ ! ”

અમે પાછું વાળીને જોયું. પહેલાં તો જ્વાળામુખીના મુખમાંથી નીકળતી અગ્નિજ્વાળાનો વિશાળ પડદોજ અમારા જોવામાં આવ્યો; પરંતુ અમે તે તરફ દષ્ટિને સ્થિર કરવા માંડી એટલે એ અગ્નિના પડદામાં એક પ્રકારનું ચિત્ર દોરાતું-રચાતું હોય એવો ઝાંખો ખ્યાલ આવવા લાગ્યો, અને ધીમે ધીમે એ ચિત્રની રેખાઓ વધુ ને વધુ સ્પષ્ટ થવા લાગી.

અમે તે આતશી પડદામાં શું જોયું ? તાડનાં વૃક્ષો જેને કિનારે હારબંધ ઊભેલાં છે એવી એક નદીની રેતીમાં ઊભેલું દેવ-મંદિર પહેલાં દેખાયું. એ દેવમંદિરના આંગણમાં બૌદ્ધ સાધુઓ આમ તેમ ફરતા હતા તે ઉપરથી તે બૌદ્ધમંદિર હશે એમ જણાતું હતું. જોતજોતામાં સાધુઓ મંદિરમાંથી નીકળીને મહામાં ચાલ્યા ગયા, પરંતુ એક જુવાન સાધુ મહામાં ન જતાં બુદ્ધ ભગવાનની મૂર્તિ સમક્ષ ગયો, અને ત્યાં બુદ્ધને ચરણે મસ્તક નમાવીને બેલ્યો: “ **બુદ્ધ** શરણં ગચ્છામિ. ” બ્યારે તે એ બુદ્ધની મૂર્તિ પાસેથી પાછો વળ્યો ત્યારે

તેનું મુખ જોવામાં આવ્યું. તે સાધુનો ચહેરો લલિતની જુવાનીના સમયના જેવો જ હતો ! જાણે તે લલિત પોતે હતો, પણ ના, કામર-દેશની પેલી શુકામાં અમે જે કંબલકુમારનું મુઠ્ઠું જોયું હતું તેવો જ એ હુબ્બૂ ચહેરો હતો. તે કંબલકુમાર જ હતો !

લલિતે આ દશ્ય જોતાં જ મારો હાથ પકડીને કહ્યું: “કાકા ! કાકા ! જુઓ ! ”

મેં તેને ચૂપ રહેવાની ઇશારત કરીને પેલા આતશી પડદા-માંનું દશ્ય જોવામાં ચિત્ત પરોવ્યું. કંબલકુમારે યુદ્ધનું શરણુ સાધવાના શપથ લીધા અને તે મૂર્તિ પાસેથી પાછો ફરતે મંદિરને ઓટલે ઊભો. તેણે નિર્ભળા નીલચળાં આકાશ તરફ દષ્ટિપાત કર્યો, આસપાસની વૃક્ષાવલિ તરફ પ્રસન્નચિત્તે જોયું, વૃક્ષાવલિમાં રમતાં હરણીનાં જોડકાં જોયાં, વૃક્ષોની ડાળીમાં ફૂજતી કોકીલાનો મૃદુ કંઠ-રવ સાંભળ્યો, ત્યાંને સુખદર-શીતલ લાગતો વાયુ અનુભવ્યો અને એ રમ્ય વાતાવરણમાં તેને ક્ષણભર ઊભા રહેવાની ઇચ્છા થઈ. તુરત જ તેને સાંભર્યું: “હું આ સૃષ્ટિની રમ્યતામાં શાને ચિત્ત પરોવું છું ? મારે ને સંસારને હવે શો સંબંધ ? મારે અને ઇન્દ્રિયસુખોને શી લેવા દેવા ? હવે તો મનોવૃત્તિને સંયમમાં રાખીને મારે યુદ્ધનું જ શરણુ સાધવું જોઈએ.” એવો વિચાર કરી તેણે એ રમ્ય દશ્યો તરફથી પોતાની દષ્ટિને પાછી બોલાવી લીધી અને નીચું જોયું. એટલામાં વાદળીઓ પાછળ લપાટો અને બહાર નીકળતો સૂર્ય તડકા-છાયાની રમત રમવા લાગ્યો, વાયુ જોરથી વાવા લાગ્યો, આકાશમાં વાદળાં ચડવા લાગ્યાં અને વિદ્યુત્તણા ચમકારા થવા લાગ્યા. કંબલકુમારનું ચિત્ત આ પ્રકૃતિલીલા જોવાને પુનઃ અધીરું થયું અને તેણે માથું ઊંચું કરી ચોપાસ દષ્ટિ કરી. પ્રકૃતિ થનથનાટ નાચવા

લાગી હોય તેમ તેને લાગ્યું. સામેની વૃક્ષાવલિમાં મયૂરો રમતા દેખાયા તે પણ તેણે જોયું. પણ આ શું ? એ મયૂરોની વચ્ચે થઇને કોઈ સુંદરી પોતાના મુખ ઉપર ધુરખો પહેરીને ચાલી આવે છે ! કંબલકુમાર તેની તરફ જોઇ રહ્યો. તેનું મુખ દેખાતું નહોતું, છતાં તેનાં અંગાપાંગમાંથી સુંદરતા અને મધુરતા ઝરી રહી હતી. મંદ પગલે તે સુંદરી સીધી કંબલકુમાર પાસે આવીને ઊભી રહી અને બોલી: “હે ઉપાસક ! તું ભૂલ્યો છે.” કંબલકુમારે પૂછ્યું: “મારી ભૂલ બતાવનારી તું કોણ છે ?” તે સુંદરી બોલી: “તે તું પછી જાણીશ, પણ એકવાર તું મારી ઉપાસના કર; મને ઉપાસ્યા વિના તું યુદ્ધનું શરણ પામવાનો નથી.” કંબલકુમાર બોલ્યો: “તું તારું નામ કહેતી નથી, તારી ઝાળખાણ આપતી નથી, તારું મુખ બતાવતી નથી, પછી હું તારી ઉપાસના કેવી રીતે કરું ?” સુંદરીએ તુરત જ પોતાના મુખ ઉપરથી ધુરખો ખેંચી કાઢ્યો અને કહ્યું: “ચાલ, મને નમન કર; હું પોતે પ્રકૃતિદેવી છું, જગતની માતા છું, સર્વ શક્તિમતી છું; પહેલાં મારી ઉપાસના કરીશ, તો તું યુદ્ધને શરણે ત્વરાથી પહોંચીશ, અને નહિતો સીધી રીતે યુદ્ધનું શરણ શોધવા જતાં જે માર્ગને તું ટૂંકા માને છે તે તારે માટે લાંબો થઇ પડશે; તું આગળ વધીશ, તોપણ પાછો પડીશ અને તેટલા માટે હું તને કહું છું કે હે મુમુક્ષુ ! તેં અત્યારે યુદ્ધનું શરણ શોધવામાં ભૂલ અને ઉતાવળ કરી છે.” કંબલકુમાર આ પ્રકૃતિસુંદરીના વદનની સુંદરતા, તેના પ્રતાપ, તેનું લાવણ્ય, તેનો સ્વર, એ જોતાંજ એટલો મુગ્ધ થઇ ગયો કે તુરત તેના પગમાં પડ્યો ! પણ જ્યાં ઉભો થાય છે, ત્યાં તો તે સુંદરી અદૃશ્ય થઈ ગઇ અને પોતે મંદિરને એટલેજ ઊભો હતો એમ તેણે જોયું. આસપાસનું મનોરમ દૃશ્ય હવે તેને વિશેષ રસક અને

આનંદજનક લાગ્યું. તેના વદન ઉપર પ્રસન્નતા છવાઈ ગઈ. સામેની વૃક્ષાવલિમાં હવે મથૂરો કળા કરીને નાચતા હતા અને ઢેસો તેમની વચ્ચે આમ તેમ ઢોડતી ફરતી હતી. આ દૃશ્ય તે એકીદાંટે આનંદપૂર્વક જોઈ રહ્યો. માત્ર થોડી જ ક્ષણો વ્યતીત થઈ એટલામાં તેણે જોયું કે ઠાઠ રાજકુમારી છુદ્ડ લગવાનના દર્શનાર્થે મંદિર તરફ આવી રહી છે. તેની વદનસુંદરતા કંબલકુમાર જોઈ રહે છે અને રાજકુમારી તેને અનિમેષ નયને જોઈ રહે છે. રાજકુમારી છુદ્ડ લગવાનની મૂર્તિનાં દર્શન કરી પોતાની સખીઓ સાથે પાછી ફરે છે પરંતુ જતાં જતાં તે કંબલકુમાર તરફ એવો અર્થસૂચક કટાક્ષ કરતી જાય છે કે તેથી મુગ્ધ બનેલો કંબલકુમાર તેની પાછળ પાછળ જાય છે, અહા ! એ રાજકુમારીનું મુખ ખરેખર કાલુનની મહારાણી વિન્નુલરેહાના મુખનેજ ખરાબર મળતું આવતું હતું ! રાજકુમારી મંદિરની બહાર નીકળીને પોતાની સખીઓને આગળ જવાનું કહી પોતે કંબલકુમાર સાથે વાતચીત કરવા રોકાય છે અને થોડાજ સમયની વાતચીતને અંતે એ આતશી પડદા ઉપર કંબલકુમાર અને રાજકુમારી એક બીજાના બાહુપાશથી બંધાઈને ઊમેલાં-પરસ્પર ચુંબનની વૃષ્ટિ કરતાં નજરે પડે છે !

અમારી પડખે ઊમેલી વિન્નુલરેહા બોલી ઉઠી : “ જોયું કે દાદા ? ભૂતકાળમાં મેં એનું હૃદય કેવી રીતે હરી લીધું હતું તેનો સાક્ષીભૂત આ દેખાવ છે. બસ, મારું અંતઃકરણ અને મારા દાદાનું ત્રિકાળ જ્ઞાનજ સાચાં હતાં, એનો આથી વધુ મજબૂત પુરાવો શા જોઈએ ? ”

આશા બોલી : “ ચૂપ રહે, બાદ ! પણ ત્યારપછી તું તેને કેવી રીતે ખોઈ બેઠી તે આ આતશી પડદામાં જરા જોવા લાગ. ”

હવે દશ્ય બદલાયું. એક પુષ્પશ્યામાં કોઈ અપ્સરા સૂતી છે. તેને સ્વપ્ન આવે છે અને સ્વપ્નમાં તે લયભીત થાય છે. તેની ઉપર નીચી વળી રહેલી એક વાયુરૂપી આકૃતિ ધીમે ધીમે તેના કાનમાં કાંઈ ગણગણે છે. તે વાયુરૂપી આકૃતિ કોઈ દેવીની દેખાય છે અને જ્યારે તે પેલી અપ્સરાના કાનમાં કાંઈ કહીને જવા લાગે છે ત્યારે માલુમ પડે છે કે એ દેવી ખીજી કોઈ નહિ પણ કંબલકુમારને નમાવનારી પ્રકૃતિદેવી પોતેજ છે ! પેલી અપ્સરા હવે સ્વપ્નમાંથી જાગે છે અને ચોપાસ નજર કરે છે. ઓ પ્રભુ ! તેના ચહેરા તે પેલી માયાનોજ ચહેરો છે ! કામરૂદેશની ગુફામાં એજ સુંદરીની ઉપર લલિત મોઃમુગ્ધ થયો હતો. એ આતશી પડદા પર માયાનું મનોરમ મુખકું જોઈને અમારા મુખમાંથી નિઃશ્વાસ નીકળી પડ્યો.

પુનઃ એ અપ્સરા સૂઈ જાય છે અને પુનઃ પ્રકૃતિદેવી આવીને તેના કાનમાં કાંઈ કહે છે. તે આંગળી કરીને કાંઈ બતાવે છે ! શું દેખાય છે ? દૂર-દૂર એક વિશાળ નદીપર એક હોડી વહી જાય છે, તેમાં એક સ્ત્રી અને પુરૂષ એક ખીજના ભુજમાં ભીડાયલાં સૂતાં છે. તે ખીજનું કોઈ નથી પણ બુદ્ધનું શરણુ શોધવાને એક વાર સાધુ થએલો, તત્કાલ પ્રકૃતિદેવીનો ઉપાસક થએલો અને વિના વિલંબે રાજકુમારીના મોહમાં ફસાએલો કંબલકુમાર અને તેની પ્રેમિકા નેપાળી રાજકુમારી અનનપૂર્ણા છે. તેઓ દૂર ને દૂર હોડીમાં બેસી નાસી જતાં દેખાય છે. તેમની ઉપર કલગીવાળો એક મથૂર ઉડતો દેખાય છે, જાણે પ્રકૃતિદેવીનોજ પ્રતિનિધિ હોય !

પુનઃ દશ્ય બદલાય છે. કામરૂદેશની એક ગુફામાં કંબલકુમાર મરેલો પડ્યો છે. અત્યારે તેનું મસ્તક સાધુના જેવું બોડેલું નથી પણ તે પર લાંબા સુવાળા વાળ ઝુકી રહ્યા છે. છાતીમાં વાગેલા

ધાથી તેનું મુડું લોહીલોહાણુ થઇ ગયું છે. તેની પાસે બે સ્ત્રીઓ બેઠેલી છે. એક સ્ત્રી અત્યંત સુંદર કલ્પનાતીત સુંદર છે અને તે કેવળ નમ્ર બિભી છે, સિવાય કે તેના લાંબા વાળ તેનાં અંગિને ઢાંકી રહ્યાં છે. બીજી કાળા વસ્ત્રમાં સજ્જ થયેલી છે અને પોતાના સ્વામીને મારી નાંખવા માટે પેલી નમ્ર સ્ત્રીપર શ્રાપનો વરસાદ વરસાવતી દેખાય છે. એ નમ્ર સ્ત્રી તે માયા છે અથવાતો પેલી અપ્સરા છે કે જેના કાનમાં પ્રકૃતિદેવીએ કાંઈ સૂચના કરી હતી. બીજી સ્ત્રી નેપાળી રાજકુમારી અન્નપૂર્ણા છે, જેણે કંબલકુમારને મોહમુગ્ધ કરીને તેની સાથે લગ્ન કર્યું હતું અને જે નાસીને કામરદેશ તરફ ગયાં હતાં.

એ દશ્ય પૂરું થઈ ગયું. આંશા જાણે કે પોતાના જાદુઈ પ્રયોગોથી થાકી ગઈ હોય તેમ એક ઉચ્છ્વાસ લઇને પોતાના આસનપર આરામથી પડી.

થોડી ક્ષણો એ આતશી પડદામાં કોઈ કોઈ ગુંચવાયલાં દરચો દેખાયાં, જાણે કે બે હજાર વર્ષના ગાળાના જૂદા જૂદા પ્રસંગો આછી-ઝાંખી સ્મૃતિમાંથી ઉભરાઈને દેખાતાં ન હોય. જંગલના દેખાવો, લોકોનાં ટોળાં, મોટી ગુફાઓ, જૂદાજૂદા મનુષ્યો જેમાં અમારા ચહેરા પણ દેખાતા હતા, એ બધા ગુંચવાયલા દેખાવો ઝડપથી પસાર થઈ ગયા. લડાઈના દેખાવો, મુડદાંઓ, મરેલાનાં ભૂતો અને એવા બીજા ભયાનક દેખાવો પણ તેમાં હતા. પુનઃ આતશી પડદો ચિત્રો વિનાનો સાફ થઇ ગયો.

આંશાએ પૂછ્યું: “ઓ વિજયલેખા! બોલ, તારા પ્રશ્નનો જવાબ મળી ગયો ?”

“ઓ માતા! મેં ચિત્ર વિચિત્ર દેખાવો જોયા છે ખરા, પરંતુ

તે સાચાજ છે અને તારી કલ્પનાઓથી તેં આતશી પડ્યામાં ઉતારેલા જાદૂ દેખાવો નથી તેની ખાત્રી મને શી રીતે થાય ?”

“તો સાંભળ, હું તેને ખુલાસો કરું.” આશા બોલી: “કંબલકુમારે યુદ્ધનું શરણુ ઇચ્છ્યું તે તેં જાણ્યું, પરંતુ યુદ્ધને શરણુ જવા માટે જે મનઃસંયમ જોઈએ તે તેને પ્રાપ્ત થયો નહોતો. તેની વૃત્તિઓ એવા સંયમ માટે કેળવાઈ નહોતી પ્રકૃતિની લીલાથી તેનું હૃદય રાગ્યતું હતું અને વૃત્તિઓને બળાતકારે પાછી બોલાવ્યા છતાં પુનઃ પુનઃ તે પ્રકૃતિમાં લીન થતું હતું. પ્રકૃતિદેવીએ આ જાણ્યું અને તે તેની પાસે ગઈ. તેણે તેને કહ્યું કે જ્યાંસુધી તું પ્રકૃતિને ઉપાસીશ નહિ, જ્યાંસુધી તું તારી ભમતી વૃત્તિઓને શાંત કરવા માટે પ્રકૃતિની ઉપાસના કરીશ નહિ, જ્યાંસુધી માથું મુંડાવીને બૌદ્ધ સાધુ બનવાથી કે યુદ્ધની સૂતિ પાસે જઈ “ભુદ્ધં શરણં ગચ્છામિ” બોલવાથી તને યુદ્ધનું શરણુ પ્રાપ્ત થવાનું નથી. માટે તું એક વાર પ્રકૃતિની ઉપાસના કરી લે, એટલે પછી યુદ્ધનું શરણુ પ્રાપ્ત કરવામાં અર્થાત્ સુકૃતિની સાધના કરવામાં ઝડપથી ગતિ કરી શકીશ પ્રકૃતિને તેણે ઓળખી અને તેના પ્રતાપ આગળ તે નમ્યો. પ્રકૃતિની ઉપાસના કરવાનું તેનું એ વ્રત હતું, પરંતુ ચલવિચલ મનવાળા એ કંબલકુમારે તત્ક્ષણ પ્રકૃતિને પણ વિસારી મૂકી ! જે પ્રકૃતિની સુંદરતાના સાગરમાં સ્નાન કરવાનું તેણે પસંદ કર્યું હોત તો પ્રભુના આ વિશ્વની સુંદરતા અને વિવિધતામાં તે રસ લેવા લાગત, તેની વૃત્તિઓને તેમાં સ્થિર તથા એકાગ્ર કરી શકત અને કુટિલ વાસનાઓનું શમન થાત, એટલું જ નહિ પણ ક્રમે ક્રમે વિશ્વની સુંદરતા અને વિવિધતામાંથી એને જ્ઞાન મળત કે આ વિશ્વ પણ અનિત્ય છે અને તે સમયે તેને યુદ્ધનું શરણુ પ્રાપ્ત થતાં વાર લાગત નહિ. પરંતુ યુદ્ધના શરણુના એ જિહાસુને

તો હજી વિષયરસમાં રંગદોળાવાનું બાકી રહ્યું હતું, એટલે તે તત્કાલ નેપાળી રાજકુમારી અન્નપૂર્ણાના મોહને વશ થઇ ગયો અને તેની સેવા તથા પાતિવ્રત્યથી અંબધ ગયો. આ રીતે તેણે પ્રકૃતિદેવીને કોપ વહોર્યો. વિજયલેહા ! કંબલકુમારને પ્રકૃતિની ઉપાસનામાંથી અલિત કરનારી અન્નપૂર્ણા તે તું જ હતી અને તારામાં જેવી મોહકતા હતી તેવાજ તારા કટાક્ષો જાદુબર્યા હતા. તે તારી શક્તિથી કંબલકુમારને વશ કરી લીધો. પ્રકૃતિની ઉપાસના તેં છોડાવી અને વિષયરસની ઉપાસના કરાવી. કોપને વશ થએલી પ્રકૃતિદેવીએ હવે પોતાના ઉપાસકને પોતાના કબજામાં લેવા માટે માયા નામની આસરાને ફરમાન કર્યું. દેવીએ એ આસરાને સ્વપ્નમાં સ્થાપના કરી કે તું એ બ્રહ્મ થએલા ઉપાસકની પાછળ જ અને મારા કોપનું અલિદાન બનાવ; તારા એટલા કાર્યના બદલામાં હું તને અગાઉથી પૃથ્વી ઉપર અમરત્વ અને અપૂર્વ સુંદરતાનું દાન કરીશ. આ ફરમાન ઉપાડી લઇને આસરા માયા કૈલાસ પર્વતમાંથી ઉપડીને કામરૂદેશમાં ગઇ. જ્યારે કંબલકુમાર અને અન્નપૂર્ણા ગુફાઓમાં ભટકી રહ્યાં હતાં ત્યારે માયા કામરૂદેશમાં એવે સ્થાને પહોંચી ગઇ હતી કે જ્યાં તેને નેતિ નામના એક વાનપ્રસ્થ તત્ત્વજ્ઞાનીનો મેળાપ થયો. એ નેતિ તે હરપાળ ! તું જ હતો. તેને ત્યાં માયાને મદદ કરવા માટે પ્રકૃતિ દેવીએ રાખ્યો હતો. નેતિની પાસેથી માયાએ હાંધીના અમર અગ્નિનું રહસ્ય જાણી લીધું અને પાછળથી તેમાં સ્નાન કરીને એવું અમરત્વ પ્રાપ્ત કર્યું કે જેથી કાળની કશી અસર તેને થાય નહિ અને અમર જીવાનીમાં તે મસ્ત બનેલી જ રહે. આ અમર જીવાની પ્રાપ્ત કરતી વખતે માયાએ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે “ હું કંબલકુમારની અને તેની સ્ત્રીની હત્યા કર્યા વિના રહેવાની નથી અને એ રીતે પ્રકૃતિ

દેવીની આરાનો અમલ કરીશ.” પરંતુ કંબલકુમારને જોતાં જ તેની પ્રતિજ્ઞા ચલિત થઈ ગઈ ! જેવી રીતે કંબલકુમારે પ્રકૃતિની ઉપાસના છોડીને વિષયરસમાં રંગદોળાવાનું પસંદ કર્યું હતું, તેવી જ રીતે માયાએ પ્રકૃતિદેવીની આરાને બાબુએ મૂકીને વિષયના જાપ જપવા માંડ્યા ! એ અપ્સરાએ મૃત્યુલોકના માનવીને ! પ્રેમ કદાપિ ભોગવ્યો નહોતો, એટલે તેને કંબલકુમારના પ્રેમની વાસના જાગી. તે તેને અને તેની સ્ત્રીને અમર અગ્નિને સ્થાને લઈ ગઈ. પોતે એ અગ્નિમાં સ્નાન કરીને અમર થવા ઉપરાંત કંબલકુમારને તેમાં સ્નાન કરાવી અમર કરવા માંગતી હતી, તથા નેપાળી રાજકુમારીને મરી જવા દેવા ઇચ્છતી હતી. પરંતુ પ્રકૃતિદેવીએ તેમ થવા દીધું નહિ અને પ્રતિજ્ઞાબ્રષ્ટ થએલી માયાને હાર ખવરાવી. માયાને દેવીએ આપેલા વચન પ્રમાણે તેને અમર જીવની પ્રાપ્ત થઈ, પરંતુ કંબલકુમારે અમર જીવની પ્રાપ્ત કરવાની ના પાડી અને અન્નપૂર્ણાને જ વગગી રહેવાનો પોતાનો નિશ્ચય દર્શાવ્યો, એટલે ક્રોધથી અંધ બનેલી માયાએ કંબલકુમારની હત્યા કરી અને અન્નપૂર્ણાને જીવતી રહેવા દીધી. આ પ્રમાણે પ્રકૃતિદેવીએ ઉપાસનાબ્રષ્ટ કંબલકુમારનો ઘાત કરાવ્યો, પ્રતિજ્ઞાબ્રષ્ટ અપ્સરા માયાને અતૃપ્ત વાસનાનું દુઃખ અને પશ્ચાત્તાપ પ્રાપ્ત કરાવ્યાં અને નેપાળી રાજકુમારી અન્નપૂર્ણાને તીવ્ર ઈર્ષ્યામાં અને વૈરમાં ડૂબકાં ખાવા જીવતી રહેવા દીધી. આથી જ પોતાના પ્રિયતમના પ્રેમને પાછો મેળવવાને તેણે પાછળથી આકાશ-પાતાળ એક કરવા જેવા યત્નો કર્યા હતા અને પ્રકૃતિદેવી પાસેથી તેના ઉપાસકને જીંટવીને પોતાના હાથમાં લેવા માટે તે ઘેલી બની ગઈ હતી !

“ ત્યારપછી વર્ષોનાં વર્ષો અને સૈકાના સૈકા વીતી ગયા. તે

બધો વખત માયા અમર બની હોવાથી કામરૂદેશમાં રહી રહી કંબલ-કુમારના પુનર્જન્મની આશા રાખીને બેઠી હતી. સૈકાના સૈકા તેણે કંબલકુમારને ગુમાવવા માટે શોક અને પરતાવામાં ગાળ્યાં. છેવટે વખત થતાં કંબલકુમારનો પુનર્જન્મ થયો, તે તેની પાસે આવ્યો, બીજું બધું માયાની ધારણા પ્રમાણે બન્યું, પરંતુ છેલ્લી ધડીએ પ્રકૃતિએ તેને એવો ફટકો મારીને હાર ખવડાવી કે ન પૂછો વાત ! જે અમર જીવાની પ્રકૃતિદેવીએ તેને આપી હતી તે તેણે તેની પાસેથી લૂંટી લીધી, અને તેના પ્રેમિક કંબલકુમારની દષ્ટિ સમીપે રૂપસુંદર માયા તિરરકરણીય ભયંકર સ્વરૂપને પામી અને એ અમર લેખાતી હોવા છતાં મરણ પામતી દેખાઈ ! છતાં એ કંબલકુમાર ! હું તને કહું છું કે તે મરણ પામી નહિ. એ અમર અગ્નિની ગુફામાં શું માયાએ તારી પાસે સોગંદપૂર્વક કહ્યું નહોતું કે પોતે જરૂર પાછી આવશે ? ત્યારપછી, હે લલિત ! અથવાતો હે કંબલકુમાર ! એ માયાના પ્રેતાત્માએ તને તારી નિદ્રામાં અહીંસુધી પોતા પાસે આવવા દેયો, અને તને ઇશારતથી આ સ્થાનની ઓળખ અને નિશાનીઓ આપી અને જ્યારે જ્યારે તું મુંઝાયો ત્યારે ત્યારે આ જવાળા-મુખીની જવાળાના ભણકતા કિરણથી તને માર્ગ દર્શાવ્યો. જંગલોની, પહાડોની, રણોની અને બરફનાં મેદાનોની કપરી મુસાફરીમાં પણ એ જ પ્રેતાત્મા ડગલે ડગલે તારી સાથે જ હોય એવો ભાસ શું તને થતો નહોતો ? ” એટલું કહીને આશાએ લલિતની સામે પ્રત્યુત્તરની આશાથી દષ્ટિ કરી.

લલિત બોલ્યો : “આ કથાનકના પહેલા ભાગની વાત હું આર-સની તખ્તીપરના લખાણ પરથી જાણું છું; તે સિવાય એ જાણવાનું બીજું કશું સાધન નથી. અને બાકીની બીજી બધી વાત હું અથવા

અમે જે પ્રમાણે જાણીએ છીએ તે પ્રમાણે સાચી છે. પરન્તુ મારે એક સવાલ પૂછવાનો છે. તું કહે છે કે માયાનો પ્રેતાત્મા મને અહીં સુધી પોતા પાસે દોરી લાવ્યો, તો પછી માયા છે ક્યાં ? શું તું પોતે જ માયા છે ? જો તેમ હોય તો તારો સ્વર એ કેમ માયાનો સ્વર નથી ? વળી તું માયા કરતાં નાની અને દુબળી કેમ દેખાય છે ? જે દેવીની તારી પર સત્તા હોય તેની આણુ દમને હું તને પૂછું છું કે બોલ, તું જ માયા છે ? ”

આશા બોલી ઉઠી: “ હા, હું માયા છું, હું તેજ માયા છું કે જેને તેં અનંત કાળ સુધી ચાહવાનું કામરૂઢેશની શુદ્ધમાં વચન આપ્યું હતું. ”

વિજ્ઞાનુલેખા બોલી ઉઠી: “તે જીવું બોલે છે; તે પોતાને મોંઝે કહે છે કે તું મારોજ ભરથાર છે: આ દેવી બની બેઠેલી સ્ત્રી કહે છે કે ૨૦ થી ઓછાં વર્ષ પૂર્વે તે તારાથી જીવાન અને સુંદર સ્વરૂપમાં તારાથી જૂદી પડી હતી, પરન્તુ તે તો અહીં સો વર્ષથી આશાદેવીના મંદિરમાં આશાને નામે ઓળખાતી એક ધરડી સાધ્વી માત્ર છે અને બધા સાધુ-સાધ્વીઓ ઉપર અધિકાર ચલાવે છે. જોઈ તો ખરી, એ વાતની તે કેવી રીતે નાં પાડી શકે છે ? ”

આશા બોલી: “ઓજસ ! વિજ્ઞાનુલેખા જે સાધ્વીની વાત કહે છે તે સાધ્વીની મરણની કથા તું જાણે છે એટલે બોલ ! ”

ઓજસ માતાને નમ્યો અને બોલ્યો: “અઢારેક વર્ષ પૂર્વે જે સાધ્વીની વાત વિજ્ઞાનુલેખા કહે છે તે સાધ્વી પોતાની ૧૧૮ વર્ષની વયે મારી દષ્ટિ સમીપે મરણ પામી હતી. તેના મરણ પછી ત્રણ કલાકે, જે આસન ઉપર બેઠાં બેઠાં તેનું મરણ થયું હતું તે આસન

પરથી તેના મૃતદેહને ઉપાડવા અમે ગયા, કારણકે અહીંના રીવાજ મુજબ તે મુડદાને આ અગ્નિમાં પધરાવવાનું હતું. એટલામાં એક ચમત્કાર થયો ! તે મુડદું જીવતું થયું, પરન્તુ તે વખતે બહુ જ બદલાઈ ગયેલું હતું. કાઈ પ્રેતાત્માનો આ જાદુઈ પ્રયોગ હોવો જોઈએ એમ માનીને મંદિરના સાધુઓ તથા સાધ્વીઓએ તે સાધ્વીને મંદિરની અધિષ્ઠાત્રી તરીકે માન્ય રાખવાની ના કહી, અને તેમણે તેને ગાદી પરથી ઉઠાડીને હાંકી કાઢી હોત. પરન્તુ એટલામાં પર્વતમાંથી જવાળા કાટી નીકળી. મંદિરમાં બળતા જવાળાસંધ્યો એકએક હોલવાઈ ગયા અને બધા લોકો ભયભીત થઈ ગયા. એટલામાં ગેબી વાણી સંભળાઈ: “જેને મેં મંદિરની અધિષ્ઠાત્રી તરીકે મોકલી છે તેનો તમે સત્કાર કરો અને મારા ન્યાય તથા હેતુને માન આપો.” આ ગેબી વાણી સાંભળતાંજ પુનઃ જવાળાસંધ્યો બળવા લાગ્યા અને અમે નવી અધિષ્ઠાત્રી તરીકે તે સાધ્વીનો સત્કાર કર્યો તથા ‘માતા’ એવું નામ આપ્યું. આ વાતના સંકેતો સાક્ષીઓ આજે પણ મળી શકે તેમ છે.”

આશા બોલી: “વિજ્ઞાનુલરેહા ! આ વાત તેં સાંભળીને ! હજી પણ તને સંશય રહે છે કે ?”

વિજ્ઞાનુલરેહા બોલી: “હા; હું કહું છું કે આ ઓજસ પણ જૂઠું બોલે છે. જે તે જૂઠું બોલતો ન હોય, તો તેને કાંઈ સ્વપ્ન આવ્યું હોવું જોઈએ ને ગેબી વાણી સંભળઈ હતી તે તારી પોતાની જ હોવી જોઈએ. જે તું એ અમર આસરા જ હોય, જે તું માયા પોતેજ હોય, તો તે વાત આ બે પુરૂષો કે જે તને સારી પેઠે ઓળખે છે તેમની સમીપે સાખીત કરી આપ. જે સુંદરતાને તું આ ચીથરાં હેઠળ છુપાવી રહી છે તે ચીથરાં કાઢી નાંખ. તારા દિવ્ય અને

સુંદર સ્વરૂપને અમારી આંખે જોઈ લેવા દે. તારો પ્રેમિક કાંઈ તારી સુંદરતા અને લાવણ્યને વિસરી ગયો નહિ હોય. તે તને બ્રાજબી લેશે અને તારે પગે પડીને કહેશે કે ‘તુંજ મારી અમર અપ્સરા છે, ખીન્નું કોઈ નહિ.’ તું એવી રીતે સાબીતી આપીશ, ત્યારે હું માનીશ કે તું એક ખરેખરી ચૂરેલ છે, તેજ ખૂનના બદલામાં અમરતા પ્રાપ્ત કરી છે અને તારી રક્ષાસી સુંદરતાનો ઉપયોગ તે પુરુષોના આત્મા ઉપર ભરડા નાંખવામાં ખરાખર કર્યો છે.”

આ સાંભળીને આશા બહુ અકળાઈ અને બોલી: “કંબલકુમાર ! બોલ, તારી પણ તેવીજ ઇચ્છા છે કે? જો તારી તેવી ઇચ્છા હોય તો મારે તેને તાબે થવું જોઈએ. છતાં હું તને પ્રાર્થના કરું છું કે તું એવી આજ્ઞા કરીશ નહિ, કારણકે હજી તે માટેનો સમય આવી પહોંચ્યો નથી. કંબલકુમાર ! કામરૂદેશની ગુફામાં મેં તને યુવન કર્યું અને તને ‘મારો’ કહ્યો, ત્યારપછી હું કાંઈક બદલાઈ ગયેલી છું.”

લલિત મનમાં ગુંચવાતો આસપાસ જોવા લાગ્યો. એટલામાં તેની નજર તુચ્છકારથી હસી રહેલી વિજયુલરેહા પર પડી. તે બોલી: “ઓ મારા અતિથિ ભરથાર ! તું તેને તેનું ખરું સ્વરૂપ ખુલ્લું કરવાની આજ્ઞા કર. હું સોગંદ લાઇને કહું છું કે હું તેની સુંદરતાની ઇર્ષ્યા નહિ કરું.”

આ ટાણેથી ઉશ્કેરાતો લલિત બોલ્યો: “હા, હું તેને તેનું સ્વરૂપ ખુલ્લું કરવાનું જ કહું છું. સાંઈ કે ખરાબ ગમે તે હો, પણ હું તે બાણવા ઇચ્છું છું, પણ આવી ત્રિશંકુના જેવી સ્થિતિમાં મરવા ઇચ્છતો નથી. તે ગમે તેટલી બદલાઈ ગઈ હોય, પણ જો તે માયા

જ હશે તો હું તેને ઝાળખ્યા વિના રહેવાનો નથી અને જો તે માયા જ હશે તો હું તેને ચાહીશ જ."

આશા બોલી: "સાચાશ, કંબલકુમાર ! તું હિંમતથી બોલ્યો છે અને તે માટે હું તારો આભાર માનું છું. વિશ્વાસ અને એક-નિષ્ઠાના મધુર શબ્દો તું કોની પ્રત્યે બોલે છે તેની તને ખબર નથી. હવે તું સલ જાણી લે, કારણકે હું તારાથી વધુ વખત છૂપી રહેવા ઇચ્છતી નથી. જ્યારે હું માઈ સ્વરૂપ ખુલ્લું કરું ત્યારે તારે બેમાંથી • એકની પસંદગી કરવાની છે ! આ મારી હરીફ વિજયલક્ષ્મીની અથવા-તો જેને એકનિષ્ઠ રહેવાના તે સોગંદ લીધા છે તે માયાની. પછી જો તારી ઇચ્છા હોય તો તું મારો અસ્વીકાર કરી શકીશ અને તાઈ કશું અકલ્યાણ પણ નહિ થાય, પરંતુ પછી મનુષ્યો જેને આ-શીર્વાદ રૂપ માને છે તે સત્તા, ધન, અને પ્રેમ પ્રાપ્ત થશે. પરંતુ પછી તારે તારા અંતઃકરણમાંથી મારા રમરણનો ત્યાગ કરી દેવો પડશે, કારણકે પછી મારે તને તારી લાગ્યેઆને અધીન છોડી દેવો પડશે. ખબરદાર ! તારી સમક્ષ આવી પડેલું કાર્ય કાંઈ જેવું તેવું નથી. હું તને કશી કબૂલત આપતી નથી, શિવાય કે કોઈ પણ પુરુષને કદી ન મળ્યો હોય અને ન મળી શકે તેવો પ્રેમ અને એક-નિષ્ઠા તને મળશે."

પછી આશા મારી તરફ જોઈને બોલી: "હરપાળ ! મારા સાચા મિત્ર ! આગલા જમાનાના મારા એક માર્ગદર્શક ! મારા પ્રિયતમથી બીજા નંખરના મારા દોસ્ત ! તારો નિર્દોષ અને નિર્મળ આત્મા કદાચ એવું જ્ઞાન ધરાવતો હશે કે જેવું જ્ઞાન અમારામાં નહિ હોય. તું તારા પાલિત પુત્ર સાથે મસલત કર અને પછી આજ્ઞા

કરવી હોય તે મને કર. એની અને તારી આજ્ઞાને હું તામે થઈશ અને મારો જે દશા થશે તે દશાને નમત કરીને તને મારા સાચા જીવરથી આશીષ દઈશ. અને હા, જે તે મને સ્વીકારવાની ના કહેશે તો આ લોકથી પર એવા અન્ય લોકમાં કે જ્યાં મૃત્યુલોકની બધી વાસનાઓ વિરામ પામી ગઈ હોય છે, ત્યાં હમેશની દિવ્ય મૈત્રી ભોગવતાં હું અને તું એકલાં રહીશું. હું જાણું છું કે તું મને છોડવાને કદાપિ કબૂલ નહિ થાય. નિર્મળ સત્યની ભૂમિમાં તવાઈ ટીપાઈને રચાયેલું તારું હૃદય આ લાલચ અને વાસનાની છોટી-છોટી જ્વાળા-એથી કાંઈ પોતાનો ગુણુ ત્યજવાનું નથી અને તું બીજી કોઈ સ્ત્રીના હૃદય સાથે બંધાવાનો નથી તે પણ હું જાણું છું.”

મેં જવાબ આપ્યો: “ માયા ! આ તારા માયાળુ શબ્દો માટે હું તારો આભાર માનું છું અને આ તારા ગરીબ દોસ્તે તને મળવા આવવા માટે જે દુઃખો અને યાતનાઓ વેડી છે તેનો હજીરગણો બદલો તેને તારા એ શબ્દો વડે મળી ચૂક્યો છે. હું પોતે તો માનું છું કે તું પોતેજ માયા છે, તું પોતેજ કામરૂદેશની મહારાણી છે, કારણકે તારા શબ્દો ગમે તે મુખમાંથી બોલાતા હોય તોપણ એ શબ્દો અને તેની પાછળના વિચારો તો માયાના જ છે તે વિષે મને જરા પણ સંશય નથી.” માયાના શબ્દોથી હું એટલો આનંદમાં આવી ગયો હતો કે વિશેષ શું બોલવું તે મને સંજયું જ નહિ. અત્યારે જ જાણી શક્યો કે હું માયાને પણ પ્રિય હતો કે જેવો લલિતને હું પ્રિય હતો. માયાના એ સ્નેહભર્યા શબ્દોથી વધુ મને શું જોઈએ?

પછી હું અને લલિત એક બાબુએ જઈને મસલત કરવા લાગ્યા અને બીજા બધા અમને જોઈ રહ્યા. છેવટે એવો નિર્ણય

થયો કે આશાને પોતાનો ધુરખો કાઢી નાંખવાની આજ્ઞા કરવી જ, પછી લલે લાગ્યમાં જેમ લખ્યું હોય તેમ થાય.

હું અને લલિત પુનઃ આશાની સમીપે જઈને ઉભા. મેં કહ્યું: “અમે નિશ્ચય કરી નાંખ્યો છે. અમે પૂરી મસક્કત ચલાવી છે. હવે આજ્ઞા ! અમારી એવી ઇચ્છા છે કે તારે અમારી સમીપેજ ધુરખો કાઢી નાંખવો અને અમને પૂરેપૂરું સત્ય જોવા તથા સમજવાની તક આપવી.”

એક મરણ પામતી સ્ત્રીના સરખે સ્વરે આજ્ઞા બોલી: “હું તમારી ઇચ્છાને તાબે થવા તૈયાર છું. મારી તમને એટલી જ પ્રાર્થના છે કે તમે મારી ઉપર દયા કરજો અને મારી દીનતાની હાંસી કરશો મા ! મારા આત્મામાં જે દોઝખનો અગ્નિ બળી રહ્યો છે તે અગ્નિમાં તમે તિરસ્કારની આહુતિ નાંખીને તેને વધારે પ્રબળશો નહિ, કારણકે હું ગમે તે હોઉં, પણ મારી આ દશા, હે કંબલકુમાર ! માત્ર તારે ખાતર જ થઈ છે. અત્યારે પણ હું જ્ઞાનની પ્યાસી છું. જો કે હું બધું જ્ઞાન ધરાવું છું, પુષ્કળ સત્તા ભોગવું છું, છતાં એક વાત શીખવાની મારે માટે બાકી રહે છે, અને તે એ છે કે જો પુરૂષનો પ્રેમ મૃત્યુની પછી જીવંત રહી શકતો હોય તો તેનું મૂલ્ય કેટલું ? ”

પછી ધીમેથી આસનપરથી ઉઠીને આજ્ઞા ઓરડાના દારના કિનારીપર આવી કે જ્યાંથી નીચેનું અગ્નિસરોવર બળી રહેલું દેખાતું હતું. તેણે તીણું-મંદ સ્વરે ખૂમ મારી: “અપાપા ! અહીં આવ ! આ મારા ધુરખાના બંધ છોડવા લાગ ! ”

અપાપા આગળ આવીને લયભીત વદને આજ્ઞાના ધુરખાના બંધ છોડવા લાગી. અપાપા કંઈ બહુ ઉંચી નહોતી, છતાં આજ્ઞા

તેના કરતાંએ નીચી દેખાતી હતી. સૌથી ઉપરનો ખુરખો ઉતારી નાંખવામાં આવતાં અંદરથી આશાએ પડેલો ખીન્ને ખુરખો જોવામાં આવ્યો. એ ખુરખાના અંધ છોડવામાં આવ્યા અને એક પછી એક અંગો ઉપરથી તે ઉતારવામાં આવ્યો. તો માંહેથી પૂતળાના જેવો આકાર દેખાવા લાગ્યો. સફેદ કપડાંના નાના મોટા ટુકડા કાઢ આકૃતિનાં અંગોને વીટાળીને તેનું પૂતળું બનાવ્યું હોય તેવો એ દેખાવ હતો. એ ખુરખા ઉતરી જવાથી એ પૂતળું પહેલાંની આશા કરતાં નાનું દેખાતું હતું. પછી એ કપડાંનાં પડ આશાનાં અંગોપરથી ઉખાળવાનું કાર્ય ચાલ્યું. જેમ જેમ એ પડ ઉખાળવામાં આવતાં ગયાં તેમ તેમ તે બેવડાં ને ચોવડાં ઉપરા ઉપરી વીટાળેલાં હોય એમ માલૂમ પડવા લાગ્યું ! અને તે સાથે આકૃતિ નાની ને નાની થતી દેખાવા લાગી. એક પાકી ઉમરની સ્ત્રીના શરીરના પ્રમાણમાં તે શરીર બહુજ નાનું બની ગયું અને મારા હૃદયમાં ગડમથલ થવા લાગી. એ શરીર પરનાં કપડાંનાં હેઠાં પડો તો જરાએ તકલીફ વિના આપોઆપ ઉખળીને નીચે ઢગલો થઈને પડયાં અને અમે શું જોયું? તદ્દન સુકાઈ ગયેલા-કરચલીઓવાળા એ હાથ દેખાયા. એને હાથ કહેવા કરતાં હાડ-ચામનાં મલોખાં કહેવાં એ વધારે વાજખી હતું. પછી પગ દેખાયા અને તે પણ હાથના જેવાજ ટુંકા, પાતળા અને સુકાઈ ગયેલા હતા. મસ્તક પરનું માત્ર એક પડ અને હૃદયપ્રદેશ તથા કટિપ્રદેશને ઢાંકતો એક નાનો ઝળખો એ બે સિવાયનાં બધાં આવરણો હવે ઉતરી ચૂકયાં હતાં. હવે તેણે અપાપાને પોતાથી દૂર જવા કહ્યું અને અપાપા માતાનું આ સ્વરૂપ જોઈને અત્યંત ગભરા-એલી સાંધી ઝડપથી ખસી ગઈ. પછી એ બે આવરણો પણ આશાએ પોતાની મેજેજ ફાટીને ઉતારી નાંખ્યાં અને તે અમારી સામે મ્હોં કરીને દીર્ઘ ઉચ્છ્વાસ લેતી બમી રહી !

ઓ પ્રભુ ! તે કેવી હતી ? ના, હું તેનું વર્ણન કરીશ નહિ. હું તેને તુરતજ ઓળખી ગયો, કારણકે કામરૂદેશમાં અમર અગ્નિવાળી ગુફામાં બીજી વારનું અગ્નિસ્નાન કર્યા પછીનું તેનું નિયિત તથા ભય ઉપગતવે તેનું સ્વરૂપ મેં જોયું હતું. એ શરીરપર લાંબી ઉમરનાં ચોક્કસ નિશાનો હતાં, છતાં દિવ્ય સ્વરૂપવાળી માયાની આકૃતિનાં કાંઈ કાંઈ નિશાનો તેના વદન ઉપર સ્પુટ થયા વિના રહેતાં નહોતાં. તેના વદનમંડળની રેખાઓ, તેની મગફળીની રચના, એ બધું એ સુકાઈ ગયેલા ચહેરામાં પણ પ્રતીત થયા વિના રહેતું નહિ. જવાબામુખીને જવલંત પ્રકાશ તેના અંગની કુરૂપતાપર વ્યભાસ કરીને જુગુપ્સા ઉપગમવા યત્ન કરી રહ્યા હતા.

ઓમેર રમશાનવત્ શાન્તિ પ્રસરી રહી. મેં જોયું કે લલિતનું મોં શીકકું પડી ગયું હતું અને તેના પગ પાણી પાણી થઈ જતા હતા; છતાં કાંઈકે યત્નપૂર્વક તે ઉભો રહી શક્યો અને સ્વસ્થતા ધારણ કરી શક્યો. વિજ્ઞાનલેહા આશાનું આ સ્વરૂપ જોઈને આકું જોતી ઊભી હતી. તેની ઈચ્છા એવી હતી કે પોતે પોતાના હરીફ કરતાં વધારે સુંદર પૂરવાર થાય અને એ રીતે તેનો વિજય થાય, પરંતુ આ ભયંકર દેખાવ જોઈને તેનું હૃદય ધ્રુજી ગયું હતું—ઓગ્નિતિની નૈસર્ગિક દયાની લાગણીથી કંકળી ઉઠ્યું હતું. માત્ર શામન અને ઓળસ સ્થિર-શાંત ઊભા હતા, અને તે ઉપરથી મેં ધાર્યું કે હવે પછી શું બનશે તે તેઓ જાણતા હોવા જોઈએ. ઓળસ બોલ્યો: “કાળની ગુફામાં દટાઈને વાસણ કટાઈ ગયું હોય તેથી શું ? અનિત્ય દેહનો આ અનિત્ય જગતમાં શો હિસાબ છે ?” એ ખરાબ થઈ ગયેલા ફાનસની અંદર દીવો કેટલો ઝળઝળાટ બળે છે તેજ માત્ર

જુઓ ! આ પંચભૂતની અંદર કેવો અમર આત્મા પ્રકાશી રહ્યો છે તેનું દર્શન કરો ! ”

આ ઉમદા વિચારો પ્રત્યે મારું અંતઃકરણ ધન્ય પોકારી ઉઠ્યું. પરંતુ એટલામાં તો રૂપવર્ષિષા વિજળીલરેહા થોડાં ડગલાં ભરીને એ કુરૂપવતી આશાના જીવંત મુડદાની બાજુએ ઊભી રહી અને બોલીઃ “ લલિતસિંગ ઉર્ફે કંબલકુમાર ! કદાચ તું મારે માટે હલકો વિચાર આંધતો હશે, તોપણ તું જાણી લેજે કે આવા તુચ્છ દેહવાળી હરીફ સ્ત્રી તરફ તુચ્છકારથી હસવું એ મને પસંદ નથી. એવી કાતીલ હાંસીને હું ધિક્કારું છું. તેણે હમણાં આપણને એક વિચિત્ર વાર્તા કહી હતી. એ વાર્તા સાચી હોય કે જૂઠી હોય પણ સત્ય કરતાં જૂઠાણાનું પ્રમાણમાં તેમાં વધારે હતું. તેણે કહ્યું કે મેં, પ્રકૃતિદેવીના એક ઉપાસકને તેની પાસેથી ઝુંટવી લીધેા અને તેથી તે દેવીએ મારી ઉપર-મારા સ્વામી પ્રત્યે હું પતિવ્રતા રહી તે અપરાધ માટે વેર વાળ્યું. એ પ્રકૃતિદેવી પણ કદાચ જાદુગરણી માયા પોતે જ હશે ! એ ગમે તેમ હોય, પણ જો આ જગતમાં કાષ્ઠ દેવ-દેવીઓ હોય તો ભલે તેઓ લાચાર મનુષ્ય ઉપર પોતાની શક્તિ અજમાવી લે; અને હું મૃત્યુલોકનું માનવી પણ મૃત્યુ સુધી મારો માર્ગ લીધા કરીશ ! દર્મિયાન, ઓ કંબલકુમાર ! આ બધા સાક્ષીઓની વચ્ચે હું તને શરમ છોડીને કહું છું કે હું તને ચાહું છું. એમ જણાય છે કે આ સ્ત્રી અથવા દેવી પણ તને ચાહે છે, અને તેણે પોતે જ હમણાં તેમ કહ્યું છે; તો હવે તારે અમારા એમાંથી એકની પસંદગી હમેશને માટે કરવાની છે. તે એમ કહે છે કે પ્રકૃતિ દેવીના ઉપાસકને કુમાર્ગે દોરીને મેં પાપ કર્યું છે. પ્રકૃતિદેવી પ્રત્યે મેં કરેલો જો એ અપરાધ હોય, તો તેની આચારિક સેવિકા કહે-

વાતી માયાએ તો તેનો તેથીએ વધુ ઝંભીર અપરાધ કર્યો છે. એક રીતે તેણે પ્રકૃતિની ઉપાસના તારી પાસેથી છોડાવીને પોતાની ઉપાસના કરાવવા માંડી છે અને બીજી રીતે તેણે તને આહવારી મૃત્યુલોકની સુંદરીનો તારી પ્રત્યેનો પ્રેમ છોડાવવા માંડ્યો છે. આ રીતે જો હું દુષ્ટ હોઉં તો તે એક દુષ્ટતર સ્ત્રી છે અને ઓળસ જે અમર આત્માના પ્રકાશની વાત કહે છે તે પ્રકાશ તે કહે છે તેવો પવિત્ર અને નિર્મળ દેખાતો નથી. તેટલા માટે આ લલિત ! તું તારી મેળે બેમાંથી એકની પસંદગી કરી લે અને કલહનો અંત આણુ. હું મારી મેળે મારી બગાડ હાંકતી નથી. હું કાણુ હતી અને અત્યારે કાણુ છું તે તું સારી પેઠે જાણે છે. તોપણ હું તને એટલું તો કહું છું કે હું તને પ્રેમ આપીશ, સુખ આપીશ અને કદાચ તે સાથે તારો વંશવેલો વધારનારાં બાળકો પણ આપીશ; તે ઉપરાંત હું તને રાજ્ય આપીશ અને સત્તા અસ્પીશ; તેથી વધારે તને આ ડાકણ શું આપી શકવાની છે તેનું અનુમાન તું પોતે જ કરી લે. જૂતકાળની વાતો, ખાતશી પડદા ઉપરનાં ચિત્રો, ડહાપણબર્યા શબ્દો અને મીઠાં-મધુરાં વચનો અને એકવાર ફરીથી તારૂં મરણ થાય ત્યારપછી તને પેલી સંતુષ્ટ થએલી પ્રકૃતિદેવી સ્વર્ગનું સુખ આપશે એવી એવી વાતો તું તેની તરફથી સાંભળી ચૂક્યો છે. હવે હું કાંઈ વધારે કહેવા ઇચ્છતી નથી, છતાં એક વાત કહીશ. જો આશાની વાત સાચી હોય તો તું યાદ રાખજે કે એક વાર હું રાજકુમારી હતી છતાં તારી સાથે જંગલી નદીની મુસાફરી કરીને તારા પ્રેમની ખાતર તારી સાથે કામરૂદેશમાં નાસી આવી હતી; તારો બચાવ કરવાને એક વાર મેં તને મારા શરીર હેઠળ સંતાડીને આ ડાકણનાં કરતૂતોમાંથી તારા પરના પ્રેમને ખાતર તારૂં રક્ષણ કર્યું હતું; અને તારા પ્રેમને જ ખાતર થોડા વખત પહેલાં

મેં તને પેલી બરફની નદીમાંથી બહાર કઢાડ્યો હતો, તો હવે તું તારી મેજે જ તારી પસંદગી કરી લે !”

આ બધી વાત માયા ચુપકીથી સાંભળી રહી. તેણે કશો જવાબ દીધો નહિ કે કશો મનોભાવ દેખાવો દીધો નહિ. તેને જે કાંઈ કહેવાનું હતું તે તે કહી ચૂકી હતી. મેં લલિતના ફિક્કા બની ગએલા ચહેરા તરફ જોયું. વિંજીલરેહાની વિજળી જેવી ચમકદાર આંખોના વિકારથી કદાચ તે મુગ્ધ થઈ ગયો હશે એમ મને દેખાયું અને તે સહેજ તેની તરફ ઢળીને ઉભો. તત્કાળ તે સ્વસ્થ થઈને ઉભો રહ્યો, માથું હલાવ્યું અને નિસાસો નાંખ્યો. તેના કપાળ પર ચમકાર ઉભરાયો અને તેની આંખોમાં સંતોષ છવાયો. તે ધીરે સ્વરે બોલ્યો: “મારે ભૂતકાળમાં બનેલા બનાવોનું અને ભેદી ભવિષ્ય કાળનું કશું કામ નથી, કારણકે તેથી હું બેખબર છું. મારે તો મારી વર્તમાન હંદગીનું જ કામ છે. માયા મારે માટે બે હજાર વર્ષસુધી રાહ જોઈ રહી હતી; ત્યારે વિંજીલરેહા મને ચાહતી હોવા છતાં સત્તા અને શબ્દને ખાતર એક બીજા પુરૂષ સાથે પરણી અને પછી તેને ગાંડો બનાવ્યો; જો કદાચ તે મારાથી કંટાળે તો મને પણ એ પાછાને તેવો જ ગાંડો બનાવે એ બનવાજોગ છે. અન્નપૂર્ણા અથવા નેપાળી રાજકુમારી જેવી કાંઈ સ્ત્રી ભૂતકાળમાં થઈ હોય તોપણ મેં તેની પાસે શા સોગંદ લીધા છે તે હું જાણતો નથી; પરંતુ માયા પાસે મેં જે સોગંદ લીધા હતા તે તો મને સારી પેઠે સાંભરે છે. જો હું હવે તેનાથી દૂર રહેવા માંગું, તો મારી હંદગી જીહાણાથી ભરપૂર લેખાય અને મારા ચકીન તરફ હું દગો રમેલો કહેવાઉં. જો માયાને હું ન સત્કારું, તો એમજ કહેવાય કે પ્રેમ કાળના ધસારાથી નાબૂદ થાય છે અને મૃત્યુસુધી તે જ્વલંત ન રહી શકે તેવો તકલેદી હોય.

છે. માયા કેવી હતી એટલું જ માત્ર યાદ કરીને અત્યારે તે જેવી છે તેવી જ હું તેને સ્વીકારી લઉં છું અને ભવિષ્યમાં પ્રભુ મદદગાર થશે એવી મને આશા તથા શ્રદ્ધા છે. છેવટે પ્રેમ તો અમર જ છે અને જો તે અમર જ હોવો જોઈએ, તો પછી મૃત્યુ આવતાં સુધી કેવળ જીના સંભારણીને આધારે જ પ્રેમને શામાટે જીવતો રાખવો જોઈએ ?”

પછી, જ્યાં માયાનું કદરૂપું શરીર જિભું હતું ત્યાં આગળ લલિત ડગલાં ભરતો ગયો અને એ શરીર આગળ ઘુંટણે પડીને બાલા ચૂર્તા તેણે તેના કપાળ ઉપર જિર્મિલયું ચુંચન લીધું. ખરેખર ! એ બેટાળ મુખડા ઉપર ચુંચન લેવાનું કાર્ય મનુષ્ય જાતિના ઇતિહાસમાં લલિતને માટે વીરતાભર્યું હતું.

નિરાશાસૂચક શિથિલ સ્વરે વિજયલેખા બોલી: “લલિત ! તેં તારી પસંદગી કરી લીધી છે અને હું તને કહું છું કે જે રીતે તેં તારી પસંદગી કરી છે તે રીતથી મને બહુ શોક થયો છે. ખેર, હવે તું તારી સ્ત્રીને લઈ લે અને મને મને જવા દે.”

પણ માયા હજી એક શબ્દ પણ બોલી નહિ કે તેણે કશો ઇશારો પણ કર્યો નહિ. તુરત જ તે ઘુંટણે પડી અને ઉચ્ચ સ્વરે પ્રાર્થના કરવા લાગી: “હે સર્વશક્તિમાન પ્રભુના પ્રતિનિધિરૂપ શક્તિ ! હે મૃત્યુના હાથ માંહેની તત્ત્વાર અને કુદરતને નામે ઓળખાતી પ્રકૃતિદેવી ! તું બધા દેશોની અને યુગોની દેવી છે. તું પુરૂષને સ્ત્રી તરફ દોરે છે અને બાળકને માતાની છાતીએ વળગાડે છે. તું પંચ-શ્રૂતમાંથી દેક ધડે છે અને દેહને પાછો પંચભૂતમાં મિલાવી દે છે.

તું મૃત દેહમાં પ્રાણ પુકે છે અને પ્રાણીને મુકું બનાવી શકે છે. તારાથી આ પૃથ્વી પોતા ઉપરનો બધો ભાર ઉચકી શકે છે. તારે સ્મિત વસંતરૂપે ખીલે છે અને તારે હાસ્ય સમુદ્રનાં મોઝાંરૂપે દર્શન દે છે. તારો બપોરનો આરામ તે આ દુનિયાનો બિનાજો છે અને તારી નિદ્રા તે તેના શિયાજો છે. એવી હે પ્રકૃતિદેવી ! તેં પસંદ કરેલી તારી પ્રતિનિધિરૂપી આ તારી જ બાલિકા તારી સમક્ષ પ્રાર્થના કરે છે. હજારો વર્ષો પૂર્વે તેં મને તારે પોતાનું બળ અને અમરત્વ આપ્યું હતું, તે ઉપરાંત આ પૃથ્વીમાં ન હોય તેવી સુંદરતા તેં મને આપી હતી. પરંતુ મેં તારી આશાનું ઉલ્લંઘન કર્યું અર્થાત્ ભારે પાપ કર્યું, જે પાપને પરિણામે મેં અનેક સૈકા જંગલી વાતાવરણમાં અને એકાંતમાં ગાળ્યા, તથા હું મારા પ્રિયતમની આંખો સમક્ષ તિરસ્કારણીય સ્વરૂપને પામી. મારા મસ્તક ઉપર અપૂર્વ સત્તાનો મુકુટ ચમકી રહેલો છે, છતાં એ મુકુટની હાંસી કરાવનારો દેહ મને પ્રાપ્ત થયો છે. પરંતુ તારી જે વાણીથી મને જ્ઞાન મળ્યું હતું અને પાછળથી દુઃખ મળ્યું હતું, તે જ વાણીથી તેં મને વચન આપ્યું હતું કે હું મરણ પામ્યા છતાં એક વાર ફરીથી જીવતી થઇશ અને મારી અમર સુંદરતા મને મારા કુરૂપ દેહમાંથી જ પુનઃ પ્રાપ્ત થશે. તો હે દયાળુ માતા ! હું તને પ્રાર્થના કરું છું કે બીજાં કાંઈ નહિ તો મારા પ્રિયતમના સાચા પ્રેમને ખાતર મારો અપરાધ માફ કર; અથવા, જો તેમ ન બની શકે તો મને તારા મોઢામાં મોટા આશીર્વાદરૂપી મૃત્યુ આપ !”

પ્રકરણ ૮ મું.

કારમા ફેરફાર !

માયાની પ્રાર્થના પૂરી થઈ અને કેટલીક વાર સુધી એકસરખી ચુપકી પથરાઈ રહી. હું અને ભલિત આશ્ચર્ય પામતા એક ખીજની સામે જોતા ઊભા રહ્યા. મૂળી તથા મહાન પ્રકૃતિ દેવીને કરવામાં આવેલી આ કણ્ણાજનક પ્રાર્થનાનો જવાબ મળે એવી આશા અમને ઢહેતી નહોતી. જો એવી આશા પાર પડે તો ખરેખર એ એક અદ્ભુત ચમત્કાર જ લેખાય. પણ શું એવો ચમત્કાર બનવાજોગ નથી ? માયાની જીંદગી એ હજાર વર્ષ જેટલી લંબાઈ તે પણ એક ચમત્કાર જ હતો. કામરૂદ્ધેશની ગુફામાંથી માયા આ કાલુનના પ્રદેશમાં આવી પહોંચી એ પણ ક્યાં નાનો સૂતો ચમત્કાર હતો ? પેલા ભયાનક અને એડોળ શરીર સાથે માયા અહીં પુનઃ જોવામાં આવે તે પણ ચમત્કાર તો ખરોજ. પણ આ શરીર શું અમર અગ્નિની ગુફામાં મરણ પામેલું માયાનું જ શરીર હતું ? ૧૧૮ વર્ષની વયે મરણ પામેલી કહેવાતી આશાનું શરીર શું તે નહિ હોય ? એક અત્યંત ધરડી-સૈકાઓની ધરડી સ્ત્રીનો અને ખીજ ધરડી સ્ત્રીનો દેખાવ લગલગ એક સરખો જ લાગે અને અઢાર વર્ષસુધી એકના આત્માએ ખીજના દેહમાં પ્રવેશીને જીવન ગાળ્યું હોય તો તેઓના બેઉના દેહોની વચ્ચે જે કાંઈ થોડો ફેરફાર હોય તે દૂર થઈ જાય અને એકસરખાપણું દેખાય એ પણ બનવાજોગ હતું. વળી આતશી પડદા ઉપર જે ચિત્રો અને દેખાવો અમે જોયા તે પણ મહાન ચમત્કાર હતો; પણ ના ! કદાચ તે માયાના જ વિચારોની આકૃતિઓનો દેખાવ હોય અને નજરબંધીનો જાદુ

સેંકડો માણસોને એકસરખો દેખાવ બતાવી શકતો હોય. ત્યારે શું આમાંની એકે સાચો ચમત્કાર નહોતો અને સાચો ચમત્કાર તો હવે જ અમારી દષ્ટિએ પડવાનો હતો ?

આવા વિચારો અમારા મગજમાં ઉત્પન્ન થવા લાગ્યા.

અગ્નિસરોવરમાંથી અત્યારસુધી જે આતશી પડે છે દેખા દઈ રહ્યો હતો તે હવે ધીમે ધીમે ઓછો થવા લાગ્યો અને છેવટે અગ્નિ-સરોવરમાં જ પાછો સમાઈ ગયો. પહેલાંના પ્રમાણમાં હવે ચોપાસ અંધકાર ફેલાતો દેખાયો. એટલામાં માયા ધીમે ધીમે કીનારી તરફ આગળ વધતી દેખાઈ અને જ્યાં આગળથી રાજનના મુડદાને અગ્નિ-સરોવરમાં ફેંકી દેવામાં આવ્યું હતું તે સ્થળે જઈ પહોંચી. લલિત સમજ્યો કે તે અગ્નિસરોવરમાં કૂદી પડવા ઇચ્છતી હોવી જોઈએ અને મેં પણ તેમજ માન્યું. લલિત તેને તેમ કરતી અટકાવવાને આગળ વધી ગયો હોત, પરંતુ ઓજસ અને અપાપા કે જે કોઈ ગુપ્ત આજ્ઞાને સમજી ગયાં હોવાં જોઈએ તેમણે એકદમ લલિતના ખેડ હાથ પકડી લઈને તેને આગળ વધતો અટકાવ્યો. પછી તો તુરત જ વધારે ગાઠ અંધકાર પ્રસરી ગયો, પરંતુ એ અંધકારમાં માયા કાંઈ પવિત્ર મંત્રોનું ગાન કરી રહી હોય એવું અમારા સાંભળવામાં આવ્યું. એ અંધકારમાં અગ્નિની એક મોટી જ્વાળા નૃત્ય કરવા લાગી. એવી તો અનેક જ્વાળાઓ પવનના સપાટાની વચ્ચે નાચતી અને ધૂમતી અમે જોઈ ચૂક્યા હતા. પણ લલિત બોલ્યો: “કાકા ! આ જ્વાળા તો પવનની દિશાની સામે થઈને ધૂમે છે-પવનની દિશાએ ધૂમતી અને ઢગતી સાધારણ જ્વાળા નથી.”

મેં કહ્યું: “ કદાચ પવનની દિશા બદલાઈ હશે. ” પણ હું

જાણુતો હતો કે પવન દક્ષિણમાંથી ઉત્તરમાં પહેલાં કરતાં વધારે જોરદાર ગતિથી વાઘ રહ્યો હતો.

એ નાચતી જવાળા નજીક ને નજીક આવવા લાગી. એ મોટી પાંખોના આકારની એ જવાળા હતી. એ જવાળાઓની વચ્ચે કાંઈ કાળી આકૃતિનો આભાસ થતો હતો. છેક કિનારી સુધી એ આકૃતિ આવી. પાંખો બીડાઈ જતી હોય તેવો દેખાવ માલૂમ પડ્યો અને પેલી આકૃતિ જ માત્ર ઊભી રહી. પછી પ્રકાશ અદૃશ્ય થઈ ગયો.

થોડી ક્ષણો પસર થઈ ગઈ અને અપાપા ધીમે ધીમે મારી પાસે થઈને ચાલી ગઈ, અને બીજી થોડી ક્ષણો પછી તે ભયભીત થઈ હોય એવી રીતે શ્વાસોચ્છ્વાસ ભરતી પાછી આવી.

અહા ! મેં વિચાર્યું કે માયા અગ્નિસરોવરમાં જ ડૂબી પડી હોવી જોઈએ અને આ કણ્ણારસિક નાટકના આ અંકનો એ રીતે છોડા આવ્યો હોવો જોઈએ. પણ એટલામાં ધુમાડાથી ભરાઈ ગયેલા એ અગ્નિસરોવરમાંથી દિવ્ય સ્વર સંભળાવા લાગ્યો. તે ગાયન હતું કે હવાને ધ્રુજવી મૂકતી ગર્જના હતી કે સૈંકડો વાહાનૌની મિશ્ર રાગિણી હતી તેનું વર્ણન હું કરી શકતો નથી. પરન્તુ હું માનું છું કે માયાના નવા અવતારની ખુશાલીમાં દેવતાઓએ કરેલો એ ગાંતોત્સવ કે પૂજોત્સવ હશે. ધીમે ધીમે એ ગીતધ્વનિ મંદ થયો અને પછી બંધ થયો.

તત્ક્ષણ પૂર્વ દિશામાંથી એક તેજદાર કિરણ પ્રકટયું. ઓજસ ભોલ્યો: “ અહા ! પ્રભાત થયું ! ” તે તેજકિરણ તદ્વારના આકારની જવાળાની પેઠે અમારા માથાપર થઈ તુરંતજ આકાશમાં ગાયબ થઈ ગયું. પાછું એકાએક તેજ કિરણ અગ્નિસરોવરની આસપાસની કિનારી

પર પડયું. અહા ! તે કિનારીપર એક જ વસ્ત્રમાં સળંગ થયેલી એક દિવ્ય આકૃતિ ઊભી હતી ! તેની આંખો બંધ હતી, એટલે તે નિદ્રામાં પડી હોય તેવી દેખાતી હતી. સૂર્યનો પ્રકાશ તેના વદનની ઉપર રમવા લાગ્યો. આશ્ચર્યચકિત થતા બાળકની પેઠે તેની આંખો ઉઘડી. તેના કાળા લાંબા વાળ વાયુની સાથે રમવા લાગ્યા. શું આ માત્ર એક આભાસ જ હશે ? કે પછી કામરૂદેશની અમર અગ્નિવાળી શુક્રામાં માયા જે સ્વરૂપમાં દાખલ થઈ હતી તે સ્વરૂપમાં જ તે અહીં આવી હશે ? અમારા પગ પાણી પાણી થવા લાગ્યા. અમારા હાથ એક બીજાની ગરદનમાં ભેરવીને અમે નીચે ખેંચી ગયા. એટલામાં વાયુલ-હરીથી મંદ અને મધુ કરતાં પણ વધારે મધુર સ્વરે બોલાયલા શબ્દો અમે સાંભળ્યા: “ અહીં આવ, કંબલકુમાર ! જે શ્રદ્ધા અને પ્રેમથી તેં મને હમણાં જ ચુંબન લીધું હતું તેવું જ મધુરું ચુંબન હું તને અર્પણ કરું ! ”

લલિત લથડતો લથડતો ઊભો થયો અને અડવડીયાં ખાતો માયાની પાસે પહોંચ્યો. એકાએક લાગણીઓથી ભરાઈ ગએલે અંતઃ-કરણે તે માયાની નજીક ઘૂંટણે પડ્યો.

માયા બોલી: “ ઊભો થા ! મારે જ તારે પગે પડવું જોઈએ, મારા પ્રિયતમ ! ” એમ કહેતાં તેણે લલિતને ઊભો કરવા પોતાનો હાથ લંબાવ્યો. પરંતુ લલિત ઊભો થઈ શક્યો નહિ—થયો નહિ. માયા ધીરે ધીરે નીચી વળી, પોતાના ઓઠથી તેણે તેના કપાળ ઉપર સ્પર્શ કર્યો. પછી તેણે મને પાસે બોલાવ્યો. હું ગયો અને તેને પગે પડવા જતો હતો એટલામાં તે બોલી: “ નહિ, તું મારા પગે પડવા લાયક નથી. મને ચાહનારાઓ અને પૂજનારાઓ મારી આગળ દગલાબંધ આવી ગયા અને આવે છે પણ તારા જેવો મિત્ર મને

ક્યાં મળશે ? હરપાળ ! હું તારી મિત્રતાની કદર કરું છું.” એમ કરતાં તેણે મારા કપાળ ઉપર પણ સહેજ ઓઠ લગાડ્યા. અહા ! તેના કેશમાંના ગુલાબના ફુલના શણગારમાંથી જેવી ખુશખો આવતી હતી, તેવી જ ખુશખો તેના શ્વાસોચ્છ્વાસમાંથી આવી રહી હતી ! તેનો સુંદર દેહ શ્વેત-સ્વચ્છ મોતીના દાણાની પેઠે ચમકી રહેલો હતો. તેના મસ્તક ઉપર શ્વેત સુંદર જ્યોત અગમગી રહી હતી. પોતાના શરીરની આસપાસ તેણે પોતાના જે હાથથી અત્યંત આરીક ધુરખો પકડી રાખ્યો હતો તે હાથનું હાથીદાંત કે આરસમાં અનુકરણ કરવાને “કાઈ પણ શિદ્ધી સફળ થાય નહિ એમ મને લાગ્યું. ધુરખાની હેઠળ તગતગતી તેની આંખો આકાશમાંના ઘ્રો કરતાં પણ વધુ તેજસ્વી દેખાતી હતી. જ્યારે તેણે મારા કપાળપર ઓઠ લગાડ્યા, ત્યારે મને માનુષીય વિકારરહિત કેવળ નિર્મળ દિવ્ય પ્રેમ જ તેની પ્રત્યે પ્રકટયો હતો. હું કબૂત્ર કરું છું કે એક વાર મારો તેવો નિર્મળ પ્રેમ તેની પ્રત્યે નહોતો, પરંતુ હવે તો મને માયાએ પોતાનો રક્ષક, માર્ગદર્શક અને મિત્ર તરીકે ઓળખાવ્યો છે અને કહ્યું કે તે મારી અને લલિતની સાથે માનુષીય વિકારરહિત ભૂમિમાં નિવાસ કરશે, એટલે તેની પ્રત્યે મારો નિર્મળ પ્રેમ પ્રકટયા વિના કેમ રહે ? એથી વધુ મારે બીજું શું જોઈએ ?

લલિતનો હાથ પકડીને માયા એ ખડકની અંદર કોતરેલા ઓરડામાં દાખલ થઈ. તે ડંડી લાગવાથી સહેજ ધ્રુજી ગઈ હતી. હવે મને ખાતરી થઈ કે તે દિવ્ય સ્ત્રી દેખાતી હોવા છતાં વાયુરૂપી દેહવાળી અપાર્થિવ સ્ત્રી નહોતી પણ માનુષીય હતી. ઓળસ અને અપાપાએ તેને દંડવત પડી નમન કર્યું. તે બોલી: “અપાપા ! મને ટાઢ વાય છે.” કે તુરત અપાપાએ તેનો ઝખ્ખો તેના શરીરપર ઓઢાડ્યો.

માયા બોલી: “ઓ મારા પ્રિયતમ ! અત્યારે જે શીતળ વાયુથી ધ્રુજે છે તે આ મારી લાંબા વખતથી ત્યજાએલો અને તારા પ્રેમથી પુનઃ પ્રાપ્ત થએલો દેહ ધ્રુજતો નથી, પરન્તુ લાગ્યરેખાના ત્રીજ ઉચ્છ્વાસથી ત્રાસેલી મારા આત્માની તંત્રીઓ ધ્રુજ રહી છે. બહાલા લલિત ! ખંડા થએલી દિવ્ય શક્તિને સહેલાઈથી શાન્ત કરી શકાતી નથી. જોકે પ્રકૃતિદેવીએ મને હવે મારી આપી છે અને ફરીથી તે મને પહેલાંના જેવા કુરૂપ દેહવાળી નહિ બનાવે, તોપણ આ પૃથ્વી ઉપર આપણે કેટલો વખત ભેગાં રહીશું તે હું જાણતી નથી. કદાચ એકાદ કલાક જેટલો ટૂંકા સમય પણ આપવામાં આવ્યો હોય. એ ગમે તેમ હોય, પણ જે થોડો વખત આપણે સાથે રહીશું તેટલો વખત આપણે ખૂબ ખૂબ આનંદના અમૃત ખાલા પીશું, કે જેવી રીતે શોક, દુઃખ અને વિરહના ખાલા આજસુધી પીધા છે. આ સ્થાનને હું તિરસ્કારું છું, કારણકે અહીં મેં બહુ દુઃખ ભોગવ્યું છે. મારી ઇચ્છા તો એવી છે કે ફરીથી આ સ્થાન મારે જોતું જ ન પડે તો સાફ.”

એકાએક તે પાસે ઊભેલા શામન તરફ નજર કરીને બોલી: “બોલ, બોલ, જાગૃત ! તારા મગજમાંથી અત્યારે શા વિચારો પસાર થઈ રહ્યા છે ?”

શામને જવાબ આપ્યો: “ઓ દિવ્ય દેહવાળી દેવી ! બનવાના બનાવોના ઝાંખા ઓળા માત્ર હું જોઉં છું. લવિષ્યના બનાવો જાણવાની જે શક્તિ તારામાં નથી તે શક્તિ મારામાં કાર્થિક છે; અને હું જોઉં છું કે એક મરણ પામેલો પુરૂષ અહીં પડેલો છે—”

માયા એકદમ ક્રોધથી ઉશ્કેરાયેલી હાલતમાં બોલી: “ચૂપ ચૂપ ! જે હવે તું એક પણ શબ્દ વધુ બોલશે તો તારું મુઠ્ઠું અહીં

પડશે ! મૂર્ખ માણસ ! તું મને અત્યારે સંભારી આપે છે કે મારા જીવના શત્રુઓને દાર કરવાની મારામાં શક્તિ છે. નહિતો કદાચ એ શક્તિ સૌથી પહેલાં મારે તારી ઉપર જ અજમાવવી પડશે.” અત્યાર-સુધી શાન્ત દેખાતી માયાની આંખો ખળતા અંગારાની પેઠે ચમકવા લાગી. શામન માયાનો શોષ જોઈ ગભરાયો અને પાછે પગલે હઠતો દેઠ દિવાલ સુધી પહોંચીને થંભ્યો.

ત્યાં બિભો રહીને શામન બોલ્યો: “ હે મહાન દેવી ! હમેશની પેઠે હું આજે તારી સમક્ષ મસ્તક નમાવું છું મારે કાંઈ વધારે કહેવાનું નહોતું. જે મરણ પામેલા પુરુષના મુડદાની હું વાત કરતો હતો તે મુડદાનો ચહેરો મને દેખાતો નથી. હું માત્ર એટલું જ જોઉં છું કે કાલુનના કોષ મુકુટધારી મહારાજનું મુડદું અહીં થોડા વખતમાં પડશે અને જેવી રીતે હમણાં રાજનના મુડદાનો અગ્નિદાહ કરવામાં આવ્યો છે, તેવી રીતે મુડદાનો પણ અગ્નિદાહ કરવાનો વખત આવશે. ”

માયા બોલી: “ બેશક, કાલુનના ઘણાએ મહારાજાઓનાં મુડદાં અહીં આવશે. શામન ! તું ખ્હીશ નહિ. મારો ગુસ્સો હવે શમી ગયો ગયો છે; તોપણ મારા દુઃખન ! તું જરા ડાહ્યો થતાં શીખ અને મહાન આત્માઓની સમક્ષ અમંગળ વાતો વિષેનું ભવિષ્ય ભાખતાં અટકી જા. ચાલો, હવે આપણે અહીંથી જઈએ. ”

લલિતના ખભા ઉપર હાથ મૂકીને માયા એ ઓરડામાંથી બહાર નીકળી અને સીઠી ચડી પાછી પેલા થંભની ટોચ ઉપર આવી. સૂર્ય અત્યારે સારી પેઠે ઉઘો ચડી ગયો હતો અને પર્વતના ઢોળાવોને તથા આસપાસના પ્રદેશને સોનેરી રંગથી ન્હવડાવી રહ્યો હતો. આ ભવ્ય દૃશ્ય જોતી માયા થોડી વાર થોભી અને પછી લલિતને સંબો-

ધીને બોલી: “અહા ! જગત કેવું સુંદર ખીલી રહ્યું છે ! લલિત ! આ આખું જગત તને આપી દઉં છું.”

વિજયલક્ષ્મી હવે મૂઠા રહેવાયું નહિ, એટલે તે બોલી: “આશા ! તું હજી આશા છે કે અગ્નિસરોવરમાંથી બહાર આવેલી કાષ્ઠ રાક્ષસી છે તે હું બાણુતી નથી; પરંતુ શું તું મારા તાબાના મુલકને આ માણસને તારા પ્રેમની ભેટ તરીકે અર્પણ કરી દે છે ? જો તેમ હોય તો હું તને કહું છું કે એક વાર તારે મને જીતવી પડશે અને ત્યારપછીજ તું તેમ કરી શકશે.”

માયા બોલી: “તું કેવળ તોછડાઈથી અસમ્યક્ શબ્દો ઉચ્ચારે છે; છતાં હું તને તારા એ બેઉ અપરાધો માફ કરું છું, કારણકે મારા વિજયના સમયમાં હરીફની હાંસી કરવાનું મને પણ પસંદ નથી. જ્યારે તું મારા કરતાં વધારે સુંદર હતી, ત્યારે તેં પોતે આ બધો મુલક તેને અર્પણ કરવા માંગ્યો હતો; પણ કહે, હવે વધારે કાણ સુંદર છે ? તમે બધા અમારી તરફ જુઓ અને હવે ન્યાય કરો !” એમ કહી માયા વિજયલક્ષ્મીની બાજુએ ઉભી રહી અને મંદ મંદ હસવા લાગી.

વિજયલક્ષ્મી એક સુંદર સ્ત્રી હતી, પરંતુ માયાની દિવ્ય સુંદરતા પાસે તેની સુંદરતા તુચ્છ લાગતી હતી. ખરેખર, માયાની સુંદરતા દેવતામ્બ હતી અને અમે તેને કામરૂદેશની શુક્રામાં જોઈ હતી તે કરતાં પણ તેની આ નવા અવતારની સુંદરતા ચઢીયાતી હતી: આબેહૂબ અપ્સરાનીજ સુંદરતા હતી. માયાના કપળની ઉપરના મસ્તક પ્રદેશમાં એક નાની જ્યોત બળી રહી હતી. મીન જેવી તેની આંખોમાં કોઈ વાર આકાશી ગ્રહોનું તેજ ચમકતું હતું અને કોઈ વાર આકાશની ગંભીરતા તરતી હતી. તેના સુડોળ હોઠ પ્રવાહ સરખા લાલ તો હતા,

પરન્તુ પ્રવાલની કઠોરતા તેમાં નહોતી એટલે તેમને ગુલાબની પાંખડી-
ઓની ઉપમાજ વધારે બંધ બેસતી લાગતી હતી. તેની કેશાવલિ રેશમ
જેવી સુંવાળી અને નરમ હતી તથા પગની પાની સુધી લંબાયલી
હતી. તેના વદનમંડળમાં દેવતાઈ પ્રતાપ અને માનુષીય સુકોમળતા
બેઠ હતાં. ઓજસે કહ્યું હતું તેવો આત્માનો પ્રકાશ ક્ષેત્રે ખરેખરો
માયામાં દેખાઈ આવતો હતો, તે મને એકલાનેજ નહિ પણ તેની
હરીદ્ર વિજ્ઞાનલેહાને પણ દેખાતો હતો. તે બોલી: “હું તો એક
મૃત્યુસોકની માનવ સ્ત્રી છું; તું તો જે હોય તે તું જાણતી બલી.
જ્વાળામુખીના આગના ભડકા આગળ નાનીશી બતી અને આકાશના
તારા સમક્ષ આગીયાનું તેજ એ કાંઈ વિસાતમાં ન હોય તો તેમાં
શી નવાઈ છે? સેતાનને ભેટો અને ભોગો આપીને ઉછીની લીધેલી
ખૂંચસુરતીની સાથે મનુષ્ય પ્રાણીની ખૂંચસુરતીની તુલના કરાયજ નહિ.
છતાં એક સ્ત્રી તરીકે હું તારા જેટલીજ ખૂંચસુરત છું અને જ્યારે
તારી આ ઉછીની લીધેલી ખૂંચસુરતી ઉતરી જશે તથા તારા દેખા-
વમાં તથા બેઠાણપણામાં તું ખુલ્લી પ્રકટ થશે, ત્યારે ન્યાયાધીશ મને
તારા કરતાં વધારે ખૂંચસુરત ઠરાવશે. તે વખતે તું પાછો આજ અ-
ભિસરોવરની કિનારી પર તારા બોવાએલા પ્રિયતમના વિરહથી બગતી
અને વિલાપ કરતી ઊભી રહેશે. હું જાણું છું કે તું કોઈ ચૂરેલ, ડાકણ
કે રાક્ષસી છે અને અપ્સરાનું રૂપ ધરીને આવી છે, અને તમારો
સંબંધ લાંબો વખત ટકવાનો નથી. માણસજાત અને ભૂતપ્રેતનો
સંબંધ કદાપિ ટકે ખરો?” એટલું બોલતી વિજ્ઞાનલેહા ક્રોધ અને
ધર્મ્યાથી બગતી ચૂપ બની ઊભી રહી.

[વિજ્ઞાનલેહાના આ શબ્દોની અસર માયા પર શી થાય છે તે
હું નિરખવા લાગ્યો. ક્ષણભર તેની આંખોમાં ચિંતા અને ભય દેખાયા,

પણ તુરંતજ તે ઉડી ગયાં અને તેણે પોતાના મધુર સ્વરે પૂછ્યું:
 “વિંજીતરેહા ! એક નાનું ઝરણું ખડકને ઉથલાવી નાંખવાને
 નિષ્ફળ પ્રયત્ન કરે તેમ તું તારા અખડાટ અને ફફડાટથી શીણના
 પરપોટાથી મારા અતુલ સામર્થ્યના ખડકને ઉથલાવવા યત્ન કરવા
 માંજે છે ? હવે ચૂપ રહે અને જરા સાંભળી લે. તારું નાનું રાજ્ય
 અને મુલક મારે જોઈતાં નથી. જો હું ઇચ્છું તો આખી દુનિયાનું
 રાજ્ય હું ભોગવી શકવા સમર્થ છું. તોપણ તું જાણી લે કે મારી
 ઇચ્છાથીજ તું તારા મુલક ઉપર રાજ્ય કરી શકે છે. વળી, હું થોડા
 વખતમાં તારા નગરમાં તારી મુલાકાત લેવા ઇચ્છું છું. મારે એ મુલા-
 કાત સુલેહમાં કરવી કે લડાઈમાં કરવી તે તું તારી મેળે પસંદ કરી
 રાખજે. તેટલા માટે, વિંજીતરેહા ! મારું તને એવું કહેવું છે કે તારા
 રાજદરબારમાંથી બહાર નીકળી કાઢ અને તારા કાયદામાં સુધારા કર.
 ન્યારે હું તારા મુલકમાં આવું ત્યારે ત્યાં અત્યારના જેવો અસંતોષ
 નહિ પણ સંતોષ પ્રસરેલો હોવો જોઈએ. તેમ હશે તોજ હું તને તારી
 રાજગાદી ઉપર કાયમ કરીશ. તને મારી ખીજ સલાહ એ છે કે તું
 કોઈ લાયક પુરુષને તારા પતિ તરીકે પસંદ કરી લે. જે ન્યાયી, પ્રમા-
 ણિક, શાણો અને તારે માટે સારી સલાહ આપનારો હોય તેને તું
 તારી મેળેજ ગ્રહણ કરી લે. બસ, મારા મહેમાનો ! ચાલો હવે
 આપણે અહીંથી જઈએ.” એમ કહીને તે વિંજીતરેહાની પાસે થઈને
 આગળ ચાલી અને ખડકની એક ગોળ કિનારી ઉપર નિર્ભયતાથી
 પગ મૂક્યો.

અને એજ ક્ષણે ક્રોધ તથા નિરાશાથી ઘેલી બનેલી વિંજીત-
 રેહાએ પોતાના કપડામાં છુપાવી રાખેલી કટારી બહાર ખેંચી કાઢી
 અને માયાની પીઠપર જોરથી મારી ! મને લાગ્યું કે એ આખી કટારી

મૂઠ સુધી માયાના શરીરમાં પેસી ગઇ, પરન્તુ પાછળથી મને સમ-
જાયું કે તેમ નહિ થયું હોય, કારણકે તે કટારી નીચે પછડાતાં તેના
ધણધણાટ સંભળાયો અને માયાને કશી ઈજા થઇ નહિ.

પોતાના જીવલેણ હુમલામાં નિષ્ફળ જવાથી વિજ્ઞાનલેહા વધારે
ઝૂંટી બની અને જીવપર આવી. તેણે માયાને અગ્નિસરોવરમાં
પાડી દેવા માટે જોરથી ધક્કો માર્યો, પરન્તુ તે ધક્કો માયાને ન
લાગતાં તેના હાથનું જોર ખાલી હવાના બાયકાની પેઠે વ્યર્થ ગયું,
હવામાંજ તેના બેઉ હાથ જોરથી લંબાયા અને તેથી તે પોતેજ
ઉછળી ગઇ ! જો માયાએ સમયસૂચકતા વાપરીને તેના હાથ ન
પકડી લીધો હોત અને તેને અગ્નિસરોવરમાં લપસી પડતી ન બચાવી
હોત, તો જરૂર વિજ્ઞાનલેહાજ પોતાના પતિ રાજનની પાછળ બે-
પાંચ ક્ષણમાં પરાણે સતી થઇ ગઇ હોત !

દયાદર્શક સ્વરે માયા બોલી : “ બેવકૂફ ઓરત ! શું તું એટલી
બધી અકળાઇ ગઇ છે કે કુદરતે તને આપેલા આ સુંદર દેહને આમ
તારાજ કરવા બેઠી છે ? ખરેખર, આ ઘેલછાજ છે. તું જાણતી
નથી કે આવા આત્મઘાતના અપરાધથી તને પૃથ્વી પર પાછો કેવો
ખરાબ અવતાર પ્રાપ્ત થશે. જેઓ આપઘાત કરે છે તેઓને રાજ-
રાણીનો અવતાર મળતો નથી, પરન્તુ લૂલા-લંગડા કે આંધળા બીખા-
રીનો અવતાર મળે છે, અથવાતો ઉદર, બિલાડી કે સાપનો ખૂરો
અવતાર મળે છે. ” જમીન ઉપર પડેલી કટારી ઉંચકી લઇને તેને
ફેંકી દેતી માયા બોલી : “ જો, આ કટારીને ઝેર પાચું છે, અને
જો તેની અણી તારા શરીરમાં ઘોંચી દેવામાં આવે તો શું થાય ? ”
એમ કહીને માયાએ મંદ સ્મિત કરીને માથું હલાવ્યું.

આ હાંસી અને આ અપમાન વિજ્ઞાનલેહાથી સહન થયું

નહિ. તે ઝેરીલી નાગણુ બની અને બોલી: “તું માનતી જાતની સ્ત્રી નથી, એટલે હું તારી ઉપર કેવી રીતે કાવી શકું? તને સભા કરવાનું હું હવે કુદરતનેજ સોંપું છું.” એમ બોલતી વિજયુદ્ધરેહા ચારે દિશાથી નિરાશ-હતાશ બની ગઇ હોય તેવી રીતે નીચે ફસડાઇ પડી અને ખૂબ રડી.

લલિત તેની લગોલગ ઊભો હતો. એક મહારાણીને રડતી જોવાનું દુઃખ તે સહન કરી શક્યો નહિ. તેની પાસે જઈને વાંકા વળી લલિતે તેનો હાથ પકડ્યો અને કાંઈ માયાળુ શબ્દો બોલતાં તેને ઉભી કરી. કાણુભર તે લલિતનો ટેકો લઈને ઉભી, પછી તેણે તેનો હાથ તરછોડી નાંખ્યો અને પોતાના દાદા શામનનો ટેકો લઈ તે ચાલવા લાગી.

માયા બોલી: “મારા પ્રિયતમ! હું જાણું છું કે તું હમેશાં સભ્યતાવાળો અને નરમ હૃદયનો વિનયશીલ મર્દ છે, પરંતુ તેની પાસે તેનો ચાકરજ હોય તે વધારે સારી વાત છે, કારણકે કદાચ તેણે ખીજી પણ ઝેરી કટારીઓ છુપાવી રાખી હોય. ચાલો, હવે ખૂબ દિવસ ચડી ગયો અને આપણને સૌને આરામની જરૂર છે.”

પ્રકરણ ૯ મું.

વિવાહ.

અમે બધાં સાથે પગથીયાં ઉતર્યા અને પેલી ભોંયરાવાળી લાંબી ચાલી પસાર કરીને પાછા આશાદેવીના જવાલામંદિરમાં આવી પહોંચ્યાં. અહીં માયા અમારાથી છૂટી પડી, કારણકે તે બહુ થાકી

મઈ હતી એમ તેણે કહ્યું. જતાં જતાં તે બોલી: “એજસ તમારી સંભાળ રાખશે અને નક્કી કરેલે વખતે તે તમને મુારી પાસે લઈ આવશે. હવે તમે જાઓ અને આરામ કરો.”

માયા ગઈ અને એજસ અમને એક સુંદર ખંડમાં લાવ્યો. તેની બારીઓમાંથી આસપાસનો બગીચો દેખાવ દઈ રહ્યો હતો. જે અદ્ભુત દેખાવો અમે જોયા હતા તેથી અમારાં મગજ ભરાઈ ગયાં હતાં, એટલે અમે તે વિષે વાતચીત કે વિવાદ પણ કરવાને શક્તિમાન રહ્યા નહોતા. લલિતે એજસને કહ્યું: “મારું મગજ ભરે છે અને મારે ઉઘી જવું છે.”

એજસ અમને સૂવાના ખંડમાં લઈ ગયો, જ્યાં પાથરેલાં બિજાનાં તૈયાર પડ્યાં હતાં. અમે બિજાનામાં પડીને સૂતાં કે તુરત જ બાળકોની પેઠે ધસધસાટ ઉઘવા લાગી ગયા.

ત્યારે અમે જાણ્યા ત્યારે મધ્યાહન થઈ ગયો હતો. અમે ઉઠ્યા, નાહ્યા અને પડી બગીચામાં એકલા ફરવા ગયા. બગીચાની વાડની નજીક એક ઝરણું વહી જતું હતું તેને કાંઠે જઈને અમે એક શિલા ઉપર આરામથી બેસા અને વાતો કરવા લાગ્યા. લલિત બોલ્યો: “કહો કાકા ! તમારે શું કહેવું છે ? અહીં પૂરી એકાંત છે.”

“કહેવાનું બીજું શું હોય ? ભારે અદ્ભુત અને મગજમાં પણ ન સમાય તેવા બનાવો બનાં ગયા છે તેની ના કહી શકાય તેમ નથી. આપણે રવમાની પાછળજ લટક્યા છીએ પણ વ્યર્થ લટક્યા નથી. તું ભાગ્યશાળી માણસ છે અને મારી ખાત્રી છે કે તું પૂરો સુખી થવાનો.”

મારી તરફ જોઈને તે બોલ્યો: “હા, માયા ખૂબ સુંદર છે ખરી, નહિ વાર ?” તે ધીમે સ્વરે બોલ્યો: “પણ કાકા ! તે કામર-

દેશમાં જેવી હતી તેવી કાંઈક વિશેષ માનવ સ્વરૂપની હોત તો વધારે સારું હતું. મને લાગતું નથી કે તે આપણા જેવી લોહી-માંસની માનવ સ્ત્રી હોય. જ્યારે મને તેણે કપાળપર ચુંબન લીધું ત્યારેજ મને એમ લાગ્યું હતું; પરંતુ વસ્તુતઃ તે ચુંબન કહેવાય કે નહિ તેજ પ્રશ્ન છે. તેના એક મારા કપાળ પરના વાળને સફળ અડક્યા હતા. અને હા, એક કલાકની અંદર તે આમ બદલાઈ ગયી શી સીતે? લોહી-માંસનું માનવ શરીર કાંઈ અગ્નિમાંથી જન્મ પામતું નથી જ.”

મેં પૂછ્યું: “તને ખાતરી છે કે તે ખરેખર અગ્નિમાંથીજ જન્મ પામી હતી? આપણે તેના નવા જન્મનું જે દરશ્ય જોયું હતું તે આપણા મગજનો ભ્રમ પણ કાં ન હોય? આપણે કામરૂ દેશમાં જે માયાને જોઈ હતી તેજ માયા પુનર્જન્મ ન પામતાં કોઈ અદરશ્ય શક્તિદ્વારા અહીં આવી હોય તેમ કાં ન બને?”

“કાકા! આપણે તે કાંઈ જાણતા નથી અને હું ધારું છું કે જાણી શકવાના પણ નથી. પણ હું કહું છું કે મને તો તે ભયોત્પાદક ચક્ર પડી છે. હું તેની તરફ અદ્ભુત આકર્ષણથી ખેંચાઈ જઈ છું. તેની આંખો મારા શરીરના લોહીમાં આતશ પેદા કરે છે અને તેના હાથનો સ્પર્શ મારા મગજને ઉન્મત્ત બનાવી મૂકે છે. મને તો એમ લાગે છે કે અમો બેઉની વચ્ચે હજી પણ કોઈ અદરશ્ય બેદી આવરણ આવી રહેલું છે, અથવાતો કદાચ એ મારી કલ્પના પણ હોય. અને કાકા! મને એમ લાગે છે કે માયા વિજ્ઞાનરેહાથી ખીલે છે. કામરૂદેશમાં વિજ્ઞાનરેહાના જૂના અવતાર-યામાને મારી નાંખવામાં આવી હતી અને એક કલાકમાં તે વિસરાઈ ગઈ હતી તે સાંભરે છે કે?”

“કદાચ માયા તે બનાવ પછી વધારે દયાળુ બની હશે, લલિત! આપણી પેઠે તેને પણ નવા પાઠો શીખવાના મળ્યા હશે.”

લલિતે જવાબ આપ્યો: “હા, હું આશા રાખું છું કે તેમ હોય. તે વધારે દેવાંશી સ્ત્રી બની છે એ વાત ચોક્કસ છે, પરંતુ કાકા! એ દિવ્ય સ્ત્રીનો હું કેવો પતિ નિવડીશ એજ પ્રશ્ન છે. તમે માનો છો ખરા કે હું તેનો પતિ થઈ શકીશ ?”

“કેમ નહિ ?”

“પેલી વિજ્ઞાનલેખા કહેતી હતી કે મનુષ્ય અને પ્રેતાત્માનો સંબંધ થઈ શકે જ નહિ અને એવું બીજું કંઈ કંઈ કહેતી હતી, તેથી મને લાગે છે કે કદાચ મારા જેવા મનુષ્ય પ્રાણીના ભાગ્યમાં એ દિવ્ય અંશવાળી સ્ત્રીનો પતિ થવાનું ન લખાયલું હોય.”

“હું ધારું છું કે વિજ્ઞાનલેખા મનુષ્ય અને પ્રેતાત્માનો સંબંધ ન થાય તેવી માત્ર આશા વ્યક્ત કરી રહી હતી. તેવું બધું તે માત્ર તને મુંઝવવાને અને માયાને છોડી દેવાને લલચાવવા માટે જ હોવું જોઈએ. લલિત! એમ નિરાશ ન થા અને સાચો શીલસુદ્ધ બન. દુનિયામાં નહિ જાણવામાં આવેલું એવું તે જાણ્યું છે અને નહિ બનેલું તે જોયું તથા મેળવ્યું છે; તો આ પણ તને નહિ કેમ મળે? દેવોએ તારી સમક્ષ જે કીર્તિ, પ્રેમ અને સત્તા મૂક્યાં છે તે તું ઉપાડી લે અને લવિષ્યની વાત લવિષ્યને આધીન જ રહેવા દે.”

એટલામાં ઓજસ આવ્યો અને તેણે ખચર આપ્યા કે આશાદેવી જ્વાલામંદિરમાં અમારી વાટ જીવે છે અને ત્યાં ક્રિયા થવાની છે. માયાને પુનઃ મળવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થતાં લલિત ઉત્સાહમાં આવી ગયો અને એકદમ તૈયાર થઈ ગયો. અમે જ્વાલામંદિરમાં ગયા. અહીં સાધુઓ અમારી રાહ જોઈ રહ્યા હતા. તેમણે લલિતને અને મને નવાં સુંદર વસ્ત્રો પહેરાવ્યાં, જોકે મારા કરતાં લલિતને પહેરાવવામાં આવેલાં વસ્ત્રો વધારે નકસીદાર, સોનેરી-રૂપેરી તારથી

બરેલાં અને મૂલ્યવાન હતાં. છેવટે લલિતના હાથમાં એક રૂપાનો દંડ આપવામાં આવ્યો અને મારા હાથમાં સાદો દંડ આપવામાં આવ્યો. લલિતે ઓજસને સહજ પૂછ્યું: “અહીં વિજ્ઞાનવરેલા આવશે કે?” ઓજસે જવાબ આપ્યો: “ના, તે તો પાછી કાલુન ઉપડી ગયું છે અને વેર ઝેર તથા લઢાઈની વાતો કરી રહી છે.”

પછી અમને ‘માતા’ની જંગી પ્રતિમાની પાસે લઈ જવામાં આવ્યા. ત્યાં લગભગ ખસો સાધુ-સાધ્વીઓ એકઠાં થઈને કાંઈ વિધિ કરી રહ્યાં હતાં. આશા અથવા તો માયા અહીં એક ઉંચા આસન ઉપર બેઠી હતી અને તેની પાસે તેવુંજ બીજું ખાલી આસન હતું તે લલિત માટે જ રાખવામાં આવ્યું હશે એમ હું સમજી ગયો. માતાના મુખ ઉપર શુરબો ન હોતો. તેણે બલકાદાર વસ્ત્રો પહેર્યાં હતાં. તે એક સાધ્વી જેવી નહિ પણ કોઈ મહારાણી જેવી દેખાતી હતી. તેના કપાળ ઉપર પેલી અખંડ જ્યોતની હેઠળ એક સોનેરી પટ્ટો યાંધિલો હતો અને તેની હેઠળ તેના ભરાવદાર લાંબો ચોટલો ઝૂકી રહ્યો હતો. તેના સુંદર હાથ તદ્દન ખુલ્લા હતા અને જમણા હાથમાં રત્નજડિત ઘંટડીઓ વાળો રાજદંડ શોભતો હતો. કોઈ પણ મહારાણી કે સમ્રાજીને મેં આવી બલકાદાર રીતે અને પવિત્ર પ્રતાપવંતા વાતાવરણમાં બેઠેલી કદાપિ જોઈ નહોતી.

અમે માયાની સમીપે જઈ પહોંચ્યા અને માયાએ પોતાનો દંડ ઉંચો કર્યો એટલે સાધુઓ તથા સાધ્વીઓ જે મંત્રાભ્યાસવિધિ કરી રહ્યા હતા તે શાંત થઈ ગયા. માયા આસન ઉપરથી ઉભી થઈ અને લલિતની સામે આવી. પછી તે પોતાનો રાજદંડ લલિતની સામે કરીને બોલી: “હે જવાલામંદિરના સાધુ-સાધ્વીઓ ! જુઓ આ આશાએ પસંદ કરેલો તેનો સ્વામી !”

“ભલે પધાર્યા આશાદેવીના સ્વ.મી !” બધા સાધુ-સાધ્વી એકી સાથે બોલી ઉઠ્યા.

માયાએ મને પોતાની ડાબી બાજુએ ઉભા રહેવાની પ્રશ્ન કરી અને તેણે લલિતનો હાથ પકડીને પોતાની જમણી બાજુએ ઉભો રાખી બોલવા માંડ્યું: “હે જગતની માતાના સેવકો અને સેવિકાઓ ! માફ કરજો સાંભળો. આજે પહેલી જ વાર હું તમારી સમીપે મારા સાચા સ્વરૂપમાં દર્શન આપું છું, કારણકે આજસુધી તમે મને ગુરુભાષી વીંટાયલી જોતા હતા. હું ગુરુઓ વીંટાળતી હતી તેનું કારણ શું હતું તે તમે જાણી લ્યો. તમે આ પુરૂષને જુઓ છો. તે અને તેનો સાથી આપણે મંદિરે આવી ચડેલા કોઈ અજ્ઞાણ પ્રવાસીઓ છે તેમ તમે માનતા હતા. હું તમને કહું છું કે તે અજ્ઞાણ્યો પ્રવાસી નથી. પ્રાચીન અને ભુલાઈ ગયેલા અવતારોમાં તે મારો સ્વામી હતો અને અત્યારે તે પોતાના પ્રેમ શોધતો અહીં આવી પહોંચ્યો છે. કહે, કંબલકુમાર ! હું કહું છું તે સાચું છે ને ?”

“સાચી જ વાત છે.” લલિતે જવાબ આપ્યો.

“આશાના સાધુઓ અને સાધ્વીઓ ! આ મંદિરની સ્થાપનાના કાળથી આશાનો એવો અધિકાર અને રીવાજ છે કે જે આ ગાદી પર આવે તે પોતાનો સ્વામી પસંદ કરી લે; ખરું કે નહિ ?”

સાધુઓએ જવાબ આપ્યો: “ખરી વાત !”

માયા થોડી વાર ચૂપ રહી. અત્યંત સુકામળતાથી તે લલિત તરફ ફરી, તે ત્રણવાર નમી અને ધીમે ધુંટણમંડીએ પડી. ચમકતી આંખોએ તે લલિત તરફ જોઈને બોલી: “લલિત ! આ બધા સાક્ષીઓની સમક્ષ તું હવે કહે, શું તું મને તારી ધર્મપત્ની તરીકે સ્વીકારવા રાજી છે ?”

“હા ! અત્યારે અને હમેશને માટે હું તને ધર્મપત્ની તરીકે સ્વીકારવા ઉત્સુક છું.” લલિતે પણ ધ્રુજતે અવાજે કહ્યું.

માયા હવે ઉભી થઈ અને તેણે પોતાના હાથમાંના દંડ નીચે નાંખી દીધો. પછી તેણે લલિત તરફ ફરીને પોતાના બેડ આહુ મહોળા કર્યા. લલિત પણ તેની તરફ વધ્યો અને તેણે માયાના સુકોમળ ઓઠપર ચુંબન લીધું જ હોત, પરંતુ મેં જોયું કે માયાના મુખની નજીક લલિતનું મુખ આવતાં લલિતનો ચહેરો એકદમ શીકકા પડી ગયો ! માયાના મસ્તક પરની જ્યોતના તીવ્ર પ્રકાશથી લલિતનું કપાળ અને તેના માથાના વાળ પ્રકાશી ઉઠ્યા અને મેં જોયું કે લલિત જેવો કદાવર પુરુષ માયાના તેજથી અંજાઈને ધ્રુજી ગયો અને મને લાગ્યું કે તે તુરંત જ ભોંયે પટકાઈ પડ્યો હોત ! માયાએ લલિતની આ સ્થિતિ તુરંત જ જોઈ લીધી અને તેણે લલિતને પોતાના ઓઠનું ચુંબન લેતો અટકાવવાને પોતાનો હાથ આડો ધર્યો. તુરંત જ માયાના વદન ઉપર ભયનું વાદળું ફરી વળ્યું, પણ એક ક્ષણમાં તે પસાર થઈ ગયું. તે લલિતની સામેથી ખસી ગઈ અને પોતાના હાથથી લલિતને ટેકા આપીને તેને ભોંયે પછડાતો બચાવી લીધો. માત્ર એક જ ક્ષણમાં લલિત પાછો સ્વસ્થ થઈ ગયો.

ઓજસે માયાનો દંડ ભોંયેથી ઉગ્રકીને તેના હાથમાં આપ્યો. તે લેતી તે બોલી: “હે મારા પ્રિયતમ અને સ્વામી ! તારે માટે જે આસન તૈયાર કરેલું છે તે ઉપર તું બેસ. ત્યાં તું હમેશાં મારી બાજુએ સ્થાન પામશે. મારા દેહની સાથે મેં તને બીજું જે કંઈ અર્પણ કર્યું છે, તેની હજી તને ખબર નથી અથવાતો હું તને કહી શકું તે કરતાં પણ મેં તને વધારે અર્પણ કર્યું છે. હે આશાના

સ્વામી ! તું તારા આસનપર સ્થાન લે અને સાધુઓના સંમાન તથા પૂજને પ્રદર્શ કર ! ”

તે એકદમ બોલી ઉઠ્યો : “ ના; હું તમને બધાને પહેલી અને છેલ્લી વાર કહી દઉં છું કે હું માત્ર એક મનુષ્ય પ્રાણી છું અને દેવોની વાતો, તેમનાં ક્રિયા-વિધિઓ એ કશું જાણતો નથી. માયા ! મારી સમક્ષ કોઇએ નમવું નહિ, માત્ર હું જ એકલો તને નમીશ.”

આ હિંમતભર્યા શબ્દોથી બધા આશ્ચર્ય પામી ગયા અને માંહો-માંહે કાંઈ ગણગણાટ કરવા મંડી ગયા. એક સાધુ બોલી ઉઠ્યો : “ ઓ આશાના પર્સદ થએલા સ્વામી ! માતા તારી ઉપર કોપ કરશે, માટે ચેતીને બોલ ! ”

હાજુભર માયા પણ ભયભીત થતી દેખાઇ, પરંતુ તુરત જ તે સ્મિત કરીને બોલી : “ ખરેખર, મારે આટલાથી સંતુષ્ટ થવું જોઈએ. હવે વધુ વિધિની પણ જરૂર નથી.

પછી લલિત પોતાના આસનપર બેઠો અને માયા પોતાના આસનપર બેઠી. સાધુઓએ અને સાધ્વીઓએ એક ભજન ગાયું અને પછી તેઓ માયાને નમન કરી કરીને ચાલ્યાં ગયાં. આ બધો વિધિ કાંઈ લલિત અને માયાના લગ્નનો નહોતો પણ વાગ્દાનનો અથવા તે વેવીશાળનો હતો. હવે માત્ર માયાની સમીપે અમે બે જણ, ઓજસ અને અપાપા એટલા જણ રહ્યાં. માયા બોલી : “ મારા પ્રિયતમ ! બોલ, હવેથી હું તને કયા નામથી બોલાવું ? હું તને કંબલકુમાર કહું—”

લલિતે જવાબ આપ્યો : “ નહિ, નહિ, મને લલિત જ કહે. આ અવતારમાં મને જે નામ મળ્યું છે તેજ મને પર્સદ છે. કંબલ કુમાર એ નામ આ જમાનામાં ઘણું વિચિત્ર લાગે છે અને વળી

કંબલકુમાર એ એવો દુર્ભાગી મનુષ્ય હતો કે મને તે નામ પસંદ નથી. તેટલા માટે હું તારો લલિત અને તું મારી માયા ! ”

“ વાર, ત્યારે લલિત ! તું અને બીજા બધાં અહીંથી હવે જાઓ અને મને એકલી રહેવા દો, કારણકે અહીં બીજા કેટલાકો મારા દર્શને આવવાના છે અને તેઓને મારે મળવાનું છે. ”

માયાની આ સૂચના સાંભળીને અમે હટ્યા. અમે માન્યું કે જંગલી જાતિઓના સરદારો વગેરે માયાના આ નવા અવતારના દર્શને આવવાના હશે, અથવાતો તેનો વિવાહ થયો તે માટે તેને અભિનંદન આપવા આવવાના હશે. ઓજસ અમને અમારા મનોહર નિવાસસ્થાન પ્રત્યે દોરી ગયો. તે વખતે સાંજ પડી ગઈ હતી. અમે રાત્રિભોજન કર્યું.

હવે અમે યિજાનામાં તરફડીયાં મારવા માંડ્યાં પરંતુ ઉંઘ આવી નહિ. કાંઈ મેદી અસરથી અમને અકળામણ થવા લાગી. લલિતે ઓરડામાં આમથી તેમ કરવા માંડ્યું અને મને પૂછ્યું : “ માયા કેમ અહીં આવી નહિ ? શું તે દર્શન દેવાના કાર્યથી હજી નવરી પડી નહિ હોય ? હું તેને ફરીથી મળવા ઇચ્છું છું. તેનાથી દૂર રહેવાનું મારાથી સહ્યું જતું નથી. મને એમ લાગે છે કે જાણે મને તે પોતાની તરફ ખેંચી રહી હોય. ”

“ માયા હજી કેમ ન આવી તે હું શું જાણું ? પૂછ ઓજસને. તે બહાર સૂતો છે. ” મેં જવાબ આપ્યો.

અમે બહાર ગયા અને ઓજસને તે વિષે પૂછ્યું; પણ અમારો પ્રશ્ન સાંભળીને તેણે માત્ર સ્મિત કર્યું. તેણે જવાબ આપ્યો કે “ આશા હજી મંદિરમાંથી પોતાના નિવાસસ્થાને પાછી ફરી નથી, એટલે તે ત્યાંજ-મંદિરમાં જ હશે. ”

“ તો પછી હું તેની પાસે જઈ છું. ઓજસ ! અને કાકા ! તમે મારી સાથે ચાલો. ”

ઓજસે વિનયપૂર્વક ના કહી અને જણાવ્યું કે : “ મને માત્ર તમારે બારણે બેસવાની જ આરા છે એટલે હું તમારી સાથે આવી શકતો નથી, પરંતુ તમારે માટે બધા માર્ગો ખુલ્લા છે, એટલે જો તમને ઠીક લાગતું હોય તો તમે એકલા જઈ શકો છો. ”

“ મને તો ઠીકજ લાગે છે. ” લલિતે જવાબ આપ્યો : “ કહો, કાકા ! તમે આવો છો કે હું એકલો જઈ ? ”

મેં જરા આનાકાની કરી. જવાલામંદિર એક જાહેર સ્થાન હતું, પરંતુ માયાએ એમ કહ્યું હતું કે પોતે ત્યાં એકલી રહેવા ઇચ્છે છે, એટલે શું કરવું તે મારે માટે વિચારભરેલું હતું. મારી આનાકાની સાંભળીને લલિત તો એકદમ ચાલતો જ થઈ ગયો.

“ પણ તને કદાચ રસ્તો હાથ નહિ લાગે—તું બૂલો પડીશ. ” એમ કહીને મારે પાછળ પાછળ દોરવું પડ્યું.

*

*

*

*

પ્રિય વાચક ! અહીંથી અધૂરો રહેલો વાર્તાનો ભાગ “ અપ્સરાના અવતાર—ભાગ ૪ થી ” માં વાંચી લેજો. પછી વધુ એકકે ભાગ તમારે વાંચવો પડશે નહિ, કારણકે એ ભાગમાં વાર્તા પૂરી થઈ જશે. છ આનાની પોસ્ટની ટીકીટો ખીડનારને એ છેલ્લો ભાગ ઘેરબેઠાં પહોંચાડવામાં આવશે. એક ભાગ કદમાં મોટો થશે. મળવાનું સ્થળ— મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુળે, ત્રણ દરવાજા, અમદાવાદ.

ધી સ્ટુડન્ટસ કોહીનુર ઈંગ્લીશ ગુજરાતી ડીકસનેરી

સાઇઝ ૪x૨૧૧ ઇંચ. પૃષ્ઠ સંખ્યા ૫૫૦. ઉપયોગી શબ્દો આશરે ૮૦૦૦ છે. આમાં શબ્દ તેના ઉચ્ચાર અને અધરવડ એમ આપેલા છે. કિ. ૧ રૂ. પોસ્ટેજ ૪ આના જુદા.

ધી જેમ પોકેટ ઈંગ્લીસ ગુજરાતી ડીકસનેરી

સાઇઝ ૩x૫ ઇંચ પૃષ્ઠ સંખ્યા ૧૧૫૦ ઉપયોગી આશરે ૨૫૦૦૦ શબ્દો જેમાં ઇંગ્રેજી શબ્દ તેના ઉચ્ચાર ગુજરાતી મુળ અને અધરવડ એમ આપેલા છે લેટીન અને ગ્રીકક્રેમીઝ પણ છેવટે આપેલા છે. કિ. ૨ રૂ. પોસ્ટેજ ૬ આના.

સ્ટુડન્ટસ ઈંગ્લીસ એન્ડ ગુજરાતી ડીકસનેરી

કર્તા જન્મશંકર મેકોડી બી. એ. સાઇઝ ૫x૮૧૧ ઇંચનાં પૃષ્ઠ સંખ્યા ૮૦૦ ઉપયોગી શબ્દો આશરે ૨૮૦૦૦ છે આમાં શબ્દ તેના ઉચ્ચાર અને જુદા જુ. અર્થ આપેલા છે ટુંકામાં આ ડીકસનેરી સસ્તી અને સારી છે. કિ. ૩૧ રૂ. પોસ્ટેજ ૧૦ આના જુદા.

ધી સ્ટુડન્ટસ ઈંગ્લીશ એન્ડ ગુજરાતી ડીકસનેરી

કર્તા બગુલાઇ કારભારી સાઇઝ ૧૦x૭ ઇંચના પૃષ્ઠ સંખ્યા

૫૫૦ આમાં ઉપયોગી શબ્દો આશરે ૨૫૦૦૦ ઉપર છે આમાં શબ્દો તેના ઉચ્ચાર અને અધરવડો આપેલા છે. કિ. ૬ રૂ. પોસ્ટેજ ૧૨ આના.

ધી હેન્ડી ઈંગ્લીશ ગુજરાતી એન્ડ

ગુજરાતી ઈંગ્લીશ

ડિક્શનેરી

કર્તા એસ. કે. વૈદ્ય. બી. એ. સાઈઝ ૯ા+૭ા ઈંચના પૃષ્ઠ સંખ્યા ૮૩૮ આમાં ઉપયોગી શબ્દો ઇંગ્રેજી અને ગુજરાતી આશરે ૪૪૦૦૦ છે. આમાં ઇંગ્રેજી શબ્દો તેના ઉચ્ચાર અર્થ અને અધરવડો આપેલા છે ગુજરાતી ઈંગ્લીશ ડિક્શનેરીમાં ગુજરાતી અને ઇંગ્રેજી જુદા જુદા નામો આપેલા છે. ઇંગ્રેજી ગુજરાતી અને ગુજરાતી ઇંગ્રેજી એમ બે ડિક્શનેરીયો બેગી આપેલી હોવાથી બે ડિક્શનેરીયો ખરીદ કરવાની જરૂર નથી અને તે હિસાબે આની કિંમત સસ્તી છે. ગ્લેજ કાગળ પાકું પુંકું છતાં કમિત માત્ર રૂ. ૭ પોસ્ટેજ ૧ રૂ.

ધી સ્ટુડન્ટસ સ્ટાન્ડર્ડ ઈંગ્લીશ ગુજરાતી

ડિક્શનેરી

કર્તા વ્યાસ અને પટેલ. સાઈઝ ૧૦ા+૭ા ઈંચના પૃષ્ઠ સંખ્યા ૮૬૫, આમાં ઇંગ્રેજી શબ્દો તેના ઉચ્ચાર, રૂટ, અધરવડો તેના મીનીંગ, ઇડિયોમેટીક ફ્રેઝીઝ વીગેરે છે. શબ્દો સંખ્યા આશરે ૨૫૦૦૦ છે. કાગળ ગ્લેજ ઉંચા પાકું પુંકું સુંદર છપાયેલી છતાં કિ. રૂ. ૧૨. પોસ્ટેજ ૧ા રૂ.

ધી સ્ટાંડર્ડ ઈંગ્લીશ ગુજરાતી

ડિક્સનેરી

કર્તા. વ્યાસ અને પટેલ. સાષ્ટક ૧૦૧૧૭ ઇચના પૃષ્ઠ ૧૬૮૮
આમા ઇંગ્રેજી શબ્દ તેના ઉચ્ચાર, રૂટ, અધરવર્ડઝ, તેના મીનીંગ
મીડિયોમેટીટ ફ્રેઝીઝ અને ચિત્રો આપેલાં છે. ગુજરાતી ભાષામાં આ
મ્હોટામાં મેટી ડિક્સનેરી છે. કિં. રૂ. ૧૮ પોસ્ટેજ રૂ. ૨ સદર બે
ભાગમાં માધેલીની કિંમત રૂ. ૧૯ પોસ્ટેજ રૂ. ૩. જુદા.

ધી સીલ્વરસ્ટાર ગુજરાતી ઇંગ્રેજી

ડિક્સનેરી

ધણી ન્હાની છે. જરૂર જરૂરની માહિતી આમાં આપવામાં
આવી છે. સાષ્ટક ૩૧૪૨૧૧ ઇચ સાષ્ટકનાં પૃષ્ઠ ૨૫૦, પાકું પુકું કિ.
૧ રૂ. પોસ્ટેજ ૪ આના.

ધી જેમ ગુજરાતી ઈંગ્લીશ ડિક્સનેરી.

કર્તા કે. બી. નાણાવટી. આમાં ગુજરાતી શબ્દ અને તેના જુદા
જુદા ઇંગ્રેજી અર્થ આપેલા છે. આશરે ૨૩૦૦૦ શબ્દોનો સમાવેશ
છે. ઉપરની ૪૭૫ ગુજરાતી કહેવતોની બરોબર ઇંગ્રેજી કહેવતો
આપવામાં આવી છે. કાગળ ગ્લેઝ ઉંચા, સાષ્ટક ૩૧૫૧૧૧ ઇચના
૧૧૭૦ પાકું પુકું કિંમત રૂ. ૨૧ પોસ્ટેજ ૮ આના.

ધી હેન્ડી ઈંગ્લીશ ગુજરાતી અને ગુજરાતી ઈંગ્લીશ

ડીક્ષનેરી.

આમાં ગુજરાતી ઇંગ્રેજી ડીક્ષનેરી પણ સામેલ રાખેલ હોવાથી
ધણી ઉપયોગી છે. કિં. રૂ. ૭ પોસ્ટેજ ૧ રૂ.

એન ઈટીમોલોજીકલ ગુજરાતી ઈંગ્લીશ ડીક્ષનેરી.

કર્તા એમ. બી. બેલસરે ગુજરાતી ઇંગ્રેજીની આ મોટામાં મોટી
ડીક્ષનેરી છે આમાં ગુજરાતી શબ્દ તેના ઇંગ્રેજીમાં ધણા જુદા જુદા
અર્થ વાક્યથી થતા ગુજરાતી જુદા જુદા અર્થ વિગેરે સર્વ આપતો
વિસ્તાર પૂર્વક ખુલાસા સાથે આપો સંગ્રહ છે. કાગળ ગ્લેજ ઉંચા
ઉપલબ્ધ ઇંચ સાઈઝનાં ૧૨૦૦ પૃષ્ઠ પાકું સોનેરી પુંકું કિ. ૧૨ રૂ.
પોસ્ટેજ ૨ રૂ. જુદા.

મળવાનું ઠેકાણું:—

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુબટે,

ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ.

આશુક માશુક ના પ્રેમ પ્રસંગોથી ભરપુર

પ્રવીણસાગર.

ગુજરાતી ટીકા સહિત. આ પ્રસિદ્ધ ગ્રંથ સ્વસ્થાન રાજકોટ
દેવાસવાસી મહારાગધિરાજ શ્રી મહેરામણજીએ પોતાના નિપુ
સહાયકોની સમ્મતિથી સં. ૧૮૮૪ માં રચેલો છે. ગ્રંથ એટલી બ
ચતુરાઈથી ભરપુર છે, કે તેણે ભાષાના નામાંકિત અને ચતુર કવિ
રોનાં મન હરિત થાં છે. આખો ગ્રંથ આશુક માશુકની ખરેખ
પ્રેમ મહીમાથીજ વર્ણવેલો છે સાથે નાયક નાયકાના જે
નાડીપરિક્ષા, અશ્વપરિક્ષા, શુકનાવલી, રણસંગ્રામની પાંડિત
રાજનીતિ, અને વિદ્યા, રાગ, તેની ઉન્નતિ, વિરહાલાપ,
ધર્મરક્ષિત સાથે અષ્ટાંગ યોગનું નાનાવિધ અલંકારથી રસમય
વાણીવડે સર્વેયા, કવિતા, છંદો, આદિ અનેક છંદથી વર્ણવેલું છે,
દુઃશમાં જેમ કલ્પવૃક્ષ તળે જે ઇન્દ્ર રાખીએ તે તેને મળે છે, તેમ
આ ગ્રંથમાંથી ભોગ વિલાસ પામશે, યોગીજનો યોગ વિધાને પામશે
તેમજ પ્રેમીજનો પ્રેમલીલાને પામીને મનમાં હર્ષ લાવશે, કવિઓ
અલંકાર અને છંદને પામશે ચતુર પુરુષો ચતુરાઈને પામી રાજ
આ મનોહર ગ્રંથના નાયક પ્રવીણ તે રાજકુંવરી સુગતા
અને સાગર તે રાજકોટના ઠાકોર મહેરામણજી છે સંપૂર્ણ
લેહેરો ૧૦૪ ચિત્રકાવ્ય સહિત પૃષ્ઠ ૮૭૫ સ્નાનેરી ગીત
પુંઠા સહિત કિંમત રૂ. ૮-૦-૦ પોસ્ટેજ ૧૦ આના જુદા

મળવાનું ઠેકાણું:-

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુપટે બુકસેલર

ત્રણ દરવાજા-અમદાવાદ.

ધર્મ વિજય પ્રા. પ્રેસ રતનપોળ-અમદાવાદ.

